

KOSTANDINI MADH NË KONTEKSTIN DARDAN DHE DARDANI

Nga Prof. JAHJA DRANCOLLI

1. Hyrje

Kumtesa trajton shtrirjen territoriale të Dardanisë duke u mbështetur në burime të shumta tregimtare. Përmes analizës së veprave të autorëve si Homeri, Herodoti, Straboni, Apiani, Plini, Ptolemeu dhe Tit Livi, si dhe të dhënave të mëvonshme bizantine e humaniste, shqyrtohen kufijtë e Mbretërisë së Dardanisë dhe roli i saj si njësi administrative e veçantë brenda Perandorisë Romake e më pas asaj Bizantine. Po ashtu, kumtesa ndalet në rëndësinë e qyteteve të saj kryesore, si Scupi, Naissus, Ulpiana, Arribantium dhe Remesiana. Dardanët janë një popull i lashtë, të cilët, sipas traditës mitologjike dhe burimeve antike, rrjedhin nga mbreti mitik Dardan (lat. Dardanius; gr. Δαρδανεύς, Δαρδάνιος). Në mitologjinë greke, Dardani përshkruhet si biri i Zeusit dhe i Elektrës Atlantide, dhe sipas Homerit është themeluesi mitik i Dardanisë në rajonin e Hellespontit (Dardaneleve) [Homeri Iliada, II, 819–823]. Ai konsiderohet paraardhës i dardanëve të Trojës dhe, përmes heroit Enea (Aeneas), paraardhës mitik i romakëve [Vergili, Eneida, VIII, 134–142.]

Sipas traditës, Dardani u bë themeluesi i shtëpisë mbretërore të Trojës, duke krijuar kështu një lidhje të hershme ndërmjet Arkadisë, Troades dhe më pas Italisë në mitet etno-gjenetike të botës antike [Dionisi i Halikarnasit, Antiquitates Romanae, I, 50–54]. Burimet e autorëve antikë, veçanërisht Straboni (Geographica), përmendin se dardanët ishin të ndarë në disa fise, ndër të cilat më të njohura janë Galabrët dhe Thunatatët [Straboni, Geographica, VII, 5,6]. Një pozicion i mirë strategjik dhe burime të bollshme natyrore e bënë Dardani në favorshme për zhvillimin e hershëm të vendbanimeve njerëzore. Në veprën e tij "Gjeografia", Straboni përmend Dardanët si një nga tre grupet më të forta ilire. Dardanët ishin elementi etnik më i qëndrueshëm midis popujve të Ballkanit qendror, duke ruajtur një prani të qëndrueshme në rajon për disa shekuj. Ata themeluan një Mbretëri të Dardanisë që u përmend për herë të parë në shekullin e IV t. e. s. Në këtë kontekst, Dardania përfshinte Kosovën e sotme, pjesën veriperëndimore të RMV, pjesë të rajonit të Sanxhakut dhe zonën e Naissusit (Nish), të dyja në Serbinë e sotme dhe Qarkun e Kukësit në Shqipërinë e sotme.

Pjesët lindore të Dardanisë ishin në zonën e kontaktit trako-ilirik. Me zgjerimin e Perandorisë Romake dhe konsolidimin e sundimit Romak në Europën Qendrore dhe Juglindore, gjatë shekullit të parë (ndoshta rreth vitit 15 pas Krishtit), Dardania u bë pjesë e Perandorisë dhe provincës së saj të sapokrijuar të Moesia Superior, më saktësisht pjesa e saj jugore që mbajti emrin Dardania. Në gjashtë shekujt e parë pas/Kr., edhe pse administrata romake kishte sjellur procese të reja ekonomike, shoqërore, politike, fetare e kulturore, qyteti i lindjes së Kostandinit, Naissus, si dhe provinca e Dardanisë ku është gjendur qyteti në fjalë, sipas burimeve të kohës përfshiheshin në kuadrin e konceptit etnogjeografik “Dardani”, respektivisht “Iliri”. Themeluesi i dinastisë, babai i Kostandinit, Flavius Valerius Constantius Chlorus, ishte nga Iliriku, “Illyricum patria fuit”, sikurse shkruante Aurelii Victoris në Liber Caesaribus, respektivisht në Jetëshkrimin e Perandorëve (Aur. Vict. Caes. 39. 26):. Për vendlindjen e Kostadinit, qytetin Naissus shkruante Anonymi Valesiani, në Origo Constantini Imperatoris. Gjithashtu, për këtë qytetet si vendlindje të Kostandinit shkruante edhe Prisci në Fragmenta, Historia Gothica ku theksohet se Naissus ishte qytet në Iliri.

Origjinë dardane kishte edhe perandori ngadhnjmtar mbi gotët, Klaudi II (268-270), i cili për nga linia femërore ruante lidhje perandorake. Këtë njoftim e ndeshim në shkrimin Vita Aureliani në Historia Augusta, ku thuhet se Klaudi II ishte nip i Eutropit me origjinë nga një familje e respektuar dardane (Eutropius,

nobilissimus gentis Dardanae vir, krahaso edhe Scriptores, Historiae Augustae, lib. XXV, 9. 9; 11. 9; 13.2). Eutropi, siç është e njohur ka qenë babai i Constantius Chlorus-it. Njoftime të përafërta ndeshim edhe te panegjrikët e Kostandinit. Mirëpo, ndonjë historian i sotëm lidhjet gjenealogjike të Kostandinit me Klaudin II i pranon ca me rezerva. Duhët përkujtuar edhe fakti se në Dardani, respektivisht në Naissus sipas Olympiodori Fragmenta, kishte lindur edhe Flavius Constantius, respektivisht perandori romak Konstanci III, i cili vdiq në vitin 421. Ky ishte baba i perandorit tjetër romak, Valentianus III Flavius Placidius (425-455). Ndërkaq, në rajonin në mes të Naissus-it dhe Scupi-t rreth vitit 482 lindi njëri ndër perandorët më të mëdhenjë bizantin, Flavius Petrus Sabbatius Justinianus Augustus, respektivisht Justiniani I (527-565). Ky perandor me origjinë të gjakut dardan përveç se kishte themeluar qendrën e madhe Iusiniiana Prima, sipas veprës De Aedificiis, të Procopii Caesariensis, vetëm në provincën e tij të lindjës, Dardani, kishte rindërtuar 61 kështjella, dhe i kishte ndërtuar 8 kështjella të reja. Ekzistimi i këtyre kështjellave dëshmohet pjesërisht edhe nga autori bizantin, Marcellinus Comes në veprën e tij Chronicon, i cili duke bërë fjalë për termetin e madh të vitit 518, që kishte përfshirë provincën e Dardanisë ishin shkatërruar 24 kështjella. E quaj më vend të theksoj se, pjesë të Dardanisë dhe dardanët I ndeshim edhe në pjesën veriperëndimore të Azisë dhe në disa zona në jug të Gadishullit Apenin. Për Heroin eponim të tyre, Eneun, këndon Homeri në këngën njëzetë të Iliadës si djalin e Zeusit dhe themeluesin i linjës mbretërore Trojës. Përveç Eneut, si themelues I fuqisë dhe lavdisë së Romës, me origjinë dardane krenoheshin edhe shumë popuj të botës së antikitetit – Epirotët, maqedonasit dhe romakët, si dhe shumë personalitete të shquara të historisë – Julius Caesar, Oktavian Augusti, Klaudi II, dhe natyrisht Kostandini i Madh dhe Justiniani.

Ajo që tërheqë më tepër vëmendjen këtu është se, që nga mijëvjeçari i parë para/Kr., treva e qytetit të lindjës së Kostandinit të Madh, Naissusi është përfshirë brenda një uniteti kulturor e etnik të Dardanisë, respektivisht të dardanëve të Gadishullit Ballkanik, si një nga fiset kryesore ilire. Prania e këtij etnosi në këtë hapësirë dëshmohet edhe nga historianë dhe gjeografë më të shquar të antikitetit. Këtej, Herodoti në veprën Historia zbulon se territori i Dardanisë që pjesë përbërse e Ilirisë. Historiani romak Apijani, si dhe gjeografi grek Straboni, shkruajnë për iliricitetin e dardanëve, sikurse edhe të fiset të tjera të kësaj hapësire. Pliniu, ndërkaq konstatatonte se lumi Vardar ndante Dardani në prej Maqedonisë. Ndërkaq, historiani i madh romak, Tit Livi shkruante për lufrat kufitare dardano-maqedonase e për inkursionet romake në Dardani. Nga shek. II burimet lidhur me Naissusin janë gjithnjë më të shpeshta, më të plota, ndërkaq ngjarjet në qytet mund të ndiqen pa ndërprerje. Atëbotë, qyteti në fjalë ishte bërë qendër për organizimin e mbrojtjes së Dardanisë Veriore.

Edhe kartografia e kohës antike, si, Tabula Peutingeriana dhe gjeografi Ptolomeu ofrojnë të dhëna për shtrirjen gjeografike të Dardanisë, që mund të ndiqet përmes kufijve veriorë Novi Pazar-Nish, e gjithë treva e Kosovës dhe e Maqedonisë Veriperëndimore me kryeqendër, Scupin. Në këtë kuadër, ndonjë studiues ka bërë përpjekje që të përkufizonte edhe kufirin etnogjeografik të Dardanisë, kufij ky që mund të ndiqet përmes kufijëve Perëndimor sipas linjës së sotme Gjakovë-Pejë-Novipazar-Ivanjicë-Çaçak, e cila ishte njëkohësisht edhe kufiri i provincës. Në Lindje ndërkaq, kufirin e

Dardanisë duhet kërkuar nga pozicioni Kumanovë-Vranje, deri në rrethet e Remesianës (Bela Palanka e sotme) te lumi Nishava. Kufiri Verior është shtrirë mbi rajonin e qytetit Naissus. Në mbështetje të kësaj bën fjalë edhe një njoftim i Ptolomeut të përmendur më lartë, sipas të cilit, Naissus ishte njëri ndër katër qytete të Dardanisë, njoftim ky që pajtohet deri diku me pohimet e Plinit, sipas të cilit, lumejtë e njohur Margus, Timachus dhe Pingus rrjedhin nga Dardania (Plin. Naturalis Historia, lib. III, 149: “Flumina clara e Dardanis Margus, Pingus, Timachus”). Ndërkaq, sipas një monumenti epigrafik ku përmendet Dea Dardania, të zbuluar në vendin Kamenica, në mes të Kragujevacit dhe Milanovcit të Epërm, mund të dyshohet se kufiri i Dardanisë shkon edhe më në veri nga kufiri, të cilin e përcaktonin, Ptolomeu dhe Plini.

Se territori i Naissusit dhe Timachus Maius dhe Timachus Minus, gjenden në trevën e Dardanisë, dëshmohet jo vetëm nga materiali epigrafik, por edhe ai arkeologjik. Së këtijmi, element me peshë nuk është onomastika, sa do të ishte arti ose stili i përmendoreve nga trualli i Naissusit dhe Timokut, art ose stil ky i quajtur Dardan, që ishte identik edhe me përmendoret të tjera të territorit klasik të Dardanisë. Aq më tepër kjo ngjashmëri stilistike shpjegohet edhe me faktin se në truallin e Dardanisë nga mesi i shek. II, dhe sidomos pas vitit 250 ishin të lidhura dy kohorte, si milici territoriale të rekrutuar nga popullata autoktone lokale: I Aurelia Dardanorum me seli në Nais, dhe II Aurelia Dardanorum e vendosur në Timachum Minus. Nga kapërcyelli i shek. III, respektivisht në vitin 297 perandori Dioklecian pasi që kishte reformuar adminsitratën romake, Dardania paraqitet si provincë në vete, që dëshmohet nga një mbishkrim izbuluar në Romë: [Nai]sso Darda(niae). Është për të vënë re se, Provinca e Dardanisë përfshinte në verilindje këto qytete: Naissus, Remesiana (Bela Palanka e sotme), Justinopolis (Caričin Grad i sotëm), dhe Serdica (Sofia e sotme), qendra këto, të cilat do të bëhen edhe qendra kryesore administrative të Dardanisë. Për ta zbardhur sa më mirë këtë çështje lypset të ndalemi edhe në të dhëna të autorëve dhe burimeve të antikitetit të vonë dhe bizantinë. Më këtë rast mua më pëlqen tu referohem më tepër këtyre burimeve: Eutropius, Joan Malala, Laterculus Veronensis, Lucius Caecilius Firmianus Lactantius, Marcellinus Comes, Notitia Dignitatum, Prisci, Sozomenus, Vita Aureliani në Historia Augusta, etj.

Një gjendje e këtillë e rregullimit adminstrativ romak ka vazhduar gjatë gjithë shek. IV, por edhe pas ndarjes së Perandorisë Romake në vitin 395 dhe deri në vitin 618, vit ky i përmendur sipas Miracula Sancti Demetri, ku qyteti Naissus qe përfshirë në Provincën e Dardanisë, e cila sikurse edhe provincat të tjera jugore të Ilirikut kanë hyrë në përbërjen e Perandorisë Bizantine. Gjatë kësaj kohe janë vërejtur në mjaftë vendbanime të lashta dhe të reja që kanë të bëjnë me gjallërimin e popullsisë autoktone dhe me forcimin e karakterit etnik të saj. Në këtë kontekst, duke lexuar veprën e Hieroclis Synecdemus, burim i rëndësishëm i shek. VI-të për njohjen e gjeografisë dhe të organizimit administrativ të Ilirikut, do të shohim se provincën e Dardanisë e kanë adminstruar tre hegjemonë të qyteteve: Skupometropolis, Merion dhe Ulpiana. Në këtë kohë, kefir lindor i Dardanisë, përputhej me kufirin verior të municipiumit të Ulpianës,

me kufirin lindor të municipiumit DD (në veri të Mitrovicës) dhe me kufirin perëndimor të municipiumit Naissus. Nga ajo që u tha më sipër del se, ky territor kaq i gjërë Dardanisë, dhe papullata dardane që ka jetuar këtu ka luajtur rol të rëndësishëm në formimin e etnosit ilir dhe në zhvillimin e historisë ilire gjatë gjithë procesit deri në transformimin e tyre në arbër. Për këtë çështje është ruajtur një bibliografi e pasur e shkruar në gjuhë të ndryshme botërore. Nga vargu i përkrahësve të tezës që i konsideronin dardanët ilirë dhe kufirin etnogjeografik të tyre të përmendur më sipër, po i përmendim studiuesit: Jireček, Tomaschek, Kretschmer, Krahe, Jokli, Vulić, Truhelka, Sufflay, Vulpe, Moscy, Čerškov, Papazoglu, Stipčević, Anamali, Mirdita, etj. Në këtë kontekst, sipas studiuesit A. Mocsy në kohën e perandorit Kostandin, është bërë një reformë e re administrative ku qyteti Naissus sërish është përfshirë brenda Provincës së Dardanisë. Arsyen për një reformë të këtillë adminsitrativë të Kostandinit duhet kërkuar jo vetëm në pragmatizmin e tij politik, meqë, sipas tij ai i cili do të zotëronte Naissusin, do të kontrollonte kahjet që shpienin në Lindje dhe Perëndim. Me fjalë të tjera, Naissus paraqiste atëbotë udhëkryqin e magjistralës transballkanike dhe transpanonike, pjesë e së cilës kanë qenë edhe rrugët e njohur Via publica, e cila nga Naissus përmes Serdikës shpiente për në Constantinopolis, si dhe rruga tjetër e njohur: Naissus – Lissus, Nish-Lezhë, rrugë kjo e cila sipas Tabula Peutingeriana zotëronte këtë listë të stacioneve, si dhe distancën mes tyre sipas kësaj radhe: Naisso XIV Ad Herculem VI Hammeo XX Ad Fines XX

Vindenis XIX Viciano XXV Theranda XXX Gabuleo XVII Creveni XXX Ad Picaria XXX Lisum. Distanca mes Nishit dhe Lezhës sipas burimit në fjalë ishte 211 mila (rreth 315 km). Po në këtë qytet të Dardanisë në vitet 315-334 janë nënshkruar disa edikte perandorake, çështje kjo e cila dëshmohet sipas Codex Theodosianus të shekullit të V. Nga realizimi i këtyre edikteve perandorake njëkohësisht mund të dëshmojnë edhe vizitat e shpeshta të perandorit Kostandin, si dhe të pasuesve të tij, që i kishin bërë Naissus-it dhe Medianës në afërsi (3 mila), një rezidencë e tij verore sikurse na njoftonte Ammianus Marcellinus (325/330-ca. 391) në veprën Res Gestae ose ndryshe të quajtur Historiae.

Gjatë shekujve I-VI, Dardania ishte një nga regionet ballkanike më pak të romanizuar, dhe pothuaj tërësisht i krishterizuar, dukuri kjo, që ndryshe nga ardhacakët sllavë, bullgarë e hungarezë, të cilët krishterimin e kishin përqafulur në fazat e mëvonshme të saj, dardanët si popullatë autoktone e përqafulan krishterimin që në fazën e parë, e cila, sipas Shën Palit kishte përfshirë edhe Ilirinë. Sipas Illyricum Sacri, të Farlatit mund të dëshmohet se në Dardani, i pari prej apostujve që ka predikuar Ungjillin ka qenë Mateu, i cili në radhët e apostujve ishte zgjedhur në vend të Judës Iskariot. Ai ua ka predikuar krishterimin fiseve maqedone, dardane, tribale dhe bastarne (“Gentes Macedonum, Dardanorum, Triballorum, Bastarnorum”). Burimet e ruajtura flasin se gjatë kësaj periudhe në provincat jugore të Ilirikut kishte afro 20 qytete të njohura. Këto emra qytetesh, në trajtë origjinale ilire-arbërore, u ruajtën gjatë gjithë shekujve të historisë sonë. Në mesin e tyre përmenden edhe disa qytete të Dardanisë, si, Binça (Arribantium), Lipian (Ulpiana), Nishi (Naissus), Shkupi (Scupi). Nga këto të dhëna onomastike, si dhe nga fondi i më së 200 fjalëve të ruajtura nga leksiku bimor del se Dardania ishte një nga vatrat e formimit të arbërve dhe gjuhës shqipe. Prandaj, prania shumë e lashtë iliro-arbërore e shoqëruar me krishterim nga periudha apostolike në Dardani, bëri që më shumë studiues të shpjegojnë takimet intensive të shqipës së këtyre anëve me gjuhë te tjera te moçme te Ballkanit

(vazhdon ne numrin e ardhshem)

Qyqja ndjellakeqe

(Rituale e besime në popull në Tetovë dhe Gostivarit me rrethinë)

Nga **EDIBE SELIMI-OSMANI**

Legjendat apo gojëdhënat, janë krijime të mirfillta artistike, synimi i tyre është të japin të dhëna për ngjarje, figura dhe për vende të ndryshme. Nëpërmjet fantastikës, trillimit, aq sa dhe kur figurat janë historike, reale ata shndërrohen në të pabesueshme. Mjete të tilla artistike si personifikimi dhe hiperbola, janë karakteristike për legjendat. Në këte studim bëhet fjalë për legjendën mitike përralore për qyqen.

Mitologjia shqiptare ka një vazhdimësi historike të pandërprerë që nga antikiteti e deri në ditët tona. Mitet shqiptare nuk janë huazime të fqinjëve, por ato gjallojnë edhe sot në traditën shqiptare në të gjitha krahina etnografike.

Prandaj, në mesin e një fondi shumë të pasur të riteve e këngëve të motmotit të cilat tash më vijnë duke u zhdukur, një numër i madh i tyre kanë ngelur në kujtesë të brezi i moshuar. Në këto dy krahina gjejmë edhe të praktikuara. Siç dihet gojëdhënat janë tregime kryesisht të shkurtëra të krijimtarisë gojore. Ndërsa ata për qyqen janë shumë prekëse, që lënë mbresa mallëngjyese. Mendohet se qyqja e malit është simbol i vuajtjes e i dhembjes të këtij populli.

Çelësi: Mendësia popullore, besime të kota, recitime, këngë, mallkime

Siç dihet, qyqja si shpend shtegtar i pyjeve me pendë ngjyrë hiri në të zezë që këndon me një zë të përvajshëm dhe që nuk bën fole, por i lëshon vezët në çerdhet e zogjve të tjerë. Sipas Ramadan Sokolit, thuhet se ky shpend shtegtar i pyjeve dikur paskësh qenë vashë e urtë shtëpiake. Kishte dy vëllezër Qurkun e Kukun të cilët merreshin me bagëti. Qyqja përgjerohej për ta si motra për vëllezër. Vetëm stina e verës i ndante përkohësisht me rastin e çojave kur djemt dilnin në bjeshkë me bagëti.(Sokoli,1998:9)

Në krijimtarinë gojore shqiptare ndër këngët më të vjetra janë ato me motive të metamorfizimit. Këto lloj motivesh i lidhin këngët me përrallat tona që flasin për metamorfozime të herojeve në shpendë (qyqe) në gjarpër në bimë. Në Theth të Shalës, është mbledhur legjenda e metaformozimit të njeriut në qyqe.(Sako,1984:60-61).

Ekzistojnë legjenda të atilla ku thuhet se “është bërë qyqe një motër nga dhimbja e humbjes së vëllait”. (Fejzulla,2009:156)

Sipas krijimeve popullore gruaja shqiptare shquhet më së tepërmi për nga besnikëria, fisnikëria dhe mençuria e kulluar. Edhe pse fiset ilire e përqafuan Krishterimin, si fe kryesore, shumë rite e zakone të vjetra janë trashëguar ndër shekuj deri sot te shqiptarët si pasardhës. Edhe sot në fshatin Koritë të Gostivarit, festohen festa të ndryshme si Dita e Verës, Shën Gjergji e tjerë. (Hajredin Dalipi&Fazli Ismani, **2021:322**). Sipas të dhënave nga brezi i moshuar në Koritë të Gostivarit, në mendësinë popullore, kemi shënuar nëse dikush e ngacmon,trazon apo e sulmon qyqen, besohet se ajo me kukamën e saj të mallkon, besohet se të zë namatisja e saj. Vërejtëm *kur për të parën here dëgjojshin kukamën e qyqes, femrat, ndaleshin, ulen, gërmojshin dheun me duar duke shqiptuar zëshm:*

*Shyshe,shyshe, lara,lara,
hik se t'vjen shejni para.
Shyshe,shyshe shafë kujsishe,
Po vjen Cufi,me nuse t're...*

Është për t'u thënë kur recitimi i subjektit *përfundon, atëherë qyqja lëshon kukamën. Dheu i gërmuar mblidhet në shami.Sa zbardh dita,e zonja e shtëpisë e hedh dheun në ahurin e kafshëve.Besohet se gjatë vitit kafshët do të mbrohen nga kukama e qyqes. kukamë nxjerr një zë të ndërprerë*

Kukat qyqja,bën kuku

Me mjeshtri të rrallë artistike janë thurrur balada dhe legjenda të panumërta nga ana e këngtarit popullorë. Edhe në këto dy krahina është mjaftë e përhapur gojëdhëna e Motrës me nëntë vëllezër, një nga motivet e lashta të baladave qyqja-motra me nëntë apo shtatë vëllezërit që gjendet në të gjitha viset shqiptare.

Në baladat shqiptare personazhet ngrihen nga varri për të çuar në vend fjalën e dhënë.

Vequam legjendën: *(variant)*

-Motër e vlla fjarojnë me kal për havaje.

Ka kën një motër ka pas nontë villazën.Vllaznit i thanë motrës dë t'martojnë nontë konaçe larg, n'mot ni here ne imi nontë villazën dë vejme dë t'morim.

Nonës shkretë i prejshet qefi.

-Noma i raftë, ç'at caucë, ene dë ma pustitmi larg, jalla jarabij, u farofshi, njo më metshi. I mallkon nëna gjemtë.

-Hajde motër, bonu hazër se vejnë krushët, vllaj ta api llafin n'kreje t'motit, aqe m'kije de vej

dë t'morr t'pamit. Tej nonë, mos u mërzit, ta ap llafin, xhallë a vdekët, de shkjo dë ta bije motrën.

Bije një murtajë e i faron vllaznit .

Shkon vllaj n'kreje motmotit ta more motrën

n'pamit. Përgaditet motra,vishet, hypën motra n'kalë. Motra e pyetën vëllaun:

-Or vlla, pse be vlla ki kali jot nuk hecën

për toke, po fjaron për havaje?Ai i përgjigjet shkurtimisht:

-Eh mi motër; xhi të t'thom.

Cicërijma e zogjve dëgjohet:

Vejnë, ni e xhallë, e ni i vdekët.

Amanetin s'e tret dheu, thotë një proverbë

popullore. Mallkimin që bëri nëna për djemt e saj, *peshoi sa plumbi.*

Zdripën motra pi kali ,vllaj i thotë motrës:

Tej motër hip tërmo, une ta lidhi kalin...

-Hiçu mi murtajë,tej nuk je cauca ime. I thotë e ëma bijës.

-Kush t'prou mi bijë?

-Vllau i vogël Hiseni, ka erdh m'ka prou,u ndal ta lidhe kalin.

Kur dolën nënë e bij n'çardak ta shofin, ai më e kishte hap varrin , u kthye në varr. Atëherë, nanë e bij u përqafuan dhe thanë:*Or zot na bo çiqe t'flarojm, mal e n'kodër; t'i kërkojmë vëllznit.*

Subjekti thotë se ata nuk kan qenë nëntë vëllezër por njëmbëdhjetë. Nëna ime i dinte emrat e vëllezërve,ndërsa unë i kam harruar. (Edibe, 2019:83-85). Një studiuës thotë: Motra e nëna fatkeqe të dërrmuara në botën emocionale për humbjen e vëllezërve-bijve të dashur, të shigjetuar nga dhimbjet e shumta, gjenden para aktit të fundit tragjik: të rrojnë të vuajtura si mjellma të plagosura. Të shndërrohen me vetëdije në qyqe, vajtuese për të kumtuar ndër mote e shekuj pikëllimin e tyre. (më gjërësisht Zejnullahu, 1989:166-187)

Ekzistojnë legjenda të atilla ku thuhet se është bërë qyqe një motër nga dhimbja e humbjes së vëllaut.

Një tjetër legjendë, na thotë edhe kështu: Pa dhanë leje qyqja nuk kositet livadhi.

Babai e këshillonte të birin “*para se t'bije kosa n'livadhe ene t'i ape izëm(leje), qyqja t'këndoje, nuk kositet livadhi*”. Mirëpo, pas vdekjes së babait këshillat ishin të kota.Pasi ndëruan jetë prindërit, djali sa afrohen ditët e pranverës e merr kosën e kositën livadhin para kohe. Thuhet se *vejn kulshedra ene e pret kët gjalin për xhimcë*. Vëllanë e kanë quajit Kurtish. “*Kjo cauca si përhere ka konë t'u bë çorap ndër drunin e arrës. Çafën e ka pas me harxhe(pëj) turli bojash*. Vendasit i tregojnë motrës për vëllanë Kurtishin. Kur motra merr lajmin e hidhur nga të keqi që kishte i këputën pejtë, i drejtohet zotit “*O Zot, bonëm çiqe*”. Thuhet se ka fluturu dru më dru, duke vajtu:

*Kuku-Kurtish/ Or vlla,or-e vlla,
Sojt e mej jonë qëru t'u ka....*

Në qafën e qyqes edhe sot dominojnë shenjat shumëngjyrëshe .(Edibe ,2019:60)

Rite e bestytini për qyqen

Duke parë rëndësinë dhe vlerën e këtyre besimeve në kuadrin e mitologjisë e të kulturës shpirtërore shqiptare në këtë trevë, shënuam rite e rituale që bëhen për qyqen. Disa praktikohen edhe sot kurse disa po humbasin ditë për ditë e po dalin nga përdorimi. Ato mbeten vetëm kujtesë e brezit të moshuar shqipfolës të kësaj treve, nga i morëm dhe ne. Në besimet popullore të kësaj ane, vend me rëndësi zënë edhe ritet që kryhen kur për të parën here njerëzit dëgjojnë qyqen. Malësorët nuk dalin nga shtëpia në mëngjes pa mos ngrënë një kafshatë buke, thuhet “*të mos na munde qyqja*”, *në të kundërtën* besohet, se është keq dhe vdes ndonjë anëtarë i familjes gjatë vitit. U shënuar në fshatrat e Dervenit: Mervovë, Cerovë, Kopaçindoll të Tetovës.

Me të dëgjuar për here të parë kukamën, tundësja ndalet dhe nga gjurma e këmbës nxjerr dhe sjell në shtëpi një plithar për të vendosur ptnin.Aty ku amvisa nxjerr plitharin vë një gur të bardhe e të rrumbullakët

dhe thotë: *E kimi morr pjitin tone, kësmetin ton'e kimi mshel*, pas tre ditësh plitharin e kthen ku e mori dhe thotë: *Të m'bohët e tundmja si guri i bardhë: t'ëm kijët e tundmja bereqet*.Këte plitharë vendasit ndryshe e quajnë *troull çiqje*. Amvisa lidh në kindin e bardhë disa kokra gruri, misri,thekri e tërshëre,ia lidhën ptnit,ku besohet se gjatë vitit kafshët shtëpiake do të mbrohen nuk do t'i “mundë” qyqja. Në të kundërtën u shteret qumshti. Ndërsa në fshatrat e Gostivarit,vërejmë se nuk tundet ptni Ditën e Shën Gjergjit, pasi lind dielli, se ptnin e *mundën qyqja* dhe është keq.Amviset e kësaj ane, zakonisht tundësja tri ditët e Shën Gjergjit, pa zbardhë dita, u jep nga një lug kos fëmijëve që kullotin bagëtinë me shpresë se gjatë vitit nuk do t'i munde qyqja. Ajo shqipton fjalët: *më të t'munde çiqja, më të t'munde mutejni*. Para Shën Gjergjit, në fshatrat malore të këtyre viseve nuk është e caktuar dita kur ata organizohen grupe grupe dalin gratë,vajzat në natyrë për ta dëgjuar qyqen. Ulen, pranë burimit . Posa dëgjojnë kukamën e qyqes ia filojnë këngës:

Çiqe, çiqe pallaviqe,

Eh mu, pash tej,

Pash Kurtishin vlla, përmbaj krou,

Lum çiqja t'ëm dëftojsh¹, (të më tregojsh)

Sa vjet kom për t'rou?

(fshati Tërnovë,Gostivar)

Çiqe, çiqe kulumrej,

Ka të shkjoish tëm dëftojsh,

Sa vjet kam t'rroj?

(fshati Qafë,Gostivar)

Shyshe, shyshe, palare,

Pash Kurtishin, me nuse t're,

Diftom mu, sa vjet da roj?

(fshati Koritë,Gostivar)

Çiqe, çiqe,pallamiçe,

Pash tej, pash mu,

Pash Ibishin, me një dru.

Lum çiqja, kallzom mu,

Sa vjet kom me rou?

(fshati Gjurgjevisht,Gostivar)

Çiqë, çiqe, *pash mu, pash ti,*

Pash Kurtishin me ni si,

T'u mi fal në postaqi², (postaqe)

Sa vjet kam me rou,

Ke me m'diftou?

(fshati Raven,Gostivar)

Çiqe,çiqe asht ka ni,

Pash mu, pash ti,

Pash Ibishin, me ni si,

Kallzom çiqe mu,

Sa vet kam me ru?

(fshati Orashë,Tetovë)

Çiqe,çiqe, *laskuricë,*

Pash mu, pash tij,

Pash Zeqirin, me ni si,

Kije me m'kallzou,

Sa vjet kom me rou?

(fshati Nerash të,Tetovë)

Kuku, Kuti,Kuku, Kurtish,

Ore vlla, ore vlla,

Si shkove pa t'pa...

(fshati Siniçan,Tetovë)

Çiqe, çiqe, kom kuçe,

Pash mu, pash tij,

Pash Kurtishin në çarshi.

Lum çiqja tëm kallzojsh,

Sa vjet kam me rou?

(fshati Poroj,Tetovë)

Ta munda, ta munda, ta munda.

Shyshe, shyshe pend kuçe,

Pash ty, pash mu,

Pash Kurtishin me një sy,

Kuku, cupi kuti.

(Gurgurnicë,Tetovë)

Çiqe çiqe, pallamide,

Pash ti, pash mu,

Pash Jusufin, me dilbi,

T'u fal në postaqi.

(Novo Sella e Dervenit,Tetovë)

Çiqe, çiqe, krah kuçe,

Pash mu, pash, tij,

Pash Isufin larg me ti.

T'u u fal, në xhami,

Me sexhade me hali.

Çiqja kallzom mu,

Sa vjet kam me rru...

fshati Veshallë,Tetovë

Shtojmë, se nga sasia e kukatjes të përvajshme të këtij shpendi, fshatarët bestytnorë orvaten të mësojnë sasinë e viteve që do të jetojnë, prandaj u besohet se sa here do të kukate qyqja, aq vjet do të jetojnë. Ky lloj shpendi përmendet thujase dendur gjatë bisedës, gratë kur takojnë njëra tjetrën për keqardhe thuhet:

-Au, çiqja,si rejn vet n'shpej,nuk frejget?

-Mejr xhi m'kallzove,çiqe motra o mbërzit,

ç'atë vlla kishte.

-Çish e paska xhet çiqe Ramijen, Zoti, sabrin ja dhasht.

Vaji i vajzës

Këngët popullore të këtij cikli thujase në çdo varg janë të bujshme ku përmendet ky shpend ndjellakeq, ku vaji i vajzës-nuse, e konsideron vehten si fajtoare. Personifikon veten qyqe, akuzon vehten pse nuk e ka dëgjuar nënën në punët e shtëpisë. Në vajin e saj akuzon veten ku thotë “*Si e mourët udhën,i lat pounët p;r mo-e: /Çiqja une e shkreta... Oj motra e shishët,/Të ma bojsh hallall-e,/ Çiqja nuk kom shkoumun./...*

O më qofsh bekoumun,/Oj nona e shishët,/

Oj nona e dashtun,/Të ma bojsh hallall- e,/Se më kije rejtun,/Ku më ke urdhnoumun./Çiqja nuk kom shkoumun./ Ah,mu shkurtofshin komët, .../

Uj,uj,uj,uj,uj,uj.

Vajtoi:Miqereme Nesimi, e lindur 1942 në fshatin

Reçan,Gostivar;jeton në Gostivar;përveç gjuhës shqipe

din edhe turqisht,amvisë. (Edibe,1993:199)

Ortodoksët e Rekës së Epërme, ditën e ejte të *Enjtes e Madhe* të Pashkëve, që në mëngjes mblidhen vajzat dhe nuset e reja në mënyrë të organizuar dalin në natyrë që të dëgjojnë për të parën herë qyqen. Na thonë:*Shkajmë ta ndijm shyshen t'u kindu në kreshmet e Pashkës*. Ulen për të pushuar pranë burimit në afërsi të fshatit dhe posa dëgjojnë zërin e qyqes, shpejtojnë kush të thote e para “*t'munda*”,pastaj njëzëri ia fillojnë këngës:

Trandafil në ferë (2 here); Çe na erdh lumja ver', o o i h!/ Vera erdh e shkaj,/Mulleza nuk pushoj./ Vera jerdh e shkaj./ Shyshja nuk kindoj o o ih! Vera jerdh e shkaj. / Shyshja nuk pushoj, / Trandafil në kaç (2 here)/ Tre jarana paçë, / Besën s'un u dhash o o o i h

Gratë e kësaj ane na thanë se kjo këngë nuk këndohet në asnjë festë dhe në asnjë rastë tjetër, përveç të *Enjtes së Madhe* të Pashkëve. Kjo këngë i dedikohet qyqes. (Edibe,1997:63) Nga brezi i moshuar shënuam kur bije bora në muajin mars na thonë se kjo është “*vdora e shqerave*”, kurse kur bora bije kah fundi i prillit thuhet se kjo është “*vdora e çiqes*”, i jep leje qyqes të këndoje. Kjo borë nuk zgjat shumë, shpejt shkrihet. Që në fillim të punimit thamë se qyqja nuk bën fole por lëshon vezët në çerdhet e shpedërve të tjerë. Prandaj njerëzit e shpërndarë pa plang e pa shtëpi krahasohen shpesh me zoqtë e qyqes. Për popullin tonë ky shpend është simbol i vuajtjes dhe i dhembjes. Populli për ta shprehur dëshprimin, shpesh përdorën mallkime të rënda: “çiqe t'pasha”,t'këndoft çiqja jarabi”, “u bofsh çiqe jalla,”Dru n'dru t'pasha” “më t'mbrefjt çiqja kur erdht jarabi”.

Sipas mendësisë popullore shqiptare, thuhet nëse këndon qyqja mbi kulmin e çatisë apo mbi pullazin e ahurit, ajo ndjell mort,ndodhën ndonjë fatkeqësi në ate familje. Në bazë të dhënave që shënuam në teren se shqiptarët e kësaj ane kanë trashëguar nga paraardhësit e tyre një kulturë të pasur shpirtërore. Të gjitha këto janë fakte të pamohurshme të ruajtura në breznitë shqipfolëse që nga kohërat e hershme e deri më sot. Ato janë dëshmi të rëndësishme që flasin për autoktoninë e shqiptarëve ku jetojnë edhe sot.

Literaturë e shfletuar:

-Gojëdhëna dhe besimet për qyqen, Edibe Selimi-Osmani,botoi Revista shkerncore filologjike, Tetovë nr.1- 1999.

-Gjabri, Fejzulla, "Fjalor enciklopedik i trashëgimisë Shpirtërore I GEER,209.faq.156.

-Zejnullahu, Adem, Figura e gruas në poezinë populloreAkademia e Shkencave e RPSSH Instituti i kulturës popullore,Çështje të folklorit shqiptar 4,Tiranë 1989,faq.166-187.

-Selimi-Osmani Edibe, Legjenda dhe tregime popullore në viset e Tetovës e të Gostivarit,Tetovë 2019.

-Sako, Zihni Studime për folklorin Legjenda t metamorfizimit, Tiranë 1984,faq.60-61.

-Hajredin Dalipi&Fazli Ismani, Korita Vendi I ëndrave dhe I shpresave, Gostivar 2021,faq.322

-Mirseli, Mirsel, Liseci Monografi E kaluara e tashmja, e ardhmja, Tetovë,2019,faq.187-190

-(Sokoli,Ramadan, "Tjetërsim",botoi Rilindja Prishtinë 1998,faq.9)

-Edibe Selimi-Osmani,Rite e besime popullore në viset e Tetovës dhe Gostivarit, 1997 Shkup.

Edibe Selimi-Osmani, Lirika popullore në trevat e Tetovës dhe të Gostivarit, botoi Shkup 1993.

-Zejnullahu, Adem, Figura e gruas në poezinë populloreAkademia e Shkencave e RPSSH Instituti i kulturës popullore, Çështje të folklorit shqiptar 4,Tiranë 1989,faq.166-187.

-Hajredin Dalipi&Fazli Ismani, Korita Vendi i ëndrave dhe i shpresave, Gostivar 2021,faq.322).

Le guerre Illiriche

Luftërat Ilire

Preparato da FITIJE PICARI - Ravenna

Al tempo in cui Cesare aveva il comando in Gallia, questi Dalmati e quanti altri Illiri allora prosperavano tolsero la città di Promona ai Liburni, altra tribù illirica. Questi si rivolsero allora ai Romani e fecero appello a Cesare, che si trovava nelle vicinanze. Cesare mandò ambasciatori e ingiunse agli occupanti di Promona di riconsegnarla ai Liburni. Quelli non vi badarono affatto e allora Cesare inviò un grosso contingente militare che gli Illiri annientarono completamente. Cesare non ripeté il tentativo, poiché al momento era impegnato nella lotta con Pompeo. Sfociata in un vera guerra da semplice contesa, Cesare, da Brindisi, attraversò d’inverno lo Ionio con tutti gli uomini che aveva e mosse guerra a Pompeo in Macedonia. Di un secondo esercito, una parte Antonio la condusse a Cesare in Macedonia attraversando anche lui lo Ionio in pieno inverno, mentre 15 coorti di fanti e 3000 cavalieri glieli conduceva Gabinio attraversa l’Illiria, aggirando lo Ionio. Gli Illiri, allora, per paura dei loro recenti trascorsi con Cesare,pensando che la sua vittoria sarebbe stata la loro rovina, con attacco repentino annientarono tutto l’esercito guidato da Gabinio, tranne lo stesso Gabinio e pochi che riuscirono a fuggire. Con così tante spoglie incrementarono considerevolmente le loro ricchezze e la loro forza. Cesare era preso dalla necessità di risolvere la guerra con Pompeo e, una volta tolto di mezzo Pompeo, di affrontare le rimanenti forze del suo partito, che erano numerose. Risolti tutti questi problemi, ritornò a Roma e si mise a organizzare la spedizione contro i Geti e i Parti. Gli Illiri temevano che muovesse contro di loro, dato che si trovavano sul suo itinerario di marcia, e mandarono pertanto ambasciatori a Roma per chiedere perdono delle loro azioni e offrono la propria amicizia e alleanza, vantandosi stirpe e particolarmente valorosa. Egli, pressato dai preparativi per la spedizione contro i Parti, rispose comunque loro, piuttosto saggiamente. Che non considerava amico chi compiva simili azioni, ma avrebbe concesso loro il perdono se avessero pagato tributi e consegnato ostaggi. Essi promisero di attenersi entrambe le condizioni. Inviò allora Vitinio con tre legioni e molti cavalieri per imporre loro tributi modesti e prendere in consegna gli ostaggi. Ma quando Cesare fu assassinato, ritenendo che la potenza dei Romani risiedesse in Cesare e che con lui fosse stata distrutta, non obbedirono più a Vitinio, né vollero saperne di tributi né di tutto il resto; quando questi cercò di costringerli con la forza, essi attaccarono e massacrarono cinque coorti, compreso il loro comandante Babio, di rango senatorio. Vitinio, con i rimanenti, si ritirò a Epidamno. Il senato affidò a Bruto Cepione, uno dei cesaricidi quest’esercito, la Macedonia e l’Illiria sotto il controllo romano, mentre a Cassio, un altro cesaricida, affidò la Siria. Ma anche questi, impegnati nella guerra contro Antonio e il secondo Cesare, quello chiamato Augusto, non ebbero tempo di occuparsi degli Illiri. I Peoni sono un popolo numeroso stanziato lungo l’Istro, in un territorio compreso tra quello degli Iapodi e quello dei Dardani. I Greci li chiamano Peoni e i Romani Pannoni, e sono annoverati dai Romani tra le stirpi illiriche, come ho già detto.

Perciò mi sembra opportuno parlarne nella sezione illirica. Essi sono divenuti famosi tra i macedoni per gli Agriani, che fornirono preziosissimo aiuto a Filippo e Alessandro, e che sono Peoni meridionali, confinanti con gli Illiri. Poiché la spedizione guidata da Cornelio contri i Peoni si risolse in un disastro, un grande timore del Peoni si diffuse tra tutte le popolazioni italiche e in seguito, per lungo tempo, i consoli ebbero esitazione a marciare contro i Peoni. Questo è quanto sono riuscito a trovare sulla storia antica di Illiri e Peoni nelle Memoria del secondo Cesare, chiamato anche Augusto; né ho trovato nulla che rimontasse più indietro nel tempo, neppure nei libri sui Peoni. Mi sembra che tranne le stirpi suddette, le altre tribù illiriche siano state precedentemente ridotte sotto il controllo romano. Come, non saprei Augusto non ha scritto l’operato di altri, ma il proprio: come rese nuovamente tributarie le tribù che si erano ribellate, come assoggettò altre popolazioni ancora indipendenti, come conquistò e sottomise tutte le tribù che abitavano le vette alpine, genti barbare e guerriere che spesso saccheggiavano le vicine regioni d’Italia. Ed è per me motivo di meraviglia che numerosi e grandi eserciti romani, valicando a piedi le Alpi diretti contro Celti e Iberi, abbiamo prestato scarsa attenzione a queste genti, e nemmeno Gaio Cesare, fortunatissimo nelle sue campagne militari, le abbia sottomesse, allorché combatteva contro i Celti e per ben dieci

Le guerre Illiriche

anni aveva svernato in queste regioni. Ma a me sembra che i primi, intenti a realizzare solo quello di cui erano stati incaricati, si preoccuparono unicamente di valicare le Alpi, mentre Gaio, invece, era assorbito dall’impresa celtica, di cui aveva differito la conclusione a causa della rivolta di Pompeo che lo aveva costretto a rinviare le campagne contro i Celti. Perciò, evidentemente, per quanto nominato comandante sia dell’Illiria che dei Celti, non ebbe il controllo di tutta l’Illiria, ma di quella che all’epoca era soggetta ai Romani. Augusto la tenne nella sua interezza sotto il suo pieno controllo e, in contrapposizione all’inconcludenza di Antonio, riferì al senato di aver ripulito l’Italia da genti ostili che continuamente creavano problemi. Nel corso dell’intera campagna assoggettò Oxiei, Perthenati, Bathiati, Taulanti, Cambei, Cinambri, Merromeni e Pirissei. Con un ulteriore sforzo furono assoggettati e costretti a pagare il tributo quanti avevano smesso di corrisponderlo: Docleati, Carni, Interfrurini, Naresii, Glintidioni, Taurisci. Una volta sottomesse queste tribù, le vicine popolazioni degli Ippasini e dei Bessi, intimorite, gli si consegnarono. Annientò completamente le altre popolazioni che gli resistettero, i Meliteni e i Corcireni, che abitavano le isole, poiché pirateggiavano sul mare: uccise i giovani e vendette schiavi gli altri. Tolse ai Liburni le navi, perché anche questi erano dediti alla pirateria. I Moentini e gli Avendeati, tribù di Iapodi della regione alpina interna, gli si consegnarono mentre si avvicinava. Gli Arupini, i più numerosi e combattivi tra gli Iapodi, si ritirarono dai villaggi in città e si rifugiarono nelle foreste quando Augusto si diresse verso di loro. Cesare, conquistata la città, non la diede alle fiamme, nella speranza che essi si consegnassero spontaneamente: consegnatesi, concesse loro di abitarvi. Gli crearono problemi soprattutto i Salassi, gli Iapodi stanziati al di là delle Alpi, i Segestani, i Dalmati, i Desii e i Peoni, stanziati lontano dai Salassi, i quali abitano le vette delle Alpi, monti inaccessibili, attraversati da sentieri stretti e poco praticabili; proprio per questo erano indipendenti e imponevano tasse a chi attraversava il loro territorio.

Vetere, piombando loro addosso all’improvviso, occupò tempestivamente i passi con una serie di incursioni e li tenne sotto assedio per due anni. Essi, per mancanza di sale, di cui hanno speciale necessità, accolsero le guarnigioni. Ma quando Vetere si allontanò, immediatamente cacciarono le guarnigioni e, impadronitis nuovamente dei passi, si presero gioco delle truppe inviate contro di loro da Cesare, che non erano in grado di ottenere alcun risultato importante. Perciò Cesare, profilandosi una guerra contro Antonio, concesse loro l’autonomia e l’impunità per quel che avevano fatto a Vetere. Ma quelli, insospettiti per tutto ciò, fecero grandi scorte di sale e compirono scorrerie in territorio romano, finché Messalla Corvino, inviato contro di loro, li assoggettò prendendoli per fame. E così dunque furono sottomessi i Salassi. Gli Iapodi transalpini, invece, popolo forte e selvaggio, in vent’anni circa avevano respinto i Romani due volte, attaccato Aquileia e saccheggiato Tergeste, colonia romana. Quando Cesare mosse contro di loro per una strada ripida e difficile, essi gliela resero ancor più difficultosa disseminandola di tronchi abbattuti. Appena riuscì a passare oltre, essi fuggirono in un’altra foresta e gli tesero un’imboscata mentre avanzava. Egli, che sospettava continuamente qualcosa di simile, inviò alcuni uomini sulle alture dei passi, perché avanzassero coprendogli i fianchi, mentre lui avanzava a una quota più bassa e apriva la via tagliando la foresta.

Bibliografia: Libro “La conquista Romana dei Balcani” autore Appiano Alessandrino.

(continua al prossimo numero)

Përgatitur nga FITIJE PICARI – Ravenna

Në kohën kur Cezari kishte komandën në Gali, këta dalmatë dhe ilirët e tjerë që në atë kohë po lulëzonin, ua morën qytetin e Promonës liburnëve, një tjetër fis ilir. Atëherë liburnët iu drejtuan romakëve dhe i kërkuan ndihmë Cezarit, i cili ndodhej aty pranë. Cezari dërgoi ambasadorë dhe u urdhëroi pushtuesve të Promonës që t’ua dorëzonin qytetin përsëri liburnëve. Ata nuk i kushtuan aspak vëmendje urdhrit dhe, si pasojë, Cezari dërgoi një forcë të madhe ushtarake, të cilën ilirët e shkatërruan plotësisht. Cezari nuk e përsëriti më këtë përpjekje, sepse në atë kohë ishte i angazhuar në luftën kundër Pompeut. Meqë një mosmarrëveshje e thyeshhtë u shndërrua në një luftë të vërtetë, Cezari, nga Brindizi, kaloi detin Jon në dimër me të gjithë njerëzit që kishte dhe u nis për të luftuar kundër Pompeut në Maqedoni. Nga një ushtri e dytë, një pjesë të saj Antoni ia çoi Cezarit në Maqedoni, duke kaluar edhe ai detin Jon në mes të dimrit, ndërsa 15 reparte këmbësorie dhe 3000 kalorës ia solli Gabini duke kaluar përmes Ilirisë dhe duke i rënë përqark detit Jon. Ilirët, atëherë, nga frika e përvojave të tyre të fundit me Cezarin dhe duke menduar se fitorja e tij do të sillte shkatërrimin e tyre, me një sulm të papritur shkatërruan të gjithë ushtrinë e udhëhequr nga Gabini, përveç vetë Gabinit dhe disa të tjerëve që arritën të arratiseshin. Me kaq shumë plaçkë lufte, ata i shtuan ndjeshëm pasuritë dhe fuqinë e tyre. Cezari ishte i zënë me nevojën për të përfunduar luftën kundër Pompeut dhe, pasi të mposhte Pompeun, për të përballuar forcat e mbetura të ushtrisë së tij, të cilat ishin të shumta. Pasi i zgjidhi të gjitha këto probleme, u kthye në Romë dhe filloi të organizonte ekspeditën kundër getëve dhe parthëve. Ilirët kishin frikë se ai do të marshonte kundër tyre, pasi ndodheshin në rrugën e tij të marshimit. Prandaj, dërguan ambasadorë në Romë për të kërkuar falje për veprimet e tyre dhe ofruan miqësinë dhe aleancën e tyre. Ata mbureshin se ishin një popull me prejardhje fisnike dhe veçanërisht trim. Ai, megjithëse ishte i ngarkuar me përgatitjet për ekspeditën kundër parthëve, iu përgjigj gjithsesi në mënyrë mjaft të arsyeshme. U tha se nuk e konsideronte mik dikë që kryente veprime të tilla, por do t’u falte fajet nëse do të paguanin tributet dhe do të dorëzonin pengje. Ata prematuan se do t’i përmbushnin të dyja kushtet. Atëherë ai dërgoi Vatinionin me tri legjione dhe shumë kalorës, për t’u kërkuar tribute të moderuara dhe për të marrë pengjet. Por, kur Cezari u vra, ilirët menduan se fuqia e romakëve qëndronte te Cezari dhe se bashkë me të ishte shkatërruar edhe ajo fuqi. Prandaj, nuk i bindën më Vatinionit dhe nuk dëshën të dëgjonin më as për tributet, as për ndonjë detyrim tjetër. Kur Vatinioni u përpoq t’i detyronte me forcë, ata sulmuan dhe masakruan pesë reparte, së bashku me komandantin e tyre Babionin, i cili ishte me rang senatorësh. Vatinioni, së bashku me pjesën tjetër të ushtrisë, u tërhoq në Epidamnus. Senati ia besoi Brutit Cepionit, njërit prej vrasësve të Cezarit, këtë ushtri, si dhe Maqedoninë dhe Ilirinë, të cilat ishin nën kontrollin romak. Ndërsa Kasit, një tjetër prej vrasësve të Cezarit, i besoi Sirinë. Por edhe këta, të angazhuar në luftën kundër Antonit dhe Cezarit të dytë, i cili quhej August, nuk patën kohë të merreshin me ilirët. Peonët janë një popull i shumtë, i vendosur përgjatë Istrosit, në një territor që shtrihet midis atij të japodëve dhe atij të dardanëve. Grekët i quajnë peonë, ndërsa romakët pannonë, dhe romakët i rendisin ndër fiset ilire, siç e kam thënë edhe më parë.

Prandaj, më duket e përshtatshme të flas për ta në pjesën që i kushtohet Ilirisë. Ata u bënë të famshëm ndër maqedonasit për shkak të agrianëve, të cilët i dhanë ndihmë shumë të çmuar Filipit dhe Aleksandrit dhe që ishin peonë jugorë, fqinjë me ilirët. Meqenëse ekspedita e udhëhequr nga Korneli kundër peonëve përfundoi në katastrofë, një frikë e madhe nga peonët

u përhap ndër të gjitha popullsitë italike dhe, më pas, për një kohë të gjatë, konsujt ngurruan të marshonin kundër peonëve. Kjo është gjithçka që kam mundur të gjej për historinë e lashtë të ilirëve dhe peonëve në Kujtimet e Cezarit të dytë, i quajtur edhe August; dhe nuk kam gjetur asgjë që të shkojë më tej në kohë, madje as në librat kushtuar peonëve. Më duket se, përveç fiseve të përmendura më sipër, fiset e tjera ilire ishin nënshtruar më parë ndaj sundimit romak. Si dhe në ç’mënyrë, nuk mund ta them. Augusti nuk ka shkruar për veprat e të tjerëve, por për veprat e veta: se si i bëri përsëri tributare fiset që ishin rebeluar; se si nënshtroi popuj të tjerë që ende ishin të pavarur; dhe se si pushtoi e nënshtroi të gjitha fiset që banonin në lartësitë e Alpeve, popuj barbarë dhe luftarakë, të cilët shpesh plaçkitnin krahinat fqinje të Italisë. Dhe për mua është një arsye për t’u çuditur që ushtritë e shumta dhe të mëdha romake, duke kaluar në këmbë Alpet dhe duke u drejtuar kundër keltëve dhe iberëve, u kushtuan kaq pak vëmendje këtyre popujve. Madje as Gai Cezari, kaq i suksesshëm në fushatat e tij ushtarake, nuk i nënshtroi ata, megjithëse luftonte kundër keltëve dhe për dhjetë vjet kishte dimëruar në këto treva. Por mua më duket se të parët, të përqendruar vetëm në përmbushjen e detyrës për të cilën ishin ngarkuar, u kujdesën vetëm të kalonin Alpet. Gaiu, përkundrazi, ishte i përfshirë plotësisht në luftën kundër keltëve, përfundimin e së cilës e kishte shtyrë për shkak të revoltës së Pompeut, e cila e detyroi t’i shtynte fushatat kundër keltëve. Prandaj, duket qartë se, megjithëse ishte emëruar komandant si i Ilirisë, ashtu edhe i krahinave të keltëve, ai nuk kishte nën kontroll të gjithë Ilirinë, por vetëm atë pjesë që në atë kohë ishte nën sundimin e romakëve. Augusti, përkundrazi, e mbajti të gjithë Ilirinë nën kontrollin e tij të plotë dhe, në kundërshtim me pasivitetin e Antonit, i raportoi senatit se kishte çliruar Italinë nga popuj armiqësorë që vazhdimisht shkaktonin probleme. Gjatë gjithë kësaj fushate ai nënshtroi Oksiejt, Perthenatët, Batiatët, Taulantët, Kambejt, Kinambrit, Merromenët dhe Pirisejt. Me një përpjekje të mëtejshme u nënshtruan dhe u detyruan të paguanin tribut edhe ata që kishin pushuar së paguari: Dokleatët, Kamët, Interfrurinët, Narezët, Glintidionët dhe Tauriskët. Pasi u nënshtruan këto fise, popullsitë fqinje të Ippasinëve dhe Bessëve, të frikësuar, iu dorëzuan atij. Ai shkatërroi plotësisht popullsitë e tjera që i bënë qëndresë, Melitenët dhe Korcirenët, të cilët banonin në ishuj dhe merreshin me pirateri në det. Ai vrau të rinjtë dhe i shiti të tjerët si skllëvër. Ua mori anijet liburnëve, sepse edhe këta merreshin me pirateri. Moentinët dhe Avendeatët, fise të japodëve të krahinës së brendshme alpine, iu dorëzuan atij ndërsa ai po afrohej. Arupinët, më të shumtët dhe më luftarakët ndër japodët, u tërhoqën nga fshatrat e tyre në qytete dhe u strehuan në pyje kur Augusti u drejtua kundër tyre. Cezari, pasi pushtoi qytetin, nuk e dogji, me shpresën se ata do të dorëzoheshin vullnetarisht. Pasi u dorëzuan, ai u lejoi të vazhdonin të banonin aty. Problemet më të mëdha ia shkaktuan salassët, japodët e vendosur përtej Alpeve, segestanët, dalmatët, desietë dhe peonët. Këta të fundit, peonët, banonin larg salassëve, të cilët jetonin në majat e Alpeve, në male të paarritshme, të përshkuara nga shtigje të ngushta dhe të vështira për t’u kaluar. Pikërisht për këtë arsye ata ishin të pavarur dhe u vendosnin taksa atyre që kalonin nëpër territorin e tyre.

Vetere, duke u vërsulur papritur mbi ta, pushtoi menjëherë qafat malore me një sërë sulmesh dhe i mbajti nën rrethim për dy vjet. Ata, për shkak të mungesës së kripës, për të cilën kishin nevojë të madhe, pranuan garnizonet romake. Por, sapo Vetere u largua, ata i dëbuan menjëherë garnizonet dhe, pasi rimorën përsëri qafat malore, u tallën me trupat e dërguara kundër tyre nga Cezari, të cilat nuk ishin në gjendje të arrinin ndonjë rezultat të rëndësishëm. Prandaj Cezari, duke qenë se po afrohej një luftë kundër Antonit, u dha atyre autonominë dhe i fali për gjithçka që kishin bërë kundër Veteres. Por ata, duke u bërë dyshues për këtë veprim, grumbulluan rezerva të mëdha kripe dhe filluan të bënin inkursione në territorin romak, derisa Mesalla Korvini, i dërguar kundër tyre, i nënshtroi duke i mposhtur përmes urisë. Kështu, pra, u nënshtruan Salassët. Ndërsa Japodët transalpinë, një popull i fortë dhe i egër, brenda rreth njëzet vjetësh i kishin zmbrapsur romakët dy herë, kishin sulmuar Aquileian dhe kishin plaçkitur Tergesten, një koloni romake. Kur Cezari u nis kundër tyre nëpër një rrugë të pjerrët dhe të vështirë, ata e bënë rrugën edhe më të vështirë, duke e mbushur me trungje pemësh të prera. Sapo Cezari arriti të kalonte përtej kësaj pengese, ata u tërhoqën në një pyll tjetër dhe i ngritën një pritë ndërsa ai përparonte. Cezari, i cili vazhdimisht dyshonte se mund të ndodhte diçka e tillë, dërgoi disa ushtarë në lartësitë pranë qafave malore, që të përparonin duke i mbuluar krahët, ndërsa ai vetë ecte në një lartësi më të ulët dhe hapte rrugën duke prerë pyllin.

Bibliografia: Libri “Pushtimi Romak i Ballkanit” nga Appiano Alessandrino (vazhdon në numrin e ardhshëm)

VIRGJËRËSHA E BETUEME – BURRNESHA

Nga Prof. LUTFIALIA, Siena – Itali

Të gjithë Kanunet e Maleve Shqiptare kanë sanksionuar se burrënia, si kategori etiko-morale dhe etno-psikologjike, nuk është atribut vetëm i burrave, por dhe i grave dhe i vajzave të rritura, të njohura historikisht si **burrëneshat dhe virgjërshat e betume**.

Kanunet e Maleve Shqiptare, ashtu si të gjitha kodet e të drejtës zakonore të popujve të tjerë europian dhe me gjërë, që kanë pasqyruar të drejtën feudale të kohës që i prodhojë, përmbajnë elemente të shumta të pabarazisë shoqërore dhe ndërmjet tyre shquhet diskriminimi i gruas. Në strukturën e familjes patriarkale dhe në shoqërinë malësore, sipas Kanuneve të Maleve, gruaja është qenie inferiore, e nënshtruar, pa të drejta shoqërore, pa të drejta pronësie dhe me të drejta juridike të kufizuara. Megjithë kufizimet, nënvlehtësimet dhe përcënimet, gruaja shqiptare ka gjetur forca dhe hapsirë për të treguar vlerat e saj individuale, familjare, shoqërore, psikologjike, shpirtërore, sentimentale, kulturore dhe fizike.

Termi burrenesha, nuk shpreh përkatësinë e seksit, përkundrazi, është sfidë ndaj sekseve. *Burrenesha* quhen ata gra të pa martuara, vajza të rritura beqare të virgjëra, që janë fëmija i vetëm i familjes, ose kanë mbetur të vetme pas vdekjes të burrit, të vëllezërve, ose të babait të familjes. Këto gra manifestonin publikisht vlera të larta etiko-morale dhe etno-psikologjike, të njejta me ato të burrave. Ky nivel i lartë shoqërorë i burrneshave, i kishte imponuar burrat shqiptarë t'i nderonin dhe t'i pranonin në rradhët e tyre, madje u drejtosheshin me respekt, duke i përshëndetur *“tungjatjeta burrneshë”*, pra me nderim sikur fjala burrneshë të ishte një titull fisnikerie.

Kanuni i Lekës dhe Kanunet e tjera të Maleve Shqiptare, kategorizojnë *burrneshat* ato femra me karakter të fortë, të besës, të nderëshme, fisnike, mikëpritëse, të mençura, të sakrificës, me kurajo dhe me trimëri si burrat.

Burrneshat mbajnë qëndrime familjare e shoqëror të veçanta, të shprehura me sjellje si burrat, kësisoj ata nuk vishen e nuk sillen më si gratë e tjera, pra dalin jasht kontureve të gruas shtëpijakes, duke marre një pozicion shoqëror të veçantë.

Në gjuhët e huaja, mungon një fjalë barazkuptimore, që të përkthejë të plotë burrnëshën shqiptare (njëlloj si me fjalët besa dhe burrënia), madje dhe si koncept etiko-moral dhe psikologjik nuk gjen përputhje. Mungesa e një fjale identike në gjuhët e tjera, spjegohet me faktin se në gjuhën dhe në kulturen arbërore-shqiptare, termi burrneshat shpreh cilësi të veçanta, që e kapërcejnë kuptimin semantik të fjalës si perkufizim biologjik, pasi nuk kemi ndryshime seksi biologjik dhe as ndryshime të sjelljes seksuale, si ato që përshkruan Aristoteli për shoqërinë e lashtë helene. Emërtimi burrnëshat, në fakt është pothuajse një titull nderimi shoqëror, që i u jipej “zyrtarisht” pas betimit në Kuvend, të grave dhe vajzave (virgjërshave të betueme), që manifestonin vlera të larta etiko-morale, duke u ngrijt shoqërisht në nivelet me shanse të barabarta me burrat.

Burrneshat kanë ekzistuar dhe në disa qytete shtete helene antike, si *amazonat* e famëshme, por historia e tyre ka mbetur si një vegim i largët e i përhumbur në harresën e kohës, por i njohim ashtu si na i ka transmetuar Homeri në Iliada dhe Odisea. Amazonat njiheshin dhe nga ilirët, si rezulton në një bazoriliev pranë tempullit të Apollonisë, i zbuluar nga arkeologu Hasan Ceka.

Aristoteli e kritikonte bashkësinë platonike të grave, pasi e konsideronte kundra natyrës. Ai preferonte zëvendësimin e *erosit platonik*, me *philia* të përgjithshme të popullatës (Philia – pëlqyshmëri, ose dashuri vëllazërore), sepse e shihte si lidhje më pak kufizuese e me më tepër liri, por dhe funksionuese për polisin, ku qytetari i mirë, i cili dhe pse mund të mos ishte *burrë virtuoz* (pra nuk sillej si burrë), nuk i pengonte gratë të kontribuonin në shoqëri. Këto aspekte për të cilat flet Aristoteli, Kanuni i Lekës dhe Kanunet e tjera shqiptare nuk i pranojnë, madje i kundërshtojnë, nuk pranojnë, që burrat dhe gratë të dalin jasht natyrës normale humane. E vetmja ngjashmëri e philia e Aristotelit me Kanunet tona, shprehet në lidhjet e pjesëtarëve të familjes, si të fëmijëve të linjës së gjakut, që i diferencon nga ato të linjës së tamlit (qumështit). Për burrneshat, si fenomen tipik shqiptar, ka shumë diskutime, madje dhe kontradiktore. Në mënyrë të

veçantë, në dy dekadat e fundit, çështjen e burrneshave, studiuesit e huaj, sidomos ato italianë, e kanë shikuar në optikën e koncepteve moderne mbi sekset, duke e interpretuar si perversion, si shprehje homoseksualiteti. Si theksova më sipër, Kanunet tona e kundërshtojnë me rreptësi, që burrat

dhe grate shqiptare të dalin jasht natyrës humane normale. Këtë mendim e mbështet me argumenta antropologia Antonia Young, në studimin shkencor *“Women who become men”*, e cila e përjashton këtë mundësi, që gratë shqiptare të dalin jasht natyrës njerëzore normale dhe këtë konkluzion e bazon në faktin se, shoqëria malësore arbërore-shqiptare, ashtu si sanksionohet në Kanunet e Maleve, është ekstremisht maskiliste dhe e konsideron homoseksualitetin tabu, ndersa homoseksualiteti femëror, as që duhet të imagjinohet, pasi Kanunet nuk e marrin në konsideratë. Në vazhdim A. Young shprehet: *“Duhet njohur fakti se këto gra dhe vajza, pasi shpallëshin burrneshat, problemi i seksualitetit ishte i ndrydhur dhe nuk bënte pjesë në statusin e ri që kishin marrë”*.

Albanologu Johann G. Von Hahn (filolog dhe diplomat austriak – zv. konsull në Janinë), gjatë udhëtimeve në trojet arbërore, i njohu zakonet tona dhe statusin e burrneshave, andaj në vitin 1863 shkruante: *“Burrneshat përfaqësojnë varjantin shqiptar të devotshmërisë kristiane”*, mendim që ai e bazonte me mungesën e manastireve me murgësia katolike në trevat arbërore, sidomos në trojet veriore. Sipas Hahn, konceptet katolike të mos mbylljes të vajzave në manastire dhe ruajtja-mbrojtja e pastërtisë morale, u shndërruan në shprehje të karakterit të fortë dhe luftarak të këtyre vajzave apo grave, të quajtura burrneshat.

Natyrisht, këto opinione bien poshtë nga faktet se burrneshat – virgjërshat e betueme, janë si nga popullata e katolike dhe nga popullata muslimane, i ortodokse, bektashiane, kesisoj motivet fetare nuk e justifikojnë këtë zgjedhje, për më tepër se feja islame nuk ka institucione të devotshmërisë fetare të femrave.

Studiuesi Moikom Zeqo, në një analizë antropologjike për burrneshat, e konsideron këtë dukuri si trashëgim i jehonës të krizës të matriarkatit, të cilave u shton dhe aspekte të ritit Kuvada, të kulturës preindoeuropiane. Sipas Moikom Zeqos, këto elemente janë ruajtur nga popullata e zonave malore, të cilët bënin jetë tepër të izoluar. Ky varjant është pak i besueshëm, sepse në ritin Kuvada, figura qendrore është burri (imiton gruan shtatzënë në aktin e lindjes) dhe jo gruaja, ndërsa burrneshat tona nuk imitojnë, përkundrazi ngrihen me dinjitet në nivelin e të drejtave të burrit, fitojnë të drejtën e barazisë shoqërore me burrat.

Mikja e madhe e shqiptareve, Edith Durham, gjatë udhëtimeve nëpër trojet shqiptare në fillimet e shekullit XX, i kishte njohur dhe i admironte burrneshat – virgjërshat e betueme, të cilat i konsideronte *“shprehje magjepese e virtyteve të larta të femrave shqiptare”*.

Studiues të shumtë si Andromaqi Gjergji, Milenko Filipovic, Karl Kaser, Zef Valentini etj, zanafillën e dukurisë të burrneshave e lidhin me helenët dhe ilirët e lashtë, pra i shohin burrneshat - virgjërshat e betueme, si jehonë dhe ndikim i fenomenit të amazonave – gratë luftëtare.

Mendoj se është e rëndësishme të ndalemi në këtë argument. Etimologjia e fjalës amazonat (*Ἀμαζόνες*) – është *gratë pa gji*. Sipas mitologjisë, emërtimi amazonat i referohet traditës të grave të Sarmatit (banonin ndërmjet Iberia dhe Albania e Kaukazit), të cilat ishin luftëtare të famëshme, që e gjymtonin (e shtypnin) gjirin e djathtë, me qëllim, që të mbanin më mirë harkun dhe të rrisnin forcën e krahut të djathtë. Autorët e antikitetit si Homeri, Eskili, Straboni, Herodoti, Esiodo, Diodori, Eustaki i Selanikut e më vonë Virgjili etj, si dhe autorët klasikë, kanë theksuar se me ritin e gjymtimit të gjirit, amazonat i rrisnin aftësitë fizike në përdorimin e harkut, madje ishin më të afta se burrat. Helenët i konsideronin amazonat armike, për më tepër se në shoqërinë maskiliste helene, as që mund të mendohej gruaja luftëtare.

Homeri në Iliada (k.III.188-190), tregon se mbreti trojan Priami, kish luftuar kundër amazonave, aleatat e sundimtarit të Frigia, për të cilat thotë se ishin luftëtare të mirorganizuar dhe të forta njëlloj si meshkujt.

Nuk ka dyshim se burrneshat – virgjërshat e betueme, janë një reminishence e amazonave, të pranishme në popullatën ilire (amazonat e Apollonisë Ilire) dhe në mesjetën arbërore, madje dhe në kohët moderne. Në legjendat tona, shpesh tregohet se gruaja, apo motra, apo vajza vishej si burrë, luftonte krah vëllezërve dhe bashkëfshatareve, çka evokon praninë e amazonave shqiptare nga lashtësia, në mesjetë, madje burrneshat dhe virgjinat e betueme, kanë qenë të pranishme ne shoqërinë shqiptare deri në shekullin XX.

E konsideroj të rëndësishme të shpreh mendimin se analogjia e amazonave të lashtësisë me burrneshat – virgjërshat e betueme shqiptare, bazohet në disa elemente me karakteristika të përbashkëta.

a. Shpallja e grave burrneshat nuk ishte spontane,

jo kushdo vendoste të shpallej burrneshë, përkundrazi bazohej në procedura dhe kriteret qartësisht të sanksionuara në të gjithë Kanunet e Maleve Shqiptare. Në ato familje malësore, që nuk kishin djem, por vetëm vajza dhe pas vdekjes të kryefamiljarit, vajza e madhe bëhej burrneshë, duke respektuar procedurat kanunore. Pasi betohej para 12 pleqëve në Kuvend, vajza vishej si burrë, i priste flokët shkurt si burrat dhe vinte një brez mbi gjinjtë, për t'i shtypur dhe për të mos i lënë të rriteshin e në këtë mënyrë fshihnin përkatësinë femërore. Pra, për burrneshat dhe virgjërshat e betueme, riti i shtypjes së gjinjëve, ishte i detyrueshëm dhe i njëjtë, me atë që kryenin amazonat e lashta, andaj insistoj të theksoj, se kjo procedurë rituale nuk kryhet nga asnjë vajzë, apo grua në popujt e tjerë ballkanikë e më gjërë, por u ruajt dhe u praktikua vetëm nga vajzat arbërore-shqiptare.

b. Në kriteret kanunore përcaktohet se dhe gratë e veja, që nuk kishin fëmijë mashkull, kishin të drejtë të betoheshin në kuvend e të shpallëshin burrneshat, njëlloj si vajzat e virgjëra.

c. Disa studiues bashkëkohës italianë, për t'i dhënë kuptim fjalës shqipe *burrneshat*, kanë përdorur stigmën *“donna d'animo virile”*, që e përkthyer ad literam, do të thotë *“gruaja me shpirt burri”*, por si kuptohet, ky është një përkthim i pasaktë, çka tregon se ata nuk kanë kuptuar thelbin e fjalës burrneshat. Studiuesit italianë nuk kanë arrijt të kuptojnë, se këto burrneshat bëhen madhështore me qëndrimet burrnërore me fuqinë dhe pasurinë shpirtërore femërore dhe jo pse vishen dhe sillen si burrat, ato shpirtërisht janë femra, por shprehen me karakter të fortë burmor, si shprehet qartë në kanunet: *Burrneshat janë gra me karakter burrnor*.

d. Studiues të tjerë italianë i kanë përkufizuar burrneshat si metamorfozë sociale e vajzave dhe grave, një veprim sui generis (i veçantë), që nuk nxitet nga motive psiko-sociale, si mund të interpretohet në ditët e sotme, kur një vajzë apo grua, e ndrysh on seksin. Në fakt dihet dhe është e qartë se virgjërshat e betueme dhe gratë e shpallura burrneshat, nuk ndërrojnë seksin, ato biologjikisht mbeten femra, ndërsa shoqërisht janë burrneshat.

Si shihet, shumica e studiuesve të huaj, në mënyrë të veçantë studiues italianë bashkëkohor, nuk kanë arrijt të kuptojnë thelbësoren e këtij fenomeni specifik – sui generis të kulturës së lashtë iliro – arbërore – shqiptare, ata nuk kanë arrijt të depërtojnë dhe të njohin botën shpirtërore të këtyre vajzave e grave – amazonat shqiptare, prandaj dhe analizat e konkluzionet e tyre, duke e trajtuar këtë fenomen si perversion seksual, janë tepër të subjektive, sipërfaqësore dhe kontradiktore me realitetin.

Në këtë shkrim jam ndalur vetëm në disa aspekte të përgjithshme karakterizuese të grave dhe vajzave iliro-arbërore - shqiptare, që i kemi njohur si burrneshat, si personazhe me rol në historinë e popullit tonë, ndër të cilat rikujtoj amazonat e Apollonisë Ilire, Nënë Rozafa, mbretëreshën Teuta, Ajkuna, Argjiroja, princesha Mamica, Marta e Valit, Bubulina, Nora e Kelmendit, Maro Konda, Tringe Smajl Martini e Grudës, Nora Luli e Hotit, Shota Galica, Dora D'Istria, Parashqevi Qirjazi, Musine Kokolari, Shën Nënë Tereza dhe mijëra vajza e gra partizane, që për çlirimin e atdheut, luftuan heroikisht kundër pushtuesve nazi-fashista, ndër ato janë dhe mijëra gra e vajza - burrneshat, që kontribuan denjësisht në fitoren e demokracisë në vendin tonë.

Historia e popullit tonë njeh dhe nderon një grup tjetër burrnëshash, të cilat në fakt janë burrneshat e vërteta të shpalluar nga kuvendi sipas rregullave kanunore, janë ata që kanë jetuar e vepruar me mençuri e guxim, me dinjitet, në heshtje deri në madhështi, janë vajzat, që kanunet tona i quajnë *virgjinat e betueme*.

Si kuptohet, kanunet tona njohin dy tipe burrneshat.

1- Në Kanunet Lekës, të Skënderbeut, të Malësisë së Madhe, të Pukes, të Mirdites, të Malësisë së Gjakovës, të Labërisë, në ligjet e Dibres, të Martaneshit, të Çermenikës etj, theksohet: *“Grueja me karakter burrnor quhet burrneshat”*, çka do të thotë se, çdo grua, e cila shquhej në ndershëmëri, në besë, kurajo, trimëri dhe mençuri, kur mbante qëndrime, që e dallonin nga gratë e tjera dhe ishin krah burrave, madje dhe me rol në shoqërinë malësore, atëhere ata vlerësoheshin *burrneshat*.

2- Tipi tjetër i burrneshave janë *virgjinat e betueme*, të njohura nga të gjitha Kanunet Shqiptare. Në Kanunin e Lekës, në librin XII, kreu 24, § 1228, pika VIII sanksionohet: *“Virgjinat (femnat që veshen si burra), s'vëqohen prej grash të tjera, posë*

Shote Galica, burrneshë dhe kapedane.

janë te lira me ndejt ndër burra, por pa tager zanit në kuvend”.

Figura e virgjinave të betueme, ishte e veçantë dhe tepër komplekse, ishte një jetë paralele, tepër dinjitoze e vajzave. Virgjinat e betueme përfaqësojnë një botë të pasur etiko-morale, psiko-emocionale dhe karakteriale, pak të njohur dhe shumë pak të studiuar. Pavarësisht se Kanuni i Lekës shprehet në mënyrë të thjeshtë, duke thënë se virgjinat janë femnat që vishen si burra, në fakt veshja ishte një aspekt i jashtëm dhe formal i paraqitjes në publik, ndërsa në thelb ishte refuzimi i femnilitetit dhe pozicionimi shoqëror në rolin e “burrit” të familjes, të kryetarit të shtëpisë dhe fisit, ishte grua me attribute dhe personalitet burmie në shoqërinë malësore shqiptare.

Virgjinat e betueme ishin vajza me të vërtetë të virgjira, të pamartuara, që për rrethana social-ekonomike familjare, ose për rrethana të veçanta shoqërore, kishin bërë një zgjedhje të veçantë në jetën e tyre, kishin vendosur të mohanin “femnilitetin” dhe të “shndërroheshin” në burrneshat.

Qureshin virgjina të betueme, pasi ishin betuar para 12 pleqëve në Kuvend, me një ceremoni solemne e tepër emocionuese, ku këto vajza bënin bë (betoeshin) dhe shpallnin publikisht, se do të ruanin virgjinitetin dhe do të vepronin si burrneshat, duke manifestuar tipare të larta etiko-morale, krenari, mençuri, dinjitet, trimëri, personalitet dhe sjellje shoqërore njëlloj si burrat.

Virgjinat e betueme, janë një kategori social-kulturore e pranishme prej kohësh në jetën dhe historinë e popullit tonë dhe të njohura dhe të ligjëruara nga Kanuni i Lekës dhe nga të gjitha Kanunet e tjera shqiptare. Në shekullin XX, në trevat e banuara nga shqiptarët njiheshin mbi 300 virgjina të betueme - burrneshat si në Malësinë e Madhe, Kelmend, Shala, Hoti – Gruda, Nikaj – Merturi, Malësia e Gjakovës, Peja, Prizren, Drenica, Kaçanik, Mirdita, Kurbini, Puka, Malësia e Lezhës, Martaneshi, Dibër, Shën Gjergji, Benda, Çermenika, Polisi, Sphati, Gora-Opari, Gramshi, Tomorrica, Skrapari, Labëria dhe Çamëria.

Virgjërshat e betueme gëzonin respekt të madh shoqëror, askush nuk i paragjykonte dhe as nuk i përfliste për zgjedhjen e vështirë që kishin bërë, askush nuk guxonte t'i ironizonte, t'i fyente, t'i përbuzte, përkundrazi i respektonin dhe i nderonin me admirim.

Me vendimin dhe betimin solemn si burrneshat, për t'i u përkushtuar me devotshmëri familjes, këto vajza i kishin mohuar vetes ëndërrat, ndjenjat dhe sentimentet, ishin mbyllur në botën e brendëshme dhe misterioze të burrneshave. Në ditët e sotme duket paradoksale, madje e pa pranueshme ekzistenca e virgjinave të betueme, por të mos harrojmë se këto burrneshat, këto amazona të maleve shqiptare, ishin të pranishme dhe shumë aktive në jetën shoqërore shqiptare dhe ndonjera prej tyre jeton ende në ditët e sotme, me shumë dinjitet dhe krenari.

Vergjinat e betueme kanë një bote e madhe ndjenjash dhe emocionesh, por arrijnë t'i ndryjnë në vethte, nuk i shprehen askujt, madje dhe kur rrëfeshen para priftit. Kjo veçori karakteriale e fshehjes të ndjenjave delikate femërore, është meritë e vergjinave të betueme, si thotë Eskili nëpërmjet Andomakës: “Femrat arrijnë t'i fshehin ndjenjat me shumë mjeshtri, andaj meshkujt nuk kane arrijt t'i zbulojnë”.

Ekzistenca e virgjinave të betueme është një fenomen antik, që ka mbijetuar aktiv deri shekullin XX dhe ishte një zgjidhje e mençur e popullit tonë, sepse në realitet ky veprim përfaqëson konvertimin social të gruas në “burre”, për qëllime ekonomiko-shoqërore të familjes dhe jo si e kanë deformuar disa studiues të huaj.

Shpallja burrneshë, ishte vendim i ndërgjegjshëm dhe i ligjeruar nga Kanunet shqiptare, sepse kryhej për të garantuar familjen, për të garantuar mbijetesë dhe vazhdimësinë e familjes, që është guri themeltar i qytetërimit arberoro-shqiptar. Kur një familje malesore mbetej pa meshkuj, pra pa trashëgimtar të linjës mashkullore (linja e gjakut), çka ndodhte pas vdekjes natyrale të kryefamiljarit, ose të burrave të tjere të familjes, pas vdekjes nga semundje, ose kur burrat mbeteshin të vrarë në luftë, apo vriteshin në gjakmarrja, atëhere kjo shtëpi nuk shuhej, familja nuk shpërbehej, pronat nuk shperndahehin fisit, as nuk shiteshin, sepse vajza e madhe e shtëpisë bëhej kryefamiljare, e njohur burrneshat nga burrat e fisit dhe nga 12 pleqtë në Kuvend.

(vijon në numrin e ardhshëm)

AGOSTINO RIBECCO: MEDICO, POETA, PATRIOTA DELLA RINASCITA ALBANESE

di FRANCESCO MARCHIANÒ

La storia dell'Albania non è disgiunta da quella delle comunità degli Albanesi d'Italia, o Arbëreshë, che si sono stabiliti soprattutto nel Meridione d'Italia durante e dopo le vicende belliche del XV secolo. Gli Arbëreshë, provenienti dalla vasta area albanofona della Balcania, nella terra italiana hanno dato inizio ad una nuova cultura - pur mantenendo, nel tempo lingua ed usanze dei luoghi d'origine - permeata dalle correnti culturali delle varie epoche. Ma sarà nel corso di tutto il XIX secolo che la cultura arbëreshe si affaccerà nel vasto panorama di quelle italiana ed europea grazie alle figure di intellettuali come Gerolamo De Rada e la principessa Elena Gjika, alias Dora d'Istria. La loro azione politica e culturale, assieme a quella altri autori schipetari e della diaspora albanese, porterà alla ribalta culturale e politica internazionale la "questione albanese", cioè quella di un popolo desideroso di avere uno stato nazionale affrancato dal giogo turco che li opprimeva dalla fine del XIV secolo. L'Albania - come si sa - ottenne l'indipendenza nel 1912, nonostante le Grandi Potenze la privarono di territori abitati da secoli da popolazioni di lingua e cultura albanese. Tutti i paesi arbëreshë, in varia misura, concorsero a contribuire alla liberazione dell'antica terra delle origini dal dominio turco. Il movimento della Rinascita arbëreshe fu molto attiva soprattutto nella seconda metà del XIX sec., alimentato da giovani intellettuali provenienti, per la maggior parte, dallo storico ed antico Collegio di S. Adriano, sito in S. Demetrio Corone. A tal fine non dimentichiamo il citato De Rada - riconosciuto come l'iniziatore della Rinascita arbëreshe -, Santori, Serembe, Dara, ...

La comunità di Spixana/Spazzano Albanese, popolosa località della provincia di Cosenza, ebbe come figure di rilievo Giuseppe Angelo Nociti (1832-'99), Ferdinando Cassiani (1878-1935) ed **Agostino Ribeco** su cui verte, seppur sommariamente,

questa ricostruzione biobibliografica. Non si erano ancora spenti gli slanci patriottici del Risorgimento italiano, cui presero parte attiva tanti Arbëreshë, quando nel gennaio 1867, da Domenico Ribeco, bracciante, e dalla filatrice Attilia Mortati, nasceva il loro unico figlio, Agostino.

Il soprannome di famiglia di questo antico ramo dei Ribeco era "Ndurrati", infatti il garibaldino Domenico Ribeco, effettivo della Guardia Nazionale locale, era registrato col soprannome "Intorato", che nell'idioma calabrese indicava il torroncino ottenuto con mandorle e zucchero fuso. Nonostante le ricerche effettuate, ignoriamo dove il giovane Ribeco abbia condotto gli studi ma supponiamo al collegio di S. Adriano, considerando la sua stretta collaborazione con De Rada, che sarà stato il suo insegnante di albanese. Per certo

sappiamo che egli si laureò, nel 1897, a Messina con la specializzazione in medicina con specializzazione in oftalmologia. Il suo impegno verso la cultura arbëreshe, attenendoci ai documenti in nostro possesso, risale all'ottobre 1895, quando in seno al «I Congresso Linguistico Albanese», indetto da De Rada, è effettivo nell'ufficio di presidenza del comitato avente per scopo la difesa e diffusione della cultura arbëreshe, nonché intrattenere relazioni con l'Albania e la diaspora.

Ribeco, inoltre, sempre come attivista della Rinascita albanese, partecipa al «II Congresso Linguistico», a Lungro, nel febbraio 1897. Nel frattempo, pubblica alcune sue liriche e proverbi spezzanesi, nella rivista "La Calabria", diretta da Bruzzano. Nel 1903 muore De Rada, ma il Ribeco continua la propria attività di propagandista dell'indipendenza dell'Albania: il suo intervento nel "IV Congresso Linguistico" di Napoli, alla presenza di intellettuali di varia provenienza, è ricco di critiche e proposte alla Turchia che teneva ancora soggiogata l'Albania in condizioni di arretratezza socioeconomica. Intanto il Ribeco, alterna la professione medica con l'impegno culturale e politico, stringendo amicizia con intellettuali schipetari della diaspora, in modo particolare con

Nikola Bej Ivanaj. Le sue idee politiche risentivano molto dell'influenza mazziniana e socialista! Non risulta che fosse massone poiché il suo nominativo non compare nell'elenco della loggia «Agostino Casini» del proprio paese o in quelle delle logge vicini.

Per certo si può affermare che egli collaborasse con una rivista socialista dell'epoca scrivendo articoli di fuoco contro l'oppressivo e retrogrado governo turco e contro le violenze scioviniste di greci e serbi che si accanivano contro le inermi popolazioni albanesi di confine nella totale indifferenza delle Grandi Potenze. In questi articoli (del 1905 e 1910), che partivano dal proprio paese, il Ribeco affermava che il popolo albanese avesse diritto all'autonomia gestionale delle proprie tasse

al fine di investire in scuole in lingua albanese e in infrastrutture moderne al pari di altre nazioni europee e, dopo queste giuste rivendicazioni, egli si esprime apertamente contro l'ingerenza degli stati stranieri negli affari albanesi proponendo la piena indipendenza dell'Albania e riconoscimento dei suoi confini naturali, negati agli Albanesi nel Trattato di Berlino (1878). Egli inizia l'attività editoriale traducendo in italiano il dramma "Besà" (1875) di Sami bej Frashëri dove vengono esaltati i valori della cultura albanese come la fratellanza, il senso dell'ospitalità, della solidarietà, del coraggio e dell'onore. Inoltre, nel 1902, a Sofia, per i tipi del circolo albanese «Mbrothësia», Ribeco pubblica una modesta raccolta di liriche

amorse, "Vjersha malli", nella parlata spezzanese. Nominato ufficiale sanitario nel proprio paese, il dott. Ribeco si prodiga, con successo, a debellare l'ultima epidemia di colera (luglio 1911). A seguito di ciò, non mancherà di redigere un resoconto sulle pessime condizioni igienico-sanitarie del paese e delle sue sorgenti naturali. Con questo libello egli fa avviare, nel 1915, le pratiche per la costituzione del «Consorzio delle Venaglie» per la realizzazione di un acquedotto che da Saracena rifornisse di acqua potabile i comuni di Firmo, Tarsia e Spezzano Albanese. Il progetto si concretizzerà pienamente negli anni '20. La sua attività di filantropo continua come socio fondatore del «Comitato civile di assistenza», per sostenere i soldati e le loro famiglie dei nella Guerra 1915-'18.

Nel 1917, in piena guerra, egli pubblica la raccolta di poesie «Vjersha malli - Shpirt e zëmër», in cui riprende l'edizione bulgara del 1902 arricchita di nuove liriche amorse, religiose e di denuncia della guerra in corso. Negli ultimi anni della sua vita il dott. Ribeco promuove, assieme ad altri medici del paese, convegni per la valorizzazione delle acque termali di Spezzano Albanese, acquistate dal privato Adriano Piro. Ultimi suoi lavori sono stati "Vetustà della lingua albanese" (1922) e "Appendice alla Vetustà della lingua albanese" (1925), due

opuscoli in cui egli affronta i nomi della mitologia greca spiegandoli con etimi della lingua albanese! Agostino Ribeco chiude la sua vita terrena, assistito dalla giovane moglie D. Battista Tarsia, purtroppo non lasciando eredi il che ha provocato la dispersione della sua ricca collezione di monete e di pubblicazioni e scritti sulla cultura albanese. Secondo le testimonianze orali dell'epoca egli fu pianto da tutto il paese, orbatò di una figura che si è sempre dedicato allo sviluppo della popolazione. L'epitaffio, tuttora esistente nella cappella di famiglia, venne dettato dall'illustre avv. Ferdinando Cassiani (1878-1935) con il quale aveva condiviso tante battaglie politiche e culturali per l'antica terra di provenienza: l'Albania!

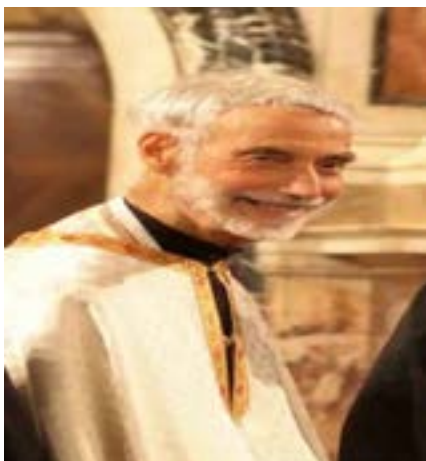
In ricordo di padre Basilio Intrieri

Di ALESSIO CONTI - Grottaferrata

Con la sua scomparsa si spegne anche l'ultima presenza dei monaci arbëreshë che, per secoli, hanno custodito e arricchito con la loro fede e la loro cultura la storia del Monastero di San Nilo di Grottaferrata.

Matematico e peripatetico, chi non ricorda quel monaco alto e slanciato, ieratico fin nelle sue fattezze fisiche, che passeggiava per i Castelli Romani?

Oltre le sue molte attività Padre Basilio Intrieri (1932-2026) è stato soprattutto un figlio spirituale di san Nilo amante di quel Dio "buono ed amico degli uomini" che dall'11 Agosto vede "come egli è", dopo averlo celebrato e cantato in mille Divine Liturgie. Ed ora lui è lì con quel Dio "sempre esistente e sempre lo stesso" a chiedere senza fine in un coro ormai privo di stonature la pace per il mondo e l'unità della Chiesa. Sulla terra fu certo studioso, di numeri e di corpi, essendo laureato in matematica, ma anche di cose bizantine che, curioso come era di ogni aspetto nuovo della vita, una volta, nei primi anni novanta, affidò incautamente alla memoria di un computer, salvo poi lamentarsi per la sparizione dell'intero suo lavoro probabilmente a causa di un pulsante premuto male. Quell'apparente distacco

velato di timidezza che lo faceva sembrare a tratti burbero, non era se non la superficie di un pelago di bene, di bontà e di amore, dal quale in molti siamo stati beneficiati e, per questo, del quale è giusto parlare.

Chi come me lo ha avuto come docente e Preside del Liceo Classico Benedetto XV, potrebbe indulgere riandando con la memoria ai mille e mille episodi che la sua inconfondibile voce sapeva narrare in diretta e ricordare in seguito. Una voce che sono in grado di imitare tanto che durante le gite scolastiche egli assisteva divertito alla sua stessa imitazione, mostrando un'insospettabile autoironia. Ed era pur sempre un Preside, come ebbe modo di rammentare ad un funzionario del Provveditorato che vedendo una tonaca un poco lisa addentarsi nell'area riservata ai Dirigenti Scolastici gli chiese ragione: «Ue' - gli disse - ma

io sono un Preside!». Ancora qualche emblematico fatto che gli oltre trenta anni trascorsi dal mio liceo non sono riusciti a cancellare, piccoli episodi, forse marginali, ma capaci di delineare la statura morale di un vero ieromonaco impegnandosi in noi giovani come esempi da seguire. Come quando, nei remotissimi tempi della Prima Guerra del Golfo noi, ignari finanche della collocazione geografica di quei luoghi ma informati del fatto che quelli delle scuole statali scioperavano, volevamo emularli, e lui ci dissuase con ragioni forse inattuali, ma non infondate, visto che, essendo stabilita per quel giorno una verifica scritta di Greco, la guerra rappresentava una buona scusa per saltarla. O quando, essendo le sue interrogazioni affidate ad una temutissima estrazione del numero del candidato, un mio compagno tolse furtivamente il suo e lui commentò che vi era uno proprio fortunato, perché capace di giungere alla fine del trimestre senza avere neppure una valutazione, circostanza che nell'odierna scuola degli acronimi senza anima, sarebbe semplicemente inconcepibile. O ancora quando al termine dei compiti in classe andava via al suono della campanella, sordo alle rimostanze di chi doveva scrivere l'ultimo numero perché diceva: «Non è un numero a decidere il voto».

una regola mandata a memoria; a dare il meglio di noi stessi. Padre Basilio è stato per me, un maestro di vita: uno che ha assunto su di sé un compito, e lo ha svolto, con amore e fedeltà, lungo un'esistenza longeva ed operosa. Uno che schivava le sterili polemiche ed amava il silenzio e la preghiera; ma sapeva anche schierarsi quando era necessario. Restano indelebili non solo nella mia memoria le parole brevi e cariche di verità che disse salutandoci il suo confratello Emiliano Fabbriatore o quelle che, più banalmente disse a noi, quando compimmo una marachella rompendo un vetro in una partita di pallone: «Ma come avete fatto a rompere questo vetro che è di piombo?». Effrazione voluta, questa, di ogni legge fisica, come voluta e ficcante fu la sua stigmatizzazione dell'omertà di chi, sapendo, non parlava. Ci disse Basilio allora che le grandi rivoluzioni iniziano dalle piccole cose, dimostrando pienamente quella parresia cristiana che elesse a sua regola di vita. Ora da quella parte della cattedra in cui lui era sono io ad avere la ventura di stare: molte cose certo sono mutate e, anche allora, non tutto era perfetto. Ma la tensione a formare il Cristiano, l'uomo, il cittadino, propria della scuola che fu di Basilio la porto in e con me, sperando di restituire, almeno un poco, del molto che ho ricevuto.

San Lorenzo del Vallo dalla greçit  alla romanit  e il percorso italo-albanese.

Civit  e identit 

Di MICOL
BRUNI - Roma

Nella greçit  e nella latinit  di San Lorenzo del Vallo l'etnia albanese ha una forte consistenza storica. La comunit  adiacente, Spezzano Albanese, nasce proprio dai primi albanese che arrivarono a San Lorenzo. Non solo storia ma anche quella lingua la cui koin  ha un suo valore di fondo. Un fatto   certo. La storia si fa con i documenti e non perch  mi   stato tramandato oralmente, ma perch    la scientificit  che crea modelli di certezza storiografica. San Lorenzo era stato un centro con presenza greca e romana anche se il termine (o l'etimologia del casale) di Castrum Laurentum ha una netta derivazione romana ("antonina" da Antonino Pio), il cui feudo intorno al 1200 assume il nome di Sancti Laurenti. Un territorio che ha subito non solo conflitti di natura bellica (a cominciare dalla temperie romana) ma   stato anche afflitto da devastazioni telluriche). Il terremoto allontan  le popolazioni dai territori che erano stati colpiti in modo grave.

Infatti, tra il 1453 e il 1456 si verific  una situazione di spopolamento non solo del paese in questione ma di quasi tutto il territorio. Ci furono ripetuti terremoti in tutta la Calabria proprio tra il 1446 e il 1456. Quelli pi  disastrosi si verificarono il 1451, il 1453 e il 1456. Il casale di San Lorenzo venne completamente spopolato come altri casali vicini. In tali circostanze, in relazione alla fuga degli Albanesi dallo loro terra oppressa e occupata dall'invasore turco e dopo l'immediata morte dell'eroe Giorgio Kastrioti Skanderbeg [1], in questi territori trovarono ospitalit  proprio i profughi albanesi, i quali vi crearono delle vere e proprie comunit  portandovi il loro rito, la loro tradizione, la loro storia [2].

Furono i feudatari locali ad ospitare gli Albanesi[3]. Il Regno di Napoli accolse tra il 1469 e il 1481 queste ondate migratorie che provenivano dalla vicina Albania. A San Lorenzo del Vallo si form  uno dei nuclei pi  consistenti. San Lorenzo, che conservava ancora nella sua tradizione dei luoghi e dei nomi comuni alla cultura greca, divenne una comunit , a tutti gli effetti, albanese. Gli Albanesi vi si stanziarono in-

torno al 1479 ripopolando cos  il casale e rimasero a San Lorenzo sino al 1517. Dal 1517 in poi gli Albanesi cominciarono a dividersi distribuendosi nel contesto territoriale formando le comunit  esistenti tuttora.

Crearono il loro agglomerato abitativo nella zona Sud del casale e qui circoscrissero un'area da adibire a cimitero. La zona interessata era intorno ai quattro punti di Via dei Greci, di Via Apollo, di Via Fischia e di Via Pipana. Le due ultime vie corrispondono, tra l'altro, a due sorgenti d'acqua. Quattro punti, lo si nota molto bene, che hanno una derivazione etimologica greca. D'altronde il termine Fischia   derivato dal greco Physca e richiama una citt  della Macedonia mentre il termine Pipana viene dal verbo pepino che equivale, in greco, a "far cuocere".

San Lorenzo fu uno di quei paesi ripopolato dagli Albanesi. Gli Albanesi, giunti in Italia o meglio nell'allora Regno di Napoli non solo fondarono nuovi ceppi comunitari ma, (in molte occasioni dovute a situazioni di immigrazione - emigrazione e a circostanze storiche e geografiche) si trovarono nella situazione di ripopolare casali e centri che avevano rappresentato gi  dei riferimenti territoriali nelle epoche precedenti. Il caso, appunto, di San Lorenzo del Vallo. Identit  illiriche vivono sul tessuto non solo stori-

co ma antropologico di San Lorenzo del Vallo. Un tessuto che ha assorbito diverse culture. Gli Albanesi si portarono dietro una profonda religiosit . San Lorenzo in quel tempo era gi  sede del Convento dei Frati Riformati e questo fu una garanzia anche culturale per gli Albanesi che credevano fortemente ai valori della Chiesa.   proprio in quell'area geografica (nei pressi dove sorgeva il Convento) che gli Albanesi si stanziarono. Indubbiamente, i feudi ecclesiastici rappresentavano per gli Albanesi un punto di riferimento. San Lorenzo con la presenza degli Albanesi ebbe il rito greco. E lo mantenne sino al 1610. Fino a questa data il rito greco veniva praticato per alcune famiglie albanesi in San Lorenzo e veniva celebrata una messa dal sacerdote Nicola Nemojanni che proveni-

va da Spezzano Albanese. Dopo la chiesa dedicata a San Nicola, San Lorenzo ebbe la Chiesa di S. Maria delle Grazie, sita nelle strette vicinanze del Castello, di rito latino dovuta alla venuta del Beato Umile. Comunque, il rito greco, in San Lorenzo, non ebbe ripercussioni e dopo il 1610 il discorso si chiuse. Uno spaccato storico di notevole importanza sia sul piano di una geografia fisica sia nell'articolato antropologico.

Intorno a questi anni San Lorenzo raggiunse una popolazione complessiva di 2000 abitanti. I nuclei familiari ammontavano a 362. Mentre nel 1543 San Lorenzo, secondo il Regio Numeratore, era una delle comunit  albanesi pi  popolata nonostante l'avanzata emigrazione. I nuclei familiari erano, comunque, passati a 71. Nel censimento del 1543 sono gi  presenti le colonie albanesi distribuite nel territorio, manca per  Spezzano Albanese, la quale avr  i natali negli anni successivi. C'  da sottolineare che tra il 1479 e il 1521 (anno che segna la vera emigrazione degli Albanesi da San Lorenzo) venne eretta - non si hanno, comunque, notizie storiche certe - nel casale, una chiesa in nome di San Nicola. Un Santo che ha derivazioni che provengono dalla Penisola dei Balcani. In tale contesto nasce anche la nobilt  dei Gaudinieri, (proveniente da Acri dove tuttora esiste il Palazzo Gaudinieri oltre che a Spezzano Albanese) e dei Guaglianone prima.

Il 1521  , dunque, l'anno decisivo per il lento abbandono degli Albanesi dal casale di San Lorenzo. Ma la vera emigrazione (che fu un trasferimento) si ebbe intorno al 1564. Cosa avvenne in realt ? Nel 1532 Carlo V, dopo la caduta feudale della famiglia Caraffa alla quale era intestato il feudo di San Lorenzo, offr  l'investitura a Ferrante Alarcon della Valle Siciliana. Isabella, che era la figlia di Ferrante Alarcon, spos  Pietro Gonzales de Mendoza. Il primo figlio, frutto di questo matrimonio, mor  prematuramente. Il secondogenito prese il nome , per salvare l'investitura, dello scomparso, ovvero: Pietro Antonio Alarcon della Valle Mendoza con l'aggiunta di Ferrante. Da qui il casato Alarcon della Valle Mendoza e la relativa aggiunta a San Lorenzo del termine della Valle e poi del Vallo. L'Alarcon punt  a popolare il suo feudo in Lucania imponendo agli Albanesi di San Lorenzo di trasferirsi a Palazzo San Gervasio.

Gli Albanesi, rimasti ancora a San Lorenzo, non accettarono questa impostazione. Infatti, non si allontanarono, disubbidendo cos  all'ordine dell'Alarcon. Si trasferirono, invece, nei pressi dell'attuale Santuario della Madonna delle Grazie in Spezzano Albanese, allora territorio di Terranova da Sibari.

Questa comunit  albanese sorse, chiaramente, successivamente a queste vicende, ovvero dopo il 1564. Comunque, non tutti i nuclei familiari lasciarono San Lorenzo. Alcuni nuclei rimasero e costituirono la nobilt  del paese. Allontanati, gli Albanesi, nonostante la presenza di alcune famiglie i cui cognomi sono ancora presenti, San Lorenzo conobbe una fase difficile e nuovamente si popol , tanto che nel 1571 contava appena 50 nuclei familiari e si cre  una situazione di grande precariet  che dur  nel corso degli anni. Il rito, la tradizione e la lingua degli Albanesi furono completamente abbandonati ma resta nell'immaginario di una popolazione e di una civilt  il senso delle radici e di una matrice che non facilmente pu  essere dimenticata.

San Lorenzo del Vallo fu un paese ripopolato dagli Albanesi e furono proprio gli Albanesi a dare al paese stesso una nuova anima e un nuovo assetto comunitario, in un contesto storico che segn  tutta la realt  geografica e culturale del Meridione. Questa anima albanese   una testimonianza che resta come un tracciato indelebile nella coscienza di un paese e nella spiritualit  di una popolazione. L'eredit  albanese che ebbe segni tangibili sino al XVII secolo   un processo nel quale l'intreccio tra identit , storia, appartenenza e territorio costituisce una chiave di lettura fondamentale [4]. San Lorenzo   stata albanese: una di quelle comunit  vitali, le cui impronte non sono solo un fatto etico ma anche profondamente culturale. Ed   qui che il legame tra territorio e "abitato" ha una sua specularit  storica, che ben sa guardare e ascoltare gli elementi di una antropologia del vissuto. La presenza albanese fu di estrema importanza. I nostri studi lo hanno messo ben in evidenza. La scientificit    un dato dal quale non si pu  prescindere[5], [6].

[1] Cfr M. Bruni, *Schegge d'Italia*, Luigi Pellegrini Editore, 2012, p.24, si legge: "Un ruolo importante per l'unit  degli Albanesi e per una successiva sistemazione nel territorio del Regno di Napoli spett  al principe di Kruija, Giorgio Kastrioti, detto Scanderbeg (...) la sua figura   simbolo eroismo, in tutta la diaspora albanese".

[2] Cfr M. Bruni, op. cit., p.25, si legge: "L'emigrazione dei profughi Albanesi favor  la politica di ripopolamento di Ferdinando I nei territori della Puglia e della Calabria, spopolatisi durante le Case D'Angi  e D'Aragona. Solo alla fine del '400 e agli inizi del '500 si assiste alla costituzione di vere e proprie comunit  albanesi, con il loro rito religioso, le loro feste, i loro costumi e la loro lingua".

[3] Cfr M. Bruni, op. cit., p.25, si legge: "Gli Albanesi in Italia fondarono o ripopolarono quasi un centinaio di comunit , la maggior parte delle quali concentrate in Calabria. Costituiscono qui colonie di contadini e di soldati alle quali venne data piena autonomia amministrativa. Fu loro concesso di fondare o ripopolare nuovi villaggi, dopo aver stipulato favorevoli 'capitoli' con i feudatari del luogo".

[4] Cfr Micol Bruni, *La Puglia arbereshe, grecanica, franco-provenzale. Beni culturali tra minoranze linguistiche ed eredit  etniche"*, Csr, 2009.

[5] Cfr Micol Bruni, *San Lorenzo del Vallo. Dalle origini al castello. Un percorso per la contemporaneit *, Luigi Pellegrini, 2020.

[6] Cfr Micol Bruni, *Cinque fratelli. I Bruni Gaudinieri nel vissuto di una nobilt *. Ediz. ampliata, Luigi Pellegrini, 2024.

San Lorenzo del Vallo. Un paese bisogna amarlo con il coraggio della devozione. Il luogo   la geografia dell'anima

Di PIERFRANCO BRUNI - Roma

Paesi nell'alba. Paesi nella notte. Il mio paese mi racconta. Quando un paese racconta ha il dovere di raccontare la bellezza. San Lorenzo del Vallo non nasce ieri o oggi. Ha una storia. Si riconosce. Le origini non sono pietra. Sono amore. Perch  le radici, quando sono vere, non trattengono. Appartengono. Cosa   appartenere? Appartiene di pi  che ha lasciato il paese e ritorna non come storia. Ma come Tempo. La vera appartenenza   qui.

Io torno come si torna al respiro. Non per cercare. Per ritrovare. Il paese non ti chiede chi sei. Ti ricorda chi sei stato. E bisogna amarlo cos . Con amore. Mai con diffidenza. La diffidenza   per gli estranei. Qui siamo tutti di casa. Tra le vie il castello il cielo. Chi abita la quotidianit  non conosce la diaspora. Il ritorno   Ulisse nell'isola del ritorno.

Metafore? Cammino tra le vie. Sono strette. Sono memoria che si fa passo. I muri antichi trattengono il sole e lo restituiscono la sera. In alto il Castello. Non   rovina.   struttura aperta. Le pietre non difendono pi . Accolgono.   un cielo aperto, il castello. Dove le rondini scrivono lettere che nessuno legge ma tutti capiscono. Da li si vede tutto. Il Vallo. Le case. I tetti che fumano. E si capisce che un paese non si guarda dall'alto. Si guarda dall'interno. Il suo interno   un cammino d'anime. La devozione deve essere respiro abitato.

La Chiesa?   sempre devozione abitata. La Chiesa   al centro. Non per geografia. Per cuore. Non   monumento.   appunto devozione abitata. La porta   sempre aperta. Dentro c'  odore di cera e di tempo. Ci sono le sedie consumate dalle preghiere. Ci sono i santi con gli occhi bassi, come chi ha visto troppo e continua ad amare. I sacerdoti passano. Sono pezzi di vita. Sono pezzi di infanzia. Quello che ti battezzava. Quello che ti rimproverava all'oratorio. Quello che alla domenica alzava l'ostia e con l'ostia alzava anche noi. Non sono figure. Sono presenze. Sono la voce che ti dice: "Torna. Anche se tardi". Si ritorno. La devozione   ritornare.

Ci sono voci nel vento. La piazza   una grammatica delle voci. Perch  la piazza   fatta di voci. La mattina   mercato. La sera   teatro. La notte   confidenza. I vecchi seduti sulle panche raccontano le stesse storie. Non per noia. Per fedelt . Le donne parlano dalle finestre. I bambini corrono e sporcano l'asfalto di gessetti. Qui la parola non si spreca. Si abita. Abitare.   una costante. Se stai fermo un attimo, senti la piazza respirare.   il luogo dove il paese si misura. Dove si ride forte e si piange piano. Dove nessuno   solo, anche quando lo  . Le solitudini corrono con pazienza.

Ci sono altri viaggi. Viaggi di luoghi e nei luoghi. La contrada Fedula   un orizzonte oltre L'Esaro. Pi  gi  c'  la contrada Fedula. Fedula ha un nome che sa di terra. Di fatica. Di mani. Qui le case sono

pi  basse e le storie pi  alte. Gli anziani dicono: "A Fedula si nasce due volte". Una dalla madre. Una dalla contrada. Raccontano di raccolti. Di processioni a piedi. Di notti in cui si dormiva con la porta aperta perch  il vicino era fratello. La Madonna di Lourdes   miracolo nella Chiesa. Fedula non   periferia.   centro antico.   il posto dove il paese si   fatto prima di diventare paese. Un immaginario diventa ormai storia. Il fiume scorre tra i limiti. Qui si ricorda Spartaco fermo tra le sponde. L'Esaro.   antico. Ha visto passare eserciti. Ha visto sangue e polvere. Qui, dicono, Spartaco si   scontrato con Crasso. L'acqua ha portato via i corpi e ha tenuto i nomi. L'Esaro non   storia sui libri.   memoria nell'acqua. D'estate i ragazzi ci vanno a piedi nudi. D'inverno si gonfia e ricorda che   nato prima di noi e vivr  dopo di noi. L'archeologia non   passato.   memoria che risale. Un cocchio. Una moneta. Un nome inciso su una pietra. Sono segnali. Dicono: "Noi c'eravamo. Eravamo qui. Amavamo questa terra". Con le voci in accenti arabi e accenti greci.

Di sera la luna   tra le palme. Mi fermo. Ascolto. Le voci dei passanti hanno una cadenza Brutia. Dolce. Antica. Appunto tra l'arabo e il greco.   la Calabria che parla.   il Sud che non ha mai smesso di essere crocevia.   il dialetto che   latino,   preghiera,   mercato. Una parola detta cos , per strada, ti fa capire che questo paese non   isolato.   nodo.   dove il Mediterraneo   arrivato a piedi

e si   fermato a vivere. Ho raccontato ci  in molti miei libri. Nel libro della mia famiglia e della mia eredit . Nel racconto che ha documenti. Ho la gente nel cuore. Perch  la vita   amore. E l'amore, qui, ha un nome e un cognome. L'amore! C'  la signora che ti offre il caff  anche se non l'hai chiesto. C'  il meccanico che ti ripara la macchina e ti chiede dei tuoi. C'  il ragazzo che se ne   andato al Nord e torna ad agosto con la valigia piena e il cuore pi  pieno. C'  chi   rimasto e lavora la terra come si lavora una promessa. Non domando perfezione. Nessuno   perfetto. Ma tutti sono veri. E la verit , in un paese,   la forma pi  alta di bellezza.

Poi c'  il 10 agosto. Il 10 agosto non   Pascoli. Il 10 agosto   San Lorenzo. Sulla graticola.   fuoco.   festa.   devozione che si fa processione. La statua esce. La banda suona. I fuochi accendono il cielo. I santi, qui, non si guardano. Si portano. A spalla. Con fatica. Con amore.   il giorno in cui il paese si riconosce intero. Chi   lontano torna. Chi   vicino si avvicina di pi . Non si allontana. Chi appartiene a una eredit  non ha solo luogo. Ha radici di identit . La storia dei Cinque fratelli   eredit . Quando riparto me ne vado sempre con qualcosa addosso. Un po' di polvere. Un po' di voce. Un po' di amore. Perch  un paese lo porti via solo se lo ami. E io lo amo. Con amore. Mai con diffidenza. Perch  le radici non sono catene. Sono ali. E le ali servono per tornare. Tornare   vivere con pazienza ci  che resta.

Studiuesi i njohur Mark Palnikaj i nënshtrohet me sukses një ndërhyrjeje të ndërlikuar në zemër në Itali

Noto studioso Mark Palnikaj sottoposto con successo a un complesso intervento cardiaco presso l'Ospedale "Santa Maria" di Terni

Studiuesi i njohur i Arkivit të Vatikanit dhe i disa arkivave italiane, Mark Palnikaj, i është nënshtrohet me sukses një ndërhyrjeje të ndërlikuar kirurgjikale në zemër, në Spitalin "Santa Maria" të Ternit, në Itali. Ndërhyrja, e cila zgjati rreth nëntë orë, u krye nga kardiokirurgu Dr. Valentino Borghetti, drejtues dhe mjek primar në Spitalin "Santa Maria" të Ternit, me mbështetjen e ekipit të tij mjekësor. Gjatë operacionit u realizua zëvendësimi i plotë i valvulës mitrale, si dhe u kryen dy bypass-e koronare. Bëhej fjalë për një ndërhyrje komplekse, e cila kërkonte një vlerësim të kujdesshëm të gjendjes së pacientit për shkak të historikut të gjatë të problemeve kardiake dhe komplikacioneve të tjera shëndetësore.

Mark Palnikaj prej vitesh kishte pasur shqetësime dhe probleme me zemrën dhe ishte trajtuar në mënyrë të vazhdueshme brenda dhe jashtë Shqipërisë. Në prill të vitit 2026, gjendja e tij u rëndua si pasojë e një edeme pulmonare të shkaktuar nga insuficienca kardiake, duke kërkuar trajtim të specializuar. Për shkak të komplikacioneve të mëtejshme, përfshirë insuficiencën kardiake dhe problemet e shfaqura në mushkëri e veshka, trajtimi i tij vijoi në Itali, ku rasti u mor nën kujdesin e ekipit të Spitalit "Santa Maria" në Terni.

Pas ekzaminimeve dhe vlerësimit të plotë të gjendjes së pacientit, Dr. Valentino Borghetti vendosi për ndërhyrjen kirurgjikale, duke kryer zëvendësimin e valvulës mitrale dhe dy bypass-

et koronare. Në operacion morën pjesë, krahas Dr. Borghettit, edhe Dr. Roberta Lucaroni dhe kardiologu Dr. Dionisi Dante, të cilët e kanë ndjekur nga afër pacientin gjatë periudhës së trajtimit. Pavarësisht kompleksitetit dhe rrezikut të lartë të ndërhyrjes, operacioni përfundoi me sukses. Pas ndërhyrjes, Mark Palnikaj vijon të qëndrojë në Spitalin "Santa Maria" në Terni, nën monitorimin dhe kujdesin e ekipit mjekësor. Faza e rikuperimit pritet të kërkojë kohë dhe ndjekje të vazhdueshme. Lajmi për përfundimin me sukses të operacionit është pritur me lehtësim nga familjarët, miqtë dhe dashamirësit e shumtë të studiuesit, të cilët kanë ndjekur me shqetësim periudhën e gjatë të trajtimit të tij dhe i kanë përcjellë urime të shumta për shërim. Në këtë moment të rëndësishëm, një mirënjohje e veçantë i shkon Dr. Valentino Borghetti dhe gjithë ekipit të Spitalit "Santa Maria" në Terni, për profesionalizmin, përkushtimin dhe kujdesin e treguar gjatë trajtimit të këtij rasti kompleks. Mirënjohje e veçantë u shpreh edhe Dr. Roberta Lucaroni dhe Dr. Dionisi Dante, për ndjekjen dhe kujdesin e vazhdueshëm ndaj pacientit. Përfundimi me sukses i një ndërhyrjeje të tillë përbën një moment të rëndësishëm për Mark Palnikajn dhe familjen e tij, ndërsa tashmë vëmendja është përqendruar te faza e rikuperimit dhe kthimi gradual në gjendje të qëndrueshme shëndetësore.

(Redaksia e gazetës)

Mark Palnikaj, noto studioso dell'Archivio Vaticano e di diversi archivi italiani, è stato sottoposto con successo a un complesso intervento chirurgico al cuore presso l'Ospedale "Santa Maria" di Terni, in Italia. L'intervento, durato circa nove ore, è stato eseguito dal cardiocirurgo Dott. Valentino Borghetti, direttore e medico primario presso l'Ospedale "Santa Maria" di Terni, con il supporto della sua équipe medica. Durante l'operazione è stata effettuata la sostituzione completa della valvola mitrale, insieme alla realizzazione di due bypass coronarici. Si è trattato di un intervento particolarmente complesso, che ha richiesto un'attenta valutazione delle condizioni del paziente, considerata la sua lunga storia di problemi cardiaci e le ulteriori complicazioni di salute.

Da diversi anni Mark Palnikaj soffriva di problemi cardiaci ed era stato sottoposto a trattamenti continuativi sia in Albania sia all'estero. Nell'aprile del 2026, le sue condizioni si erano aggravate a causa di un'edema polmonare provocato da insufficienza cardiaca, rendendo necessario un trattamento specialistico. A causa delle ulteriori complicazioni, tra cui l'insufficienza cardiaca e problemi a carico dei polmoni e dei reni, il percorso terapeutico è proseguito in Italia, dove il caso è stato preso in carico dall'équipe dell'Ospedale "Santa Maria" di Terni. Dopo un'attenta valutazione clinica e l'esecuzione degli esami e degli accertamenti necessari, il Dott. Valentino Borghetti ha deciso di procedere con l'intervento chirurgico, effettuando la sostituzione della valvola mitrale e due bypass coronarici.

All'intervento hanno partecipato, oltre al Dott. Borghetti, anche la Dott.ssa Roberta Lucaroni e il cardiologo Dott. Dionisi Dante, che hanno seguito da vicino il paziente durante il percorso terapeutico. Nonostante la complessità e gli elevati rischi dell'intervento, l'operazione si è conclusa con successo. Dopo l'intervento, Mark Palnikaj è tuttora ricoverato presso l'Ospedale "Santa Maria" di Terni, dove continua a essere seguito e monitorato dall'équipe medica. La fase di recupero richiederà ancora tempo e un attento monitoraggio. La notizia del buon esito dell'intervento è stata accolta con grande sollievo dai familiari, dagli amici e dai numerosi estimatori dello studioso, che hanno seguito con preoccupazione il lungo periodo delle sue cure e gli hanno rivolto numerosi messaggi e auguri di pronta guarigione.

In questo momento così importante, un ringraziamento particolare va al Dott. Valentino Borghetti e a tutta l'équipe dell'Ospedale "Santa Maria" di Terni, per la professionalità, la dedizione e l'attenzione dimostrate nella gestione di un caso tanto complesso.

Un ringraziamento speciale va inoltre alla Dott.ssa Roberta Lucaroni e al Dott. Dionisi Dante, per aver seguito con attenzione e continuità il paziente durante questo delicato percorso. Il buon esito di un intervento di tale complessità rappresenta un momento importante per Mark Palnikaj e per la sua famiglia. Ora l'attenzione è rivolta alla fase di recupero e alla sua progressiva stabilizzazione delle condizioni di salute.

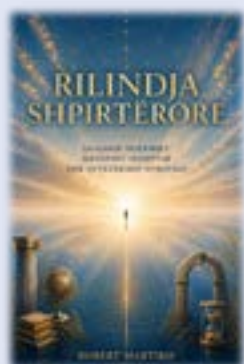
(Redazione del giornale)

RILINDJA SHPIRTËRORE

Dialogë ndërmjet mendimit shqiptar dhe qytetërimit evropian

nga ROBERT MARTIKO – Corfu

Ky libër që porsa ka dalë në qarkullim nga "Botimet Jozef", me redaktore Iliriana Sulkuqin, lindi nga një pyetje që më shoqëroi për vite me radhë. Si është e mundur që, në Shqipëri, të dimë kaq shumë për figurat më të mëdha shqiptare dhe kaq pak për njeriun që vetë ato na ftojnë të bëhemi? Kultura shqiptare ka bërë shumë punë në studimin e historisë, të gjuhës, të dokumenteve, të kronologjisë dhe të formës artistike të veprave të saj. Janë shkruar mijëra faqe. Ky libër nuk lindi nga mohimi i kësaj tradite, por nga bindja se ajo që është shkruar deri më sot nuk mund të jetë e mjaftueshme. Sepse ekziston një pyetje që ende nuk është vendosur në qendër të mendimit akademik: "Çfarë ideje për njeriun mishërojnë figurat më të mëdha të kulturës shqiptare dhe të qytetërimit evropian?" Kjo pyetje nuk është thjesht filozofike. Ajo është, mbi të gjitha, jetike. Ka një fuqi praktike, transformuese dhe çliruese. Pa të, historia mbetet kronikë, filologjia mbetet analizë, estetika mbetet përshkrim dhe kultura rrezikon të humbasë misionin e saj më të lartë: ta ndihmojë njeriun të kuptojë më mirë vetveten.

të formës, guxon të shtrojë sërish pyetjen themelore për njeriun. Prandaj, në këto faqe, Akademia Shqiptare nuk përfytyrohet thjesht si një institucion. Ajo thirret të ndryshojë rrënjësisht, për t'u bërë zëri i ndërgjegjes së kulturës shqiptare. Pyetjet retorike që Skënderbeu, Nënë Tereza, Gjon Buzuku, Pjetër Bogdani, Naim Frashëri, Gjergj Fishta, Musine Kokalari, Migjeni, Pjetër Meshkalla, Etëhem Haxhiademi, Visar Zhihi dhe figura të tjera shqiptare i drejtojnë Akademisë janë, në të vërtetë, pyetje që akademikët dhe studiuesit duhet t'ia drejtojnë vetvetes. Sepse

ata gjenden përballë historisë dhe universale, të cilat janë matësja më e mirë e vlerave për këdo që merr penën në dorë për të shkruar. Në të njëjtën mënyrë, pyetjet që ngrihen përmes pikturave të shpellave të Lascaux, Budës, Konfucit, Sokratit, Platonit, Aristotelit, Dantes, Da Vinçit, Mikelanxhelos, Kartezit, Bach-ut, Kantit, Hegelit, Bethovenit, Rumit, Bergsonit, Husserlit, Borgesit, Joysit, Ajnshtajnit dhe shumë të tjerëve nuk janë ushtrime admirimi. Ato janë përpjekje për ta vendosur mendimin shqiptar në dialog me traditën më të lartë të qytetërimit njerëzor, pa humbur shpirtin e tij shqiptar. Kjo ka munguar për një kohë të gjatë në Shqipëri dhe, fatkeqësisht, vijon të mungojë edhe sot. Por një kulturë nuk mund ta përmbushë misionin e saj pa këtë dialog të vazhdueshëm me pyetjet më themelore për njeriun. Ky libër nuk pretendon të japë përgjigjen e fundit. Ai kërkon të rikthejë pyetjet që, sipas bindjes sime, duhet të ishin bërë prej kohësh pjesë e planeve dhe e veprimtarisë me vizion largpamës të Akademisë Shqiptare. Sepse qytetërimet nuk fillojnë nga përgjigjet. Ato fillojnë nga pyetjet që intelektualët kanë guximin të bëjnë.

Dhe pyetja më e madhe mbetet gjithmonë e njëjta: "Çfarë është njeriu?"

Nëse këto faqe arrijnë të zgjojnë pyetje në mendjen dhe ndërgjegjen e lexuesit, atëherë ato e kanë përmbushur qëllimin e tyre.

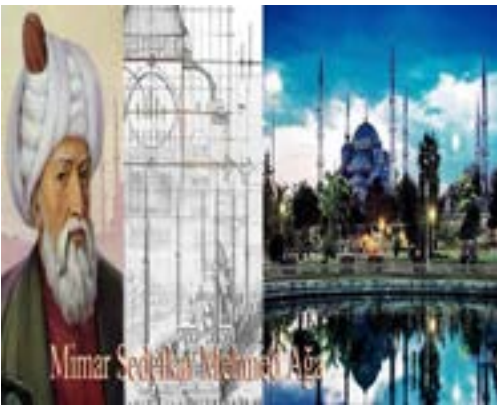
Të njohim arkitektët shqiptarë në perandorinë osmane

SEDEFQAR MEHMET AGA BIÇAKÇIU NGA ELBASANI, NJË NGA KRYEARKITEKTËT SHQIPTAR NË PERANDORINË OSMANE.

Nga ASQERI FEHIM DIKO
ZALOSH NJA, STUDIUES

Me kryearkitekt Mehmet, Mehmed ose Muhamed Kasëm Gramshin e Tomorricës së Skraparit ,shkëlqen dhe kryearkitekti me origjinë shqiptare, Sedefqar = Sedefkar Mehmet Aga Biçakçiu nga Elbasani, autori i projektimit të xhamisë së madhe të Sulltan Ammetit , që ndodhet në vendin e bukur, afër kishës së Agia Sofia në Sulltanahmet . Është një nga arkitektët e njohur me veprimtari të madhe arkitekturore. Arkitekti Sedefkar Mehmed Aga , erdhi në Stamboll ose në Kostandinopojë nga Elbasani në vitin 1562. I përket sistemit të Devshirmes, pra kohës kur jeniçerët turq merrnin fëmijët në Ballkan ose në gadishullin e lashtë Ilirik dhe i edukonin nëpër shkollat për qëllimet e Perandorisë Osmane. Data e lindjes nuk është e saktë,por mendohet viti 1540. Vdiq në Stamboll në vitin 1617, në vitin që u përurua xhamia e Sulltan Ahmedit ose Ahmetit. Në shumë shkrime emri i tij nga studiuesit,shkruhet edhe , Mehmet Aga Sedefkar ose Sedefqar. Një vit punoi si roje kopshti tek varri i sulltan Sulejmanit të Madhërishtëm. I ndikuar nga muzika e Acemi Oğlan = (Axhemi Oglan,nxënësve të rinj), filloi të luante tezene (një instrument me tela). Nga viti 1570 (Viti kur ka lindur Mehmed Kasëm Gramshi i Tomorricës) deri në vitin 1589, ishte nxënës i arkitektit dhe i kryearkitektit të madh, gjenitit të arkitekturës klasike në Turqi Sinanit, nga fshati Sinaj i Tepelenës. Pas vdekjes së kryearkitekt Sinanit, ai mori e mësoi njohuri nga arkitekti Davud Aga dhe më pas nga Dalligç Ahmed Aga. Sedefqar Mehmet Agai shkoi në Egjipt dhe prej andej udhëtoi në të gjithë Arabinë. Pasi u kthye në Stamboll, me urdhër të sulltanit, shkoi për të inspektuar Rumelinë, pastaj Selanikun, Shqipërinë, Maltën, Spanjën, Bosnjën, Francën, Budapestin, Transilvaninë, Vllahinë, Moldavinë, Krimenë, Kefen, Silistrën, Nicopolis, Smederevo dhe Beogradin dhe u kthye. Më pas shkoi në Dija-rbakër si shitës dhe punoi atje për gjashtë muaj. U bë sundimtar i qytezës Havran në Damask. U emrua Ministër i Ujit në vitin 1597=1598 dhe më pas, u emrua kryearkitekt në vitin 1606, pas nëntë vjetësh.

Në vitin 1590, ai shkoi në Egjipt dhe udhëtoi në të gjithë Arabinë përpara se të kthehej në Stamboll. Kontributi i tij më i rëndësishëm në artin islamik turk është Kompleksi i Sulltan Ahmedit, të cilin e ndërtoi midis viteve 1602-1617 , pra rreth 15 vite ndërtim. Një burim tjetër daton me vitet 1609 dhe 1616 . Me projektet e tia arkitekturore shumë vepra u ndërtuan gjatë periudhës së Sedefqar Mehmed Agait, një prej arkitektëve të rëndësishëm të trajnuar nga arkitekti dhe kryearkitekti, Sinani. Disa nga veprat e tia si: Kompleksi Sulltan Ahmed , riparimi i Qabesë, xhamitë Sulltan Ahmed I në Üsküdar = Yskydar dhe Ladik (Samsun), Xhamia Istavroz në Bejlerbey, Xhamia e Pallatit Kavak në Yskydar, xhamia Sulltan Ahmed II në Gungoren (Vidos) , xhamia osmane, Sulltan III , Varri i Mehmedit , shtesa përballë varrit të Sulltanit Ejyptit dhe shatërvani i Sulltan Ahmedit I, shatërvanët Alemdar, Tophane,Yskydar, Hajdarpasha, Sulltan Ahmed I në Pallatin e vjetër Tersane , në Bririn e Artë, Galata, gjithashtu Sulltan II, shatërvani Osman, riparime në Pallatin Ibrahim Pasha, shtesa në Pallatin Istavroz , Pavioni Has Oda në Pallatin Tersane, pavionet e Sulltan Ahmedit I në Beshiktash dhe Pallatin Topkapë , aktivitete ndërtimi në Pallatin Topkapë dhe Pallatin Edirne, Ura e Edirnesë së Ahmed Pashës, riparimi i Xhamisë dhe Urës së Muradit, një shatërvan me emrin e tij jashtë Zindankapë në Stamboll një xhami, banjë dhe shatërvan me emrin e tij në Elbasan , tregojnë dhe vërtetojnë plotësisht mençurinë e arkitektit dhe kryearkitektit, shqiptarit nga Elbasani = Ilbasani. Pas Sinanit, ai mori gjithashtu trajnim nga Davut Aga dhe Dalgic Ahmed. Në vitin 1590, ai shkoi në Egjipt dhe udhëtoi në të gjithë Arabinë përpara se të kthehej në Stamboll. Puna e tij u vlerësua nga e gjithë bota. Në shkrimet e para osmane studiuesit nuk e dinin vendin nga u mor Sedefqar Mehmet Agai,por më vonë e gjetën vendin e lindjes që ishte Elbasani ose Ilbasani. Në të njëjtën kohë nuk shkruhet se cila qe mosha e tij,kur u mor nga shtëpia, nga jeniçerët osman të sistemit të Devshirmesë. Sedefqar Mehmet Ağa, u rekrutua nga Rumelia në Stamboll në vitin 970 AH/1562. Evlija Çelebi shkruan se Sedefkar Mehmet Aga, kishte dyzet shatërvanë në qytetin e Elbasanit = Ilbasanit në Shqipëri. Pasi u soll në Stamboll , ai bëri pesë vjet stërvitje ushtarake dhe në vitin 975 Hixhri / 1567, ai u emërua roje në kopshtin e Mauzoleut të Sulejmanit, një pozicion që e mbajti për një vit. Ndërsa ndiqte mësimet për

lëndën e gjeometrisë me studentët e arkitekturës në pallat , Sedefqar Mehmet Aga nga Elbasani, (Disa herë studiuesit e shkruajnë emrin e tij Mehmet Aga), pati shumë interes të madh për lëndën me studentët e arkitekturës. Atij iu kërkua të bënte një provim. Prandaj iu dha një daltë për të testuar aftësitë e tij. Provimi u konsiderua i suksesshëm. Kështu që Sedefqari Mehmet Agai u vendos që ai do të ishte i përshtatshëm për të studiuar arkitekturë. Gjatë njëzet viteve të studimit dhe praktikës së tij në pallat, Sedefqar Mehmet Aga u dallua si mjeshtër i punimeve me zbulurime të perlave. Kryearkitekt Sinani, nga fshati Sinaj i Tepelenës , i cili ishte gjallë në atë kohë, e këshilloi atë të krijonte një vepër ,të cilën tja dhuronte Sulltanit. Sedefqar Mehmet Aga e përbushti këtë këshillë vetëm pas vdekjes së Sinanit, në vitin 998 Hixhri=kalendari i vjetër ose në vitin 1589, kalendari i ri Miladin , duke i dhuruar Sulltan Muratit III një foltore me zbulurime me perla. Sulltani u kënaq me këtë dhuratë dhe Sedefqar Mehmet Aga nga Elbasani , u emërua si portier i familjes Perandorake. Dy vjet më vonë, pasi i dhuroi Sulltanit një violinë me zbulurime , ai u gradua në detyrën e kryethesarit. Midis viteve 1591 dhe 1597, arkitekti Sedefqar Mehmet Aga u largua nga Stambolli për të shërbyer si guvernator i Djarbakërit dhe Damaskut dhe si gjykatës i distriktit Havran në provincën e Damaskut. Sedefqar Mehmet Aga, i cili u emërua në pozicionin e Ministrit të Ujit në vitin 1597, duke zëvendësuar zhytësin Ahmet Çavush , shërbeu në këtë pozicion për nëntë vjet para se të promovohej në kryearkitekt më 8 Cemaziyül-evvel 1015 Hicri= Hixhri = kalendari i vjetër më 11 tetor 1606. Mund të pranohet se Sedefqar Mehmet Agai, shërbeu si kryearkitekt midis viteve 1606 dhe 1622. Në vitin 1622 kryearkitekt në Perandorinë Osmane, emrohet Mehmed Kasëm Gramshi i Tomorricës. Nga deklaratat , kuptohet se Mehmet Aga (Shkruhet shumë herë dhe në këtë emër, Mehmet Aga), ndërtoi xhami, dhoma lutjesh, medrese, banja, pallate, vila, ura, shatërvane, etj. Ai u rekrutua nga Rumelia dhe u çua në pallat, mori trajnim muzikor gjatë trajnimit fillestar dhe ishte gjithashtu një arkitekt mjeshtër i zbulurimeve me perla. Dihet se, përveç Kompleksit Sulltan Ahmet, ai restauroi edhe Pallatin Ibrahim Pasha dhe ndërtoi një urë mbi lumin Tunxha. Ai është arkitekti i xhamisë së Sulltan Ahmetit, vepra më e rëndësishme e shekullit të 17-të ndër veprat e tij, më madhështore, e cila ka një madhësi me gjashtë minare dhe me shumë zbulurime brenda. Është një ambient tejet madhështor të cilën e kam vizituar disa herë se kam bërë dhe namaz. Është madhështore me ndriçimin e saj në errësirën e mbrëmjes. Kur bëjnë namaz dhomat e shumta mbushen përplotë me njerëz,që vijnë dhe nga bota. Në oborret jashtë xhamisë , ka zbulurime të shumta me lule e me pemë. Ka çezma që njerëzit lahen për të bërë namazin. Para ca vitesh është riparuar. Duhet faqe të tëra të shkruash për ndërtimin e kësaj xhamie që quhet dhe xhamia e madhe blu nga ngjyrat e bëra nga specialistët. Arkitektit dhe kryearkitektit Sedefqar Mehmet Agai Biçakxhiut nga Elbasani, nuk i është dhënë mjaftueshëm merita që i takon nga studiuesit shqiptarë, mendoj unë. Mehmed Agai ishte një person i butë, i përlur, me karakter të fortë, i devotshëm dhe inteligjent. Ai i fshihte meritat e tij, nuk mburrej me to, ishte zemërmirë dhe bujar, i mirëpriste mysafirët e tij dhe u jepte dhurata. Ai donte të jepte lëmoshë nga burime të ligjshme, ai bënte sende prej sedefi dhe i shiste për t'ua shpërndarë të varfërve. Ai gjithashtu kënaqej duke biseduar me dijetarët, sheikët, sulltanët dhe vezirët e kohës.

Mehmed Aga, i rekrutuar nga Rumelia si fillestar në vitet 970/1562- 63, mbeti pa pagesë për pesë vjet midis viteve 970 - 975/ Hixhri ose në vitet 1562-1567 dhe më pas u regjistrua në një

program page në vitet 975/1567- 68. Midis viteve 975-976/1567-68, ai shërbeu si roje kopshti në varrin e Sulltan Sulejmanit të Madhërishtëm për një vit, duke qenë dëshmitar i ndërtimit ose fillimit të varrit, një nga veprat më të rëndësishme të Sinanit në historinë e arkitekturës së Stambollit. Në vitet 976/1568-69, ai hodhi hapat e parë në trajnimin e tij në zbulurimin me perla dhe arkitekturë, i cili do të vazhdonte derisa ai u bë arkitekti kryesor dhe u caktua në Hasbahçe, ose Pallatin Topkapë. Nga viti 977/1569-70 deri në vitin 997/1588, për afërsisht 20 vjet, ai studioi gjeometri, zbulurim me perla dhe arkitekturë nën drejtimin e arkitekt Sinanit. Në vitet 998/1589-90, u bë portier i Pallatit Perandorak. Gjatë kësaj kohe, ai ishte gjithashtu «Pasardhësi i Punëtorëve të Zbulurimit me Perla». Kështu, përveç aftësive të tij në zbulurimin me perla dhe arkitekturën, arkitekti kryesor i ardhshëm filloi edhe detyrat e tij të tjera burokratike në pallat. Ai shkoi në Egjipt për të dorëzuar banditin Şehla Mahmud Üveys Paşa (Shehla Mahmud Yveys Pasha) dhe udhëtoi nëpër Siri dhe Arabi. Në vitin 999/1591, ai shkoi në një drejtim tjetër, në Rumeli, për të inspektuar fortesat dhe vizitoi shumë qytete si Selaniku, Shqipëria, Bosnja, Vllahia, Moldavia, Krimea, Kaffa, Silistra, Nikopoli dhe Beogradi. Me tu kthyer, ai ia paraqiti raportin e tij të inspektimit , Sulltanit. Në vitin 1000/1592, ai i dha Sulltanit një hark dhe një violinë. Pas të gjitha këtyre detyrave , ai më në fund u ngrit në pozicione të larta që lidheshin me profesionin e tij.. Në vitin 1015/1606, ai u bë arkitekti kryesor në vend të Dalgëç Ahmed Pashës, i cili ishte zhvendosur në një pozicion tjetër administrativ dhe vdiq ndërsa shërbente si guvernator i Silistrës (v. 1608). Informacioni më i rëndësishëm në lidhje me jetën e Sedefkâr Mehmed Agait vjen nga Risâle-i Mi'mâriyye, (Traktati mbi Arkitekturën) shkruar nga Cafer = Xhafer Efendi në vitin 1614. Ky libër mund të konsiderohet si biografia e parë dhe e vetme e shkruar për një arkitekt. Në këtë drejtim, është një vepër unike në letërsinë osmane dhe islame. Në Traktatin mbi Arkitekturën, për Mehmed Agën shkruhet sa vijon: "...Dhe kur arkitekti i madh, i ndjeri Sinan Agë, ndërroi jetë, ai u bë nxënës i Davud Agës, i cili e kishte mësuar zanatin prej tij dhe më pas u bë pasardhësi i tij. Dhe kur edhe i ndjeri Davud Agë ndërroi jetë, ai u bë nxënës i të ndjerit Dalgëç Ahmed Agës, i cili u bë pasardhësi i tij, në artin e punimit me perla në kopshtin privat. Prandaj, të gjitha veprat e ndërtuara gjatë kohës së tij kaluan nëpër duart e Mehmed Agës së lartpërmendur..." (f. 30-31). "...Gjatë mbretërimit të lavdishëm dhe madhështor të Madhërisë së Tij Sulltan Ahmed Han al-Ghazi, zotërusit të pushtimeve dhe betejave, fronti i mbretërisë së të cilit është i mbushur me ekzistencën e tij dhe drejtësisia dhe bujaria e të cilit kanë qenë shumë bamirëse ndaj njerëzimit, Madhëria e Mehmed Agha ibn (djal = arabisht = sqaron Asqeri Feim Diko Zaloshnja) Abdulmuin, arkitekti kryesor i elitës, ishte gjithmonë i përfshirë në ndërtimin e xhamive të shenjta dhe vendeve madhështore të adhurimit dhe përveç kësaj, ai ndërtoi gjithashtu shumë medrese, shumë ura dhe mbi njëqind shatërvanë, disa me fondet e të tjerëve dhe disa me të vetat. Vepra më e rëndësishme e ndërtuar nga kryearkitekti Mehmed Aga është xhamia e Sulltan Ahmedit dhe kompleksi i saj, ndërtimi i së cilës filloi në 1018/1609 dhe u hap për adhurim në 1026/1617. (Për fillimin e vitit të ndërtimit të xhamisë,ka mendime të ndryshme). Përveç xhamisë, elementët e tjerë të kompleksit janë: pallati i sulltanit ngjitur me xhaminë, një imaret (kuzhinë për të varfërit), një medrese (shkollë fetare), një dârülkurrâ (shkollë Kur'ani), një sîbyan mektebi (shkollë fillore), një dârüssifâ (spital), një hamam (banjo), katër sebile (shatërvanë uji), një arasta (treg) dhe dhoma me qira. Imaresi, dârüssifâ dhe hamami ose janë shkatërruar ose, megjithëse disa pjesë kanë mbetur, janë mjaft larg gjendjes së tyre origjinale.

Njësitë e tjera u përfunduan në vitin 1619, dy vjet pas xhamisë. Tyrbja dhe medreseja ndodhen në cepin verilindor të mureve të kopshtit të xhamisë. Xhamia e Sulltan Ahmedit krahasohet gjithmonë me zgjedhjet arkitekturore të arkitekt Sinanit në xhamitë e mëdha të Stambollit dhe historisë osmane. Një krahasim i hershëm bëhet nga Evliya Çelebi : “U projektua dhe u ndërtua në të njëjtin stil dhe madhësi si Xhamia Şehzade= Şehzade ,sqaron A.Diko. Megjithatë, sharmi i mjeshtërisë së saj është i pakrahasueshëm në xhamitë e çdo rajoni tjetër ”. Në krahasimet moderne, mimar Sinanit shpesh i jepet me të drejtë merita e madhe, por ka qasje të ndryshme ndaj krahasimit (Necipoglu,

Sinan Çağı, f. 695.). (Nexhipoglu , Sinan Çağë). Turgut Cansever, = Xhansever si një arkitekt modern, thekson se çdo epokë ka preferencat e veta. Ai pohon se Sinani kërkoi mënyra për të bashkuar përbërësit e ndërtesës duke i bërë ata të pavarur nga njëri - tjetri ose duke ruajtur personalitetet e tyre. Në kontrast me kërkimin e Sinanit për shprehje të tensionuara, Mehmed Aga i konceptoi këta përbërës në një mënyrë më të ndërthurur dhe harmonike.

Fatkeqësisht, librat e historisë, mendoj unë, nuk e përmendin atë si arkitekt kryesor, përveçse si arkitekti i xhamisë së Sulltan Ahmetit. Sedefkar Mehmet Agai është arkitekti i xhamisë së Sulltan Ahmedit, e cila qëndron pothuajse në rivalitet me ish kishën Agia Sofija, që sot qeveria e presidentit Rexhep Tajip Erdoganit e ka bërë xhami. Për më tepër, kjo nuk është vepra e tij e vetme, dhe, edhe nëse do të ishte, ai duhet të përmendet më shumë sepse ndërtoi një nga strukturat turistike më të njohura të Turqisë. Por emri i këtij burri arkitekt, praktikisht është humbur ose shkruhet e bëhen vido të shkurtëra.. Për shembull, është mirë që arkitekt Sinani përmendet vazhdimisht, por ka shumë emra të tjerë të rëndësishëm, për të cilët duhen shruar nga studiuesit e historianët.. Sedefkar Mehmet Aga është njëri prej tyre. Si puna e arkitekt e kryearkitekt Sedefqar Mehmet Aga Biçakçiu nga Elbasani, është dhe arkitekti dhe kryearkitekti, Mehmed ose Muhamed Kasëmi nga Gramshi i Tomorricës,për të cilin është shkruar shumë shumë pak. Unë do ta ndriçoj më shumë emrin e veprën e Mehmet ose Muhamed Kasëmit nga Gramshi i Tomorricës ,si një ndër gjenitë e arkitekturës klasike osmane e botërore. Të dhëna për veprën e Sedefqar Mehmet Aga Biçakçiu nga Elbasani, sipas studiueses Ayşe Gülçin Küçükkaya = Ajshe Gülçin Kyçyckaya, autorja e shkrimit. Ndërtesat në Edirne gjatë periudhës së kryearkitektit Sedefkâr = Sedefqar Mehmet Aga dhe defterdar Ekmekçioglu Ahmet Pasha

Ayşe Gülçin Küçükkaya, = Ajshe Gülçin Kyçyckaya (autorja e shkrimit).

Fjalë kyçe: Sedefkâr Mehmet Aga, Edirne, Ndërtesë, Defterdar Ekmekçioglu Ahmet Pasha, Perandoria Osmane.

HYRJE

Ky studim shqyrton format arkitekturore dhe punimin e ndërtesave të ndërtuara në Edirne nga Sedefkâr Mehmet Aga Biçakçiu nga Elbasani , i cili shërbeu si kryearkitekti i familjes perandorake midis viteve 1603 dhe 1622 dhe ato të porositura nga defterdar Ekmekçioglu (Ekmekçioglu) Ahmet Pasha, të cilat zënë një vend të rëndësishëm midis këtyre veprave, duke u përqendruar në rinovimet periodike të vërejtura në formën dhe mjeshtërinë e tyre arkitekturore.Qëllimi është të theksohet rëndësia që duhet t'u jepet artefakteve historike në qytetin në ndryshim dhe në zhvillim të Edirnesë, duke shqyrtuar këto vepra arkitekturore që dëshmojnë për faktet historike dhe për të mbrojtur ato ekzistuese nga dëmtimet e ardhshme. Edirneja ka ndjekur një trajektore të shpejtë zhvillimi në tridhjetë vitet e fundit, gjatë së cilës rrugët e vjetra janë zhvendosur në vendin e dytë ose edhe të tretë nga rrugët e reja dhe struktura historike ka humbur karakterin e saj thelbësor dhe nuk është më në gjendje të ruajë cilësinë e saj dokumentare. Duke shqyrtuar periudhën kur Sedefqar Mehmet Agai ishte arkitekti kryesor i Edirnesë, ne do të hulumtojmë dhe paraqesim qasjen arkitekturore të asaj epoke. Zhvillimi i këtij dhe hulumtimeve të ngjashme dhe shfrytëzimi i tij në restaurime, planifikim urban dhe procesin e vendimmarrjes për ruajtjen rajonale, do të kërkojë përdorimin sistematik të një trupi të centralizuar të njohurive, pra përdorimin e kompjuterëve. Shpresa jonë është që teknologjia në zhvillim të përdoret gjithashtu në fushën e konservimit dhe që hulumtimi të zbatohet në praktikë dhe në restaurime.

JETA E SEDEFKÂR MEHMET AGAIT DHE TRAKTATI I TIJ ARKITEKTONIK.

Nuk ka informacion të saktë rreth emrit të vërtetë të Sedefqar Mehmet Agës dhe vendi ku u lind ai. (Më vonë nga studimet e bëra, u saktësua vendi i lindjes ,sqaron Asqeri Diko). I vetmi burim i vjetër i besueshëm dhe i mbijetuar që ofron informacion të detajuar është Traktati Arkitektonik, i shkruar nga Cafer = Xhafer Efendi, një nga miqtë e Mehmet Agës, që jetoi me të për shumë vite, për të prezantuar Mehmet Agën.

(vijon në faqen 19)

MUZEU HISTORIK KOMBËTAR INSTITUCIONI MË I MADH I MEMORIES KOMBËTARE

(Me rastin e 45 vjetorit të inagurimit të Muzeut Historik Kombëtar)

Nga **Andrea Llukani**, Tiranë

Muzeu Historik Kombëtar u realizua sipas një studimi urbanistik të qendrës së kryeqytetit, të hartuar në vitin 1976 nga Instituti i Studimeve dhe i Projekttimeve të Urbanistikës dhe të Arkitekturës. Studimi u miratua nga Byroja Politike e Partisë-shtet. Si përçues i historisë së popullit shqiptar orientonte partia, Muzeu Historik Kombëtar duhej të mbizotëronte në qendrën e Tiranës, prandaj për të ndërtuar Muzeun Historik Kombëtar u shemb Komiteti Ekzekutiv i Rrethit të Tiranës. Konceptimi arkitektonik i muzeut u bë sipas përcaktimit, që i kishte bërë Sekretari i Parë i Komitetit Qendror të Partisë së Punës së Shqipërisë, shoku Enver Hoxha se “Populli shqiptar e ka çarë rrugën e historisë me shpatë në dorë”.

Punimet për ndërtimin e Muzeut Historik Kombëtar kanë filluar në muajin shtator të vitit 1978. Projekti duhej të dorëzohej i përfunduar në shtator 1981. Sipas një Vendimi të Këshillit të Ministrave të nënshkruar nga Adil Çarçani, thuhej se brenda datës 15 shtator të vitit 1978, Komiteti Ekzekutiv i Rrethit të Tiranës, duhet të lironte sheshin e ndërtimit ku do të ngrihej muzeu. Ndërtesa e Muzeut është mbështetur në modelin e arkitekturës monumentale. Zgjidhja arkitektonike e godinës, mjediseve dhe e atriumit shprehin funksionin e muzeut si një qendër e rëndësishme muzeologjike dhe ideologjike. Kati përdhe i objektit është trajtuar me gurë të gdhendur me ngjyrë të errët, duke i dhënë objektit karakterin e një bazamenti të fortë mbajtës, ndërsa dy katet e sipërme janë veshur me mermer të bardhë të punuar lehtë. Me mermerin e bardhë në ballinën e jashtme, Muzeu Historik Kombëtar formon një ansambël të harmonishëm arkitekturor me hotelin “Tirana” dhe me Pallatin e Madh të Kulturës. Godina e muzeut vjen solide në tërësi, me arkitekturë të thjeshtë monumentale. Ndërtesa e muzeut është trekatëshe dhe arrin lartësinë 20 metra.

Muzeu Historik Kombëtar u ndërtua për gjysmën e kohës, që u desh për ndërtimin e hotelit pesëmbëdhjetëkatësh “Tirana”, ndonëse godina e muzeut kushtonte disa milionë lekë më shumë se hoteli. Një pjesë e mermerit të mureve të jashtëm të muzeut është gdhendur, për të rritur vlerën dekorative të godinës në lidhje me objektet e tjerë, Pallatin e Madh të Kulturës dhe hotelin pesëmbëdhjetëkatësh. Gdhendjet rreth muzeut të krijojnë idenë e një gjerdani me fishekë.

Ndërtesa e Muzeut Historik Kombëtar zë një sipërfaqe të përgjithshme prej 27.000 m²; ka sipërfaqe ekspozimi prej 18.000 m². Ekspozimi zhvillohet përgjatë volumit ballor dhe dy vumeve anësore, të cilat qarkojnë oborrin e brendshëm të ndërtesës. Administrata është vendosur në tre katet e vëllimit të pasëm të ndërtesës. Ndërtesa e Muzeut Historik Kombëtar përsa i përket teknologjisë së ndërtimit është më e mira e viteve 80 të shekullit të kaluar. Sipas një Vendimi të Këshillit të Ministrave mësojmë se makineritë, pajisjet dhe materialet e tjera, që nevojiteshin për ndërtimin e Muzeut Historik Kombëtar janë siguruar nga importi. Muzeu Historik Kombëtar u përrua më 28 tetor 1981, me rastin e 40-vjetorit të themelimit të Partisë dhe Kongresit të 8-të të saj.

Projekti i Muzeut Historik Kombëtar

Grupi i punës, që punoi për projektin e Muzeut Historik Kombëtar përbëhej nga arkitektët Sokrat Mosko, Enver Faja, Nina Shehu dhe Petraq Kolevica. Grupi i arkitektëve projektues të godinës ka punuar prej 01.04.1977 deri më 14.08.1979. Kryetar i grupit ka qenë Sokrat Mosko. Ky grup hartoi projekt-zbatimin e godinës dhe ndihmoi ndërmarrjen zbatuese për problemet që dilnin gjatë ndërtimit të muzeut. Salla e lashtësisë u projektua nga ark. Nina Shehu, salla e mesjetës,

nga ark. Enver Faja, sallën e Rilindjes dhe Pavarësisë e projektoi ark. Grigor Konduri, sallën e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e projektoi ark. Mauricio Bego dhe ajo e socializmit nga ark. Petraq Kolevica. Secila nga sallat e ekspozimit ka arkitekturë të veçantë, duke shmanjur monotoninë dhe përsëritjen. Çdo sallë përcjell mesazhin dhe atmosferën e periudhës së cilës i përket.

Arkitektura e brendshme e sallave të muzeut shënon një arritje në fushën e arkitekturës sonë. Ky është një fryt i një pune të gjatë studimore krijuese dhe projektuese të arkitektëve S. Mosko, P. Koelvica, M. Bego, P. Zheku, G. Konduri, A. Arapi, P. Anasatasi, të cilët punuan me pasion për zgjidhjen dhe organizimin arkitekturor dhe artistik të hapësirave të brendshme të muzeut, duke mishëruar kështu frymën kombëtare në një vepër monumentale.

Për formulimin arkitekturor të hapësirave të brendshme të Muzeut Historik Kombëtar arkitektët kanë pasur parasysh kërkesat funksionale që objektet të ekspozohen drejt shkencërisht dhe në mënyrë sa më artistike. Prandaj grupit projektues të arkitektëve i është dashur të studiojë dhe të zbërthejë me hollësi platformën historike të përgatitur nga Akademia e Shkencave dhe njëkohësisht të njohë mirë materialin muzeal, që parashikohej në sallat e tij. Studimi i ngajreve historike si dhe njohja e objekteve i ndihmoi arkitektët për të përcaktuar linjën e përgjithshme të ekspozimit, shpërndarjen nëpër salla, madhësitë në proporcionet e tyre si dhe momnetet kulmore historike.

Arkitektura e brendshme e muzeve kërkon një trajtim të veçantë, sepse forma arkitekturore duhet të jetë lidhur organikisht me përmbajtjen. Fizionomia e përgjithshme e sallave, forma, madhësia dhe përpjestimet e tyre, trajtimi në material e ngjyra e tavaneve dhe mureve, si dhe mënyra e ndriçimit varen drejtpërsëdrejti nga ngjarjet historike. Gjithashtu edhe nga forma e madhësisë e objekteve muzeale. Në konceptimin e përgjithshëm hapësiror të brendësive të muzeut është pasur parasysh që sallat të jenë të lidhura organikisht me njera-tjetrën, në mënyrë të rrjedhshme pa ndarje të theksuara për të dhënë kudo idenë e një hapësire të njëjshme, ashtu siç është historia e popullit tonë. Arkitektura e hapësirave të brendshme të MHK është e pasur në ngjyra dhe në material të ndryshëm dekorativ e ndërtimor, që me shije dhe art është përdorur në veshjen e mureve të dysHEMEVE dhe të tavaneve të vitrinave dhe telajove. Projektuesit janë përpjekur që sallat e periudhave të ndryshme të kenë veçori në trajtimin e tyre arkitekturor.

Përmbajtja e Muzeut Historik Kombëtar

Për konceptimin dhe përmbajtjen e Muzeut Historik Kombëtar punoi një grup pune, i përbërë nga specialistët më të mirë të muzeologjisë, arkeologjisë, historisë, etnografisë, artit pamor dhe restaurimit. Pa iu shpëtuar ndikimeve të sistemit politik të kohës, në një pjesë të përmbajtjes së pavijoneve, gjithëka ishte organizuar

në mënyrën dhe formën më profesionalise. U hulumtuan dhe u përzgjedhën objektet muzeore më përfaqësuese të trashëgimisë sonë kulturore: nga ish-Muzeu i Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare, Instituti i Kulturës Popullore, Instituti i Kërkimeve Arkeologjike, muzetë e rretheve etj., dokumente e fotografi nga Arkivi i Shtetit, nga arkivi i Institutit të Historisë, të Institutit të Gjuhësisë, të Institutit të Monumenteve etj. Ka pasur edhe raste, kur një pjesë e objekteve janë dhuruar nga individë, të cilët dëshironin të kontribuonin sadopak në këtë ngjarje të rëndësishme të historisë e të kulturës sonë kombëtare.

Platforma historike e Muzeut Historik Kombëtar, duke përfshirë gjithë periudhat që ka kaluar kombi shqiptar ndër shekuj është hartuar nga prof. Aleks Buda. Në përgatitjen e platformës së pavijonit të lashtësisë ka punuar Skënder Anamali, për platformën e pavijonit të mesjetës ka punuar Selami Pulaha, ndërsa platformën e pavijonit të Rilindjes dhe të Pavarësisë e ka hartuar Ligor Mile. Në bazë të platformës që përgatitën historianët u hartua projekti arkitektonik i godinës.

Pavijonet, që funksionuan deri në vitin 1992, ishin: Antikiteti, Mesjeta, Rilindja Kombëtare, Pavarësia, Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare dhe Socializmi. Në mjediset e muzeut gjenden rreth 6200 objekte, të cilat i përkasin një periudhe relativisht të gjatë kohore, duke filluar nga mijëvjeçari IV para Krishtit dhe deri në gjysmën e dytë të shekullit XX. Aktualisht, Muzeu Historik Kombëtar ka shtatë pavijone: Lashtësia, me 585 objekte; Mesjeta, me 217 objekte; Ikonografia, me 90 objekte (nga të cilat 70 janë ikona dhe 20 janë objekte liturgjike kishtarë); Rilindja Kombëtare, me 230 objekte; Pavarësia, me 142 objekte, Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare, me 273 objekte, Persekutimi Komunist me 179 objekte, Etnografia, me 1430 objekte etj. Objekte të ekspozuara janë rreth 3100 ku futen edhe objektet e Pavijonit të Etnografisë që është drejt muzealizimit të plotë. Pjesa tjetër rreth 3100 objekte janë nëpër fonde.

Prej vitit 1992, me ndryshimet politike që ndodhën, gati gjysma e pavijoneve u mbyllën. Në vitet e mëvonshme u bënë disa ndërhyrje. Në vitin 1996 u ngrit pavijoni i persekutimit komunist, ndërsa në vitin 1999 u ngrit pavijoni i ikonave. Ikonat qenë grumbulluar fillimisht në Institutin e Monumenteve të Kulturës dhe në vitin 2004 kaluan në pronësi të Muzeut Historik Kombëtar. Fondi i ikonave përbëhet nga rreth 700 objekte: ikona, pjesë të ikonostaseve, objekte liturgjike etj. Me ikonat e përzgjedhura nga ky fond, në vitin 1999, në Muzeun Historik Kombëtar u hap pavijoni i ikonave pasbizantine, me rreth 70 ikona. Në vitin 2017 pavijonit iu shtuan rreth 20 objekte liturgjike kishtarë. Objektet përfshijnë një hark kohor që fillon nga shekulli XVI deri në fillim të shekullit XIX, që njihet si periudha e artit pasbizantin.

Në kuadër të 60-vjetorit të Çlirimit të Atdheut, në vitin 2004, u ringrit pavijoni i Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare. Krahas sallave të pavijoneve, muzeu ka edhe mjediset e arkivit e të laboratorëve, salla të ekspozitave të përkohshme, si dhe salla konferencash. Muzeu ka sallën e bibliotekës, arkivin, laboratorin e restaurimit dhe të konservimit etj. Të gjitha sallat ndihmëse zënë një sipërfaqe prej 2500 m². Muzeu Historik Kombëtar është institucion studimor shkencor. Muzeu Historik Kombëtar synon të nxisë mirëkuptimin e vlerësimit e historisë së Shqipërisë të publiku vendës, kombëtar dhe ndërkombëtar. Ai synon, gjithashtu të inkurajojë dialogun midis qytetarëve për të kaluarën dhe të tashmen dhe të ardhmen shqiptare. Për këtë qëllim, ai ruan dhe studion provat materiale dhe jomateriale të trashëgimisë historike dhe kulturore të Shqipërisë, të cilat i komunikon dhe i paraqet në një mjedis, që nxit edukimin. Ai organizon dhe mundëson, gjithashtu aktivitetet, që përkrahin vizionin dhe misionin e tij.

IL CAVALIERE CANTO CHE INCONTRA E SPOSA LA DOLCE E FASCINOSA MUSICA.

thanà këndò pëse tj jieë i nìpj Geleutë

di Atanasio Pizzi Architetto Basile – NAPOLI

Nella tradizione storica degli arbëreshe, il canto ha rappresentato per secoli una delle più alte espressioni dell'identità culturale e della memoria collettiva. In origine, la dimensione melodica era affidata principalmente alla voce umana, che attraverso particolari generi e forme di esecuzione conferiva musicalità, ritmo ed emozione al testo cantato, senza la necessità di un accompagnamento strumentale strutturato. Tra i ricordi che attraversano la storia del canto arbëreshë, merita un posto particolare Vincenzo Torelli, ricordato da molti per le sue appassionate riflessioni e critiche musicali. Egli sosteneva con convinzione un principio che considerava fondamentale: il canto nasce prima della musica e, secondo la sua visione, la voce umana rappresentava la prima e più autentica forma di espressione artistica, mentre la musica strumentale era giunta solo successivamente ad accompagnarne e ad amplificarne la forza emotiva.

La tradizione popolare tramanda che Torelli, figura di spicco della cultura ottocentesca, avesse persino ideato due personaggi simbolici, il Canto e la Musica, protagonisti di brevi racconti pubblicati a puntate. In ogni episodio i due si confrontavano, talvolta con ironia e talvolta con argomentazioni profonde, ma alla fine era sempre il Canto a prevalere. I lettori, affezionati a quel giornale, gli domandavano spesso perché il vincitore fosse sempre lo stesso. Torelli rispondeva

Vincenzo Torelli (Barile, 1807 – Napoli, 1882)

sorridendo: «Perché sono arbëreshe». In quella frase era racchiuso non solo un sentimento di appartenenza, ma anche il riconoscimento del ruolo centrale che il canto aveva avuto nella vita della sua comunità. Egli ricordava inoltre come il canto accompagnasse gli Arbëreshë nelle lunghe giornate di lavoro, durante l'andata e il ritorno dai campi e, lungo i sentieri.

La voce diventava compagna di fatica, strumento di comunicazione e mezzo per mantenere vivo il legame comunitario. Particolare rilievo assumevano i canti di genere, autentiche dichiarazioni d'amore velate da ironie, metafore e doppi sensi. Attraverso immagini poetiche e allusioni eleganti, giovani uomini e giovani donne dialogavano pubblicamente senza mai rinunciare al pudore e alla dignità richiesti dalle consuetudini del tempo. Le esecuzioni seguivano spesso una struttura ben riconoscibile: gli uomini iniziavano il canto proponendo un tema, una domanda o un sentimento; le donne rispondevano con prontezza e arguzia; infine

le voci si elevavano insieme in un intreccio di richiami ed echi che superava ogni distinzione individuale.

In quel momento conclusivo non vi erano più vincitori né vinti e, le voci maschili e femminili si univano in una sola armonia, trasformando il dialogo amoroso in una manifestazione collettiva di appartenenza, memoria e identità. Fu proprio da queste forme antiche di espressione che, nel corso del tempo, prese gradualmente forma quel fecondo incontro tra canto e musica destinato a caratterizzare molte

delle successive esperienze artistiche della tradizione arbëreshe. Con il trascorrere del tempo e sotto l'influenza delle evoluzioni artistiche e musicali che hanno interessato le società contemporanee, anche il patrimonio canoro arbëreshe ha conosciuto forme di rinnovamento. Oggi, accanto alla tradizione vocale originaria, si è diffusa una più frequente integrazione tra canto e accompagnamento musicale, dando vita a un armonioso incontro tra eredità storica e sensibilità moderna. Questo processo non deve essere interpretato come un abbandono dei principi tradizionali, bensì come una naturale evoluzione culturale che consente alla comunità arbëreshe di mantenere viva la propria identità, adattando le modalità espressive ai linguaggi artistici del presente.

La fusione tra musica e canto rappresenta pertanto un elemento di continuità, capace di unire passato e futuro nel rispetto delle radici storiche e della ricchezza culturale dei diasporici. Volendo tracciare un percorso storico di grande suggestione memoriale, come non ricordare la leggendaria voce di Gele che, in Terra di Sofia. Lui riusciva a far affacciare puntualmente la Giulietta di turno quando un Romeo innamorato sostava sotto il balcone accompagnandosi con il canto di Gele. A cui la madre gli ricordava sempre che, lui era un Caruso da part di madre e, si racconta che nessuna serenata fosse tanto attesa quanto la sua e che nessun cuore restasse indifferente a quelle melodie che attraversavano le vie del paese che come un richiamo antico, faceva nascere nuovi e giovani amori. Dopo la sua scomparsa, avvenuta tra il cordoglio di quanti avevano ammirato il suo talento e la sua devozione all'amata Pietà, seguirono molte vicende e molti tentativi di raccogliermene l'eredità. Tuttavia, per lungo tempo, nessuno riuscì a ottenere con la stessa naturalezza quei risultati che sembravano accompagnare ogni sua esibizione.

GJETJE NGA VARREZAT ANTIKE

Nga VASIL BERETI

Materiali që do të trajtohet ne këtë punim është mbledhur nga zbulimet e bëra ne varre që ndodheshin pranë fshatrave Karbunarë, Lubonjë, Lepenicë, Amonicë e Lapardha, territore këto që ne antikitet ishin të banuara nga amantët. Varret ose grupvarret ishin pjesë e nekropoleve të banimëve fshatare ose pjesë e nekropoleve të qytezave që rrethonin qendrat kryesore qytetare si Amantia e Olympe.

Varri në Karbunarë

Vani ndodhej ne një terracë lumore ne bregun e majtë të lumit Vjosa, pak km para bashkimit të saj me lumin e Shushicës, ne fshatin Karbunarë. Vendi njihet me toponimin Kroji i Bogdanit. Punimet për hapjen e një traseje rruge ne këtë pikë sollen zbulimin, por edhe dëmtimin e tij. Nga pjesa e mbetur vërehej se varri kishte qenë ndërtuar me tjegulla helenistike të vendosura vertikalisht me shpinën nga brenda tij. Dyshemeja ishte e shtruar me një shtresë të hollë çakëlli. Mënyra e mbulimit të varrit mbetej e paqartë. Kishte orientim P-L. Pranë tij u gjetën pjesë skeleti, gjë që provon se vammii është bërë me vendosje të trupit brenda varrit.

Nga objektet e mbledhura shumica janë enë prej balte. Ato janë tri amfora tavoline, dy enë stamnoide, tri enë kantaroidë ose olpe, katër kupa, një kandil e fragmente enësh si buzë pjate, buzë tenxhereje, fragment terrakote etj.

Amforat e tavolinës kanë kryesisht trup sferik (1 Ka, 2 Ka, tab. 1) ose pak të zgjatur (3 Ka, tab. 1). Buza është ose trekëndëshe ne prerje (1 Ka, tab. 1), ose vjen duke u zgjeruar e ne anën e jashtme është e profiluar (3 Ka, tab. 1). Ndërsa ne rastin tjetër buza është ne trajtë hinke (2 Ka, tab. 1). Fundi i tyre mbështetet ne këmbë të ulët unazore. Një nga amforat është qarkuar me një kanelyrë të cekët perimetrike (2 Ka, tab. 1).

Amfora të ngjashme i gjejmë jo vetëm ne! Amantia2 (krahaso me 3 Ka, tab. 1) dhe ne Apoloni3 (krah. 2 Ka, tab. 1), por edhe më ne veri, ne nekropolin e Gërmenjit4. Si ne Amantia edhe ne Apoloni ato datohen ne shek. III-II p.e.sonë5. Këto amfora nga forma qëndrojnë larg tipave të klasifikuar maqedonë A dhe B6 e gjejnë analogji ne ndonjë rast të vetëm, si në rastin e amforës së varrit maqedon të Selanikut7. Ajo, ashtu si amforat e Karbunarës, ka trup sferik.

Të dy enët e tipit stamnoid nuk janë lyster me vernik dhe nuk kanë asnjë element zbukuraes. Më e madhja prej tyre është mbështetur mbi këmbë të ulët unazore (4 Ka, tab. 1). Ena më e vogël (5 Ka, tab. 1) ka fund të ngushtë e të sheshtë. Vegjëti e saj janë më të ulëta. Më afër tyre qëndrojnë enët e Apolonisë8. Një grup më vëte formojnë tri enët e tipit kantaroid ose vorbat. Ato kanë trup sferik pak të zgjatur (6 Ka, 8 Ka, tab. 1) ose në formen e dardhës (7 Ka, tab. 1). Vegjëti e tyre arrijnë den në nivelin e buzës ose ngrihen pak mbi to. Fundet e enëve janë të sheshta. Enë të ngjashme nga forma me enët e Karbunarës ndonjëherë edhe me një vegjëti i ndeshim shpesh në nekropolet e qendrave ilire. Diku ato datohen në fund të shek. IV9 e në fillimin e shek. III p.e.sonë10 e diku në shek. III-II p.e.sonë11. Ndërsa në kalanë e Irmajt datohen edhe më vonë, në shekujt II-I p.e.sonë12.

Midis katër kupave të Karbunarës dallojmë dy variante. Kupa e variantit të pare (9 Ka, 10 Ka, 1 1 Ka, tab. 1) kanë buzë të harkuar që hapet ose anohet jashtë enës. Fundi i tyre mbështetet mbi një këmbë të ulët, të profiluar që pjesën e poshtme e ka të sheshtë (9 Ka, tab. 1) ose pak të harkuar (10 Ka, tab. 1). Ato afrojnë disa me kupat e zbuluara në varret e Verrias të gdhendur në shkëmb13 dhe që janë datuar midis fillimit të shek. II p.e.sonë e deri në çerekun e fundit të tij. Kupa e variantit të dytë e ka buzën të ngritur vertikalisht ose pak të anuar nga ana e brendshme e enës (12 Ka, tab. 1). Fundi mbështetet mbi këmbë unazore të ulët. Ato qëndrojnë më afër me kupat e tipit A14 dhe datohen rreth gjysmës së dytë të shek. II p.e.sonë15.

Kandili i varrit të Karbunarës është njëftilësh. Ka trap sferik të shtypur, fund të sheshtë dhe vegjëti horizontale. E gjithë ena është e mbuluar me vernik të zi të cilësisë së dobët.

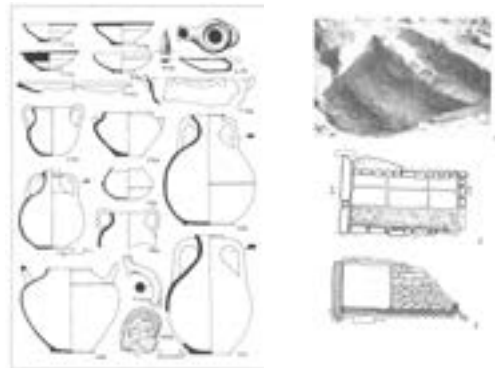
Objektet e tjera të zbuluara në varrin e Karbunarës janë më tepër fragmente enësh prej balte, si p.sh., një fragment buze tenxhereje16 me vegjëti fallco (15 Ka, tab. 1), një fragment buze pjate e profiluar nga brenda (13 Ka, tab. 1), fragment prej balte I punuar në relie v në të cilin dallohet me vështirësi figura e Erosit (16 Ka, tab.1) dhe një vegjë brinake (17 Ka, tab. 1)17. Vegja mund të jetë e një vorbe, e një ojnoheje ose kane. Në periudhën qytetare ilire enë të kësilla që përdorin për dekor vegjën brinake I ndeshim si në nekropol edhe në vendbanim.

Të vetmet objekte metalike që u zbuluan në varrin e Karbunarës janë një majë heshte e fragmentuar (18 Ka, tab. 1) dhe një monedhë bronzi (19 Ka). Monedha është e dëmtuar. Në faqen e saj dallohet dobët portreti i Zeusit. Në shpinë ka rrufenë dhe në të dy anët e saj legjendën ATI EI -PHTAN. Kemi të bëjmë me një monedhë të Epirit që i përket prerjeve të vitit 148 p.e.sonë18, por që nuk ka vazhduar të përdoret më tepër se dy dekada.

Koha e përdorimit të monedhës përbën argu-

mentin më të saktë për të datuar dhe varrin e Karbunarës, i cili nuk është ndërtuar veçse pak vite mbas mesit të shek. II p.e.sonë.

Katalogu i objekteve9 (Nr. 1-13) Amfora
1.Ka., tab. I. Amforë tavoline e piote, ka trap sferik, buza me prerje trekëndëshe, këmbë unazore të ulët e vegjë me kanelyra; 1. 0,285 m, d.b. 0,055 m, d.m. 0,240 m, d.k. 0,1 15 m. Balta është ngjyrë okër në kafe të hapur.

2. Ka., tab. I. Amforë tavoline e fragmentuar, ka trap sferik, buzë në trajtë hinke, këmbë unazore të ulët dhe vegjë me një kanelyrë; 1. 0,2 m, d.b. 0,064 m, d.m. 0,166 m, d.k. 0,095 m. Balta ka ngjyrë okër. Në mesin e lartësisë se enës ka një kanelyrë horizontale, perimetrike të cekët. Dat. shek. III-II p.e.sonë. (Krh. Mano, Tuma 1, f. 159, tab. IX, 5,7).
3 Ka., tab. I. Amforë tavoline e fragmentuar, me trap pak të zgjatur, buzë të profiluar e fundin të sheshtë, vegjëti me kanelyra; 1. 0,217 m, d.b. 0,049 m, d.m. 0,180 m, d.k. 0.076 m. Balta ka ngjyrë okër në kafe dhe ka grimca të pakta mike. Dat. shek. III-II p.e.sonë. (Krh. Anamali, Amantia, f. 98, tab. XXII, 2).

Enë stamnoide
4. Ka., tab. I. Enë stamnoide e fragmentuar, ka këmbë të ulët unazore e vegjë në prerje rrethore; 1. 0,154 m, d.b. 0,082 m, d.m. 0,180 m, d.k. 0,076 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë. Nën vegjë ka një kanelyrë të cekët perimetrike (krh. Mano, Tuma 1, f. 161, tab. XII, 1).
5. Ka., tab. I. Enë stamnoide e fragmentuar, me fund të sheshtë; 1. 0,079 m, d.b. 0,090 m, d.m. 0,116 m. d.k. 0.05 m. Balta ka ngjyrë okër në të verdhë, në sipërfaqe është okër në krem me grimca mike (krh. si 4 Ka).

Enë kantaroidë
6 Ka., tab. I. Enë kantaroidë me trap sferik pak të zgjatur e fund të sheshtë. Mungon një nga vegjëti: 1. 0,04 m, d.b. 0,073 m, d.m. 0,090 m, d. i fundit 0,040 m. Balta ka ngjyrë okër me grimca mike. Dat. në shek. III-II p.e.sonë (krh. Dimo, Gërmime, f. 205, tab. V, 6; Mano, Tuma 1, f Enë kantaroidë e fragmentuar, i mungojnë vegjëti, gryka dhe buza. Trupi ka formen e qepës, ndërsa fundi i sheshtë, 1. ekzituese 0,75 m, d. fundit 0,033 m. Balta është ngjyrë okër në të verdhë, ndërsa sipërfaqja është okër në të kuqërremtë.
8. Ka., tab. I.
Enë kantaroidë, i mungon një pjesë e paretëve dhe fundi i saj d.b. 0,07 m. Balta është ngjyrë okër (krh. si 6 Ka).

Kupa
9. Ka., tab. I. Kupë pak e fragmentuar tek buza, e cila hapet anash, këmba e profiluar, pjesa e poshtme thuajse e sheshtë; 1. 0,038 m, d.b. 0,112 m. Ka balte ngjyrë okër në të verdhë dhe grimca mike. Tek buza ka gjurmë verniku të zi në kafe. Dat. 173-130 p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 99 II 2166; f. 59 II 1365 I datojnë në fund të shek. II p.e.sonë; f. 76 Et 1430, dat. midis 175-150 p.e.sonë; f. 176 II 1429, dat. 200-125 p.e.sonë; Drougou-Touratsoglou, B'ESEK f. 87 IIIB 1 e tab. 52 IIIB 1, e datojnë mbas 150 p.e.sonë).

10. Ka., tab. I.
Kupë e fragmentuar me buzë që hapen anash, fund të profiluar e pjesën e poshtme pak konkave, 1. 0,032 m, d.b. 0,102 m, d. i bazës 0,04 m. Ka ngjyrë okër në kafe. Dat. si 9 Ka.

11. Ka., tab. I. Kupë me buzë që hapen anash, këmbë të profiluar, 1. 0,033 m, d.b. 0,110 m, d.k. 0,041 m. Balta është e bute, ngjyrë okër, me gjurmë mike. Ka gjurmë verniku të zi në kafe. Dat. si 9 Ka.

12. Ka., tab. I. Kupë e fragmentuar me buzë të kthyera pak nga ana e brendshme e enës, këmba është unazore e ulët; 1. 0,037 m, d.b. 0,104 m, d.k. 0,04 m. Ka balte ngjyrë okër me grimca mike. Dat. mesi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Drougou, Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 37 Et 1269. Zafiropoulou-Hatzidakis, DilosE B'ESEK tab. 191, a-X).

Enë të ndryshme
13. Ka., tab. I. Fragment buze pjate e profiluar nga brenda; d.b. 0,198 m. Ka balte ngjyrë okër në të verdhë.

14. Ka., tab. I. Kandil me trup sferik e fund të sheshtë, vegja është horizontale, 1. 0,028 m. Balta ngjyrë okër, verniku i zi i dobët.

15. Ka., tab. I. Fragment buze tenxhereje e profiluar nga brenda, me vegjë fallco që mbështetet

nën buzë. Dat. rreth mesit të shek. II p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, B'ESEK, f. 84,85, III18 e III20 dhe tab. 50, II11g e ni20).

16. Ka., tab. I. Fragment terrakote me figurën e Erosit në relief. Balta është okër në kafe.

17. Ka., tab. I. Vegjë brinake, në prerje është rrethore me diameter 0,16 m. Dat. shek. III-II p.e.sonë. (Krh. Dautaj, Mavrova, f. 86, IV, 8,9).

18. Ka.,tab. I. Fragment maje heshte prej hekuri. Është e gjatë 0,045 m dhe e gjerë 0,007 m.

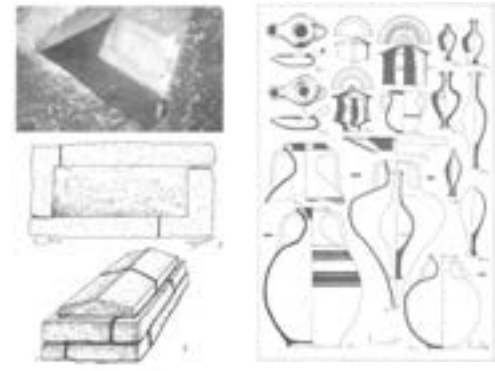
19 Ka.
Monedhë bronzi. Faqja: Koka e Zeusit Shpina: Rrufe me legjendën ATI E I -P QT AN Dat. pas 148 p.e.sonë. (Krh. Franke, Die Antiken..., f. 227, nr. 32)

Varri në Lubonjë20

Vani ndodhej në shpinë të fshatit Lubonjë, në kodrat që shtrihen në lindje të tij e që ndjekin bregun e djathtë të luginës se lumit Shushica. Fshati ndodhet afër vendbashkimil të këtij lumi me lumin Vjosa. Punimet bujqësore kishin dëmtuar plotësisht mbulesën, një pjesë të dyshemesë dhe të faqeve anësore të varrit.

Varri ka pasur orientimin VP-JL. Përmasat brenda tij ishin 2,38 x 1,15 x 1,05 m. Pjesa e padëmtuar e dyshemesë ishte e shtruar me tjegulla helenistike solene të vendosura përmbys. Përmasat e tyre janë 0,82 x 0,52 x 0,08 m. Faqet e tij ishin ndërtuar me rulla e blloqe gurësh të punuar dobët. Muret gjatësore të varrit ngriheshin mbi tjegullat solene të dyshemesë. Paretet e ngushta të varrit shkonin më thellë se ato gjatësore dhe tjegullat e dyshemesë mbështeteshin në faqen e tyre.

Faqja e ngushtë VL e varrit ishte ndërtuar nga dy blloqe gurësh konglomeratë të punuar dobët. I pari ishte 0,57 m i gjerë dhe 0,42 m i lartë, ndërsa i dyti 1,10 x 0,95 m. Meqë faqet e jashtme ishin punuar keq, trashësia e tyre shkonte nga 0,15 m - 0,24 m. Midis tyre kishte një hapësirë të mbushur me gurë të vegjël e mesatarë. Gjërësia e faqes VL që përbënte edhe gjërësinë e varrit nga ana e jashtme ishte 1,72 m (tab. II, 1,2). Faqja e ngushtë e anës JP ishte e ndërtuar me tulla. Prej saj ruheshin vetëm disa radhë dhe

një pjesë e gjatësisë, vetëm 0,83 m. Trashësia e murit ishte sa ajo e një tulle 0,24 m (tab. II, 2).

Faqja gjatësore e anës JL ishte e ndërtuar nga një bllok guri konglomerat dhe me tulla. Gjatësia e bllokut ishte 1,1m dhe lartësia 0,95 m. Për të plotësuar lartësinë e faqes JL mbi gurin ishin vendosur edhe dy radhë tullash (tab. II, 2). Pjesa tjetër e faqes JL prej 1,26 m ishte ndërtuar me një radhë tullash të vendosura mbi njëra tjetrën e të lidhura me balte. Trashësia e murit për atë pjesë ishte sa gjërësia e tullave 0,24 m. Faqja tjetër gjatësore e anës VP ishte shumë e dëmtuar. Prej saj kishin mbetur vetëm 2 m të gjatësisë dhe një deri në dy radhë tullash nga lartësia e faqes VP. Edhe në këtë faqe tullat kanë pò ato permasa si në pjesët e tjera 0,40 x 0,24 x 0,08 m. Jashtë varrit, në dheun e hedhur janë gjetur fragmente tullash të harkuara që mund të jenë përdorur për të mbuluar varrin, mënyrë kjo e ndeshur më pare në një pikë tjetër afër Lubonjës e në veri të saj21 në Armen.

Në këndin jugor të varrit u gjetën pjesë të dy skeleteve. Ato ishin vendosur në mënyrë të çrregullt dhe ishin shumë të dëmtuara. Nuk mund të thuhet saktë nëse ato ishin zhvendosur gjatë punimeve që sollen zbulimin e varrit apo për shkak të një rivammii të bërë në po atë varr. Megjithatë prania e skeleteve prò von që në varrin e Lubonjës vammii është bërë me vendosjen e trupit drejtpërdrejt në varr. Mbi dyshemenë e varrit dhe pranë skeleteve u gjetën vetëm pak objekte nga inventai! i tij. Pjesa tjetër u mblodh në dheun e hedhur pranë varrit. Ndër objektet mbizotëronin amforat e lotoret. Më i vogël që numri i piksidave, kandilëve etj.

Amfora e vetme e transportit (1 Lu, tab. III) ka trup sferik dhe fund tepër të zgjatur, por të fragmentuar. Buza e amforës është pak e trashur dhe e profiluar. Tri amforat e tjera janë amfora tavoline. Më e madhja prej tyre ka trup sferik e mbështetet mbi këmbën e ulët unazore (2 Lu, tab. III). Buza e saj zgjerohet anash ne mënyrë të harkuar. Nga forma e trupit amfora e Lubonjës qëndron më afër me atë të Armenit22 dhe atë të Selcës23.

Një nga amforat e tjera (3 Lu, tab. III) e ka trupin pak më të zgjatur se amfora e mëparshme, gjë që e afrom me amforën e tipit B të klasifikimit Drougou- Touratsoglou24. Por pò t'i shohim me

kujdes midis tyre ka ndryshime, si p.sh., tek buza e këmba e amforave. Amfora e Lubonjës është e zbukuruar me breza verniku të zi ne kafe, zbukurim ky që tek amfora e tipit B mungon.

Grupin e piksidave e përbëjnë një piksidë e piote e lyster me vernik të zi (7 Lu, tab. III) që afron me tipin A të piksidave të klasifikimit Drougou-Touratsoglou25 dhe dy kapakë piksidash, një pa vernik (6 Lu, tab. III) dhe tjetri i lyster me vernik të zi (5 Lu, tab. III). Kapaku i piksidës i lyster me vernik të zi ne pjesën e sipërme të tij është I zbukuruar me rreze vijash gjarpërore dhe me një kuforë lulesh të realizuara me teknikën e njohur me emrin “Shpati perëndimor” (“West Slope”) që e ndeshim jo vetëm ne nekropolet e qendrave ilire, por edhe ne vetë qendrat e banuara. Koha e prodhimit të tyre i përket kryesisht shek. II p.e.sonë26.

Të dy kandilat e gjetur ne varrin e Lubonjës janë njëftilësh. Ata kanë vegjë horizontale të ngritur pak lart dhe fund të sheshtë. Ndryshimi midis tyre është tek forma e trupit. Njëri ka trap sferik (8 Lu, tab. III), ndërsa tjetri ka trup trungkonik (9 Lu, tab. III). Të dy kandilat janë lyster me vernik të zi, por cilësisht të dobët. Kandilat e Lubonjës nga forma e tyre qëndrojnë më afër me ata të Armenit27.

Lotoret e zbuluara ne varrin e Lubonjës janë më të shumta ne numër se çdo kategori tjetër enësh që bën pjesë ne inventarin e tij. Ato janë të tipave të ndryshëm. Shumica e tyre janë të piota. Tre nga lotoret i përkasin të njëjtit tip (10 Lu, 1 1 Lu, 12 Lu, tab. III). Ato kanë trup të vogël, supe pothuajse horizontale dhe këmbë trungkonike të profiluar (10 Lu, tab. III). Pjesa më e madhe e trupit të tyre është e lyster me vernik të zi. Ne të shumtën e rasteve datimi i tyre bëhet ne fund të shek. Ili e ne fillimin e shek. II p.e.sonë28.

Ndeshet edhe një tjetër lotore trupvogël, e cila e ka trupin të zgjatur (13 Lu, tab. III) dhe që ndryshon nga tre lotoret e para. Lotore të ngjashme me të i ndeshim ne Selcë29, Armen30 etj. Ajo afron më tepër me tipin ET të klasifikimit të Tsakos31 e që datohet në fund të shek. II p.e.sonë. Sipas klasifikimit të Drougou-Touratsoglou është më afër me tipin E që datohet rreth mesit të shek. II p.e.sonë32.

Lotore analoge me lotoren më të madhe të varrit të Lubonjës gjejmë në nekropolin e Dyrrahut33 (14 Lu, tab. III). V.B. Grozdanova ato i daton në fillimin e shek. II p.e.sonë, ndërsa në klasifikimin e Tsakos afrojnë me tipin A,34 Lotorja tjetër (15 Lu, tab. III) është më e vogël. Ajo ka trup më të zgjatur gjë që e afrom me lotoret e tipit r si të klasifikimit të Tsakos dhe të Drougou-Touratsoglou35.

Midis lotoreve të grupit T dhe A qëndron një lotore së cilës i mungon gryka dhe buza (16 Lu, tab. Ili), por që nga forma e trupit është vazhdim i nr. 15 Lu36. Vetëm një fragment buze pjate u gjet bashkë me objektet e tjera në varrin e Lubonjës (17 Lu, tab. III). Fragmenti është pjesë e pjatave të njohura me emrin pjata peshku37. Një enë kantaroidë, e cila njihet edhe me emrin vorbë ose amforetë (18 Lu, tab. Ili)38 e mbyll inventarin e enëve prej balte që u gjetën në varrin e Lubonjës. Katalogu i objekteve (nr. 1-18)

Amforat

1 Lu, tab. III. Amfore transporti me buzë të trashur, supe pak të pjerrëta, trapin të zgjatur në mënyrë të theksuar e të fragmentuar në fund, vegjëti me kanelyra, 1. 0,55 m, d.b. 0,125, d.m. 0,38 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë, ndërsa sipërfaqja është okër e lëmuar.

2 Lu., tab. III. Amfore tavoline me trup sferik, buzë që hapen në mënyrë të harkuar, këmbë të ulët unazore e vegjë me kanelyra; 1. 0,175 m, d.b. 0,056 m, d.m. 0,150 m d.k. 0,058 m. Balta është ngjyrë okër në kafe dhe e papastër (Krh. Bereti, Armeni, f. 135, tab. I,

2; Ceka, Selea, f. 121, 4, tab. LXXII, 4; LXXII, 1).

3 Lu., tab. III. Amfore tavoline e fragmentuar me trup sferik pak të zgjatur, buzë të profiluar, këmbë të ulët; 1. 0,262 m, d.b. 0,071 m, d.m. 0,19 m, d.k. 0,106 m. Balta është ngjyrë okër në të verdhë. Buza e pak gryka janë lyster me vernik të zi me nuanca kafe. Nën supe dhe tek barku dy çifte të tjera brezash verniku qarkonin enën. Dat. mesi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 50 IL 1321, f. 118, skica 14, tab. 18).

4 Lu., tab. III. Fragment amfore tavoline me buzë trekëndëshe e vegjë me kanelyra; d.b. 0,078 m. Balta është lyster me vernik të zi në kafe. Një çift brezash me vernik qarkojnë enën në nivelin e supëve. Dat. si 3 Lu., tab. III.

Piksidat

5 Lu., tab. III. Kapas pikside i fragmentuar pak; 1. 0,075 m, d.m. 0,11 m, d. i trupit 0,09 m. Ka balte ngjyrë okër në të kuqërremtë. Është lyster me vernik të zi me nuanca metalike. Paketet kanë dy kanelyra të cekëta perimetrike. Pjesa e sipërme e kapakut është zbukuruar me teknikën e njohur të “Shpatit perëndimor” (West slop). Dat. fundi I shek. Ili mesi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 140 v. Drougou-Touratsoglou, Helenistic, f. 77, b, Lİ2669).

6 Lu., tab. III. Kapak pikside i fragmentuar; 1 . (jo e piote) 0,05 m, d.m. 0,065 m. d. i trupit 0,065 m. Ka balte ngjyrë okër në të kuqërremtë. Në pjesën e sipërme, tek streha ka një kanelyrë të cekët perimetrike.

NË TERRITORET E AMANTËVE

7 Lu., tab. III. Piksidië, pak e fragmentuar; 1. 0,07 m, d.m. 0,085 m, d.k. 0,038 m. Balta është ngjyrë okër e çelët, verniku i zi me nuança ngjyrë ulliri mbulonte gjithë enën. Paretet e kapakut kanë dy kanelyra të cekëta perimetrike. Pjesa e sipërme e kapakut ka dy rrathë të vegjël ne qendër e dy në periferi dhe midis tyre një brez të ngushtë të bërë me incizim. Dat. 140 p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 30, n 1221, f. 140, skica 29, f. 147, tab. 7).

Kandilat

8 Lu., tab. III. Kandil me trup sferik, fund të sheshtë e vegjë horizontale të ngritur pak lart; 1. 0,03 m. Ka balte ngjyrë okër të çelët e vernik të zi të dobët. (Krh. Bereti, Armeni, f. 136, tab. II, 13).

9 Lu., tab. III. Kandil me trup trungkonik, fund të sheshtë e vegjë horizontale të ngritur pak lart; 1 . 0,026 m. Ka balte ngjyrë okër në lajthi, vernik të zi të dobët cilësisht. (Krh. Bereti, Armeni, f. 136, tab. II, 14).

Lotoret

10 Lu., tab. III. Lotore trupshkurtër, me supe pak të pjerrëta, me këmbë të lartë trangkonike dhe të profiluar, 1. 0,105 m, d.b. 0,03 m, d.m. 0,057 m, d.k. 0,025 m. Balta është ngjyrë okër, verniku i zi me nuança metalike le pa mbuluar fundin e enës dhe këmbën e saj. Tek supet ka një brez me trekëndësja të vegjël dhe dy vegjë false. Tek fillimi I parete ve ka një kanelyrë perimetrike. (Krh. Koço, Borshi, f. 142, 19, tab. II, 13; Drougou-Touratsoglou, Hellenistiche, tabela e Tafi Beroias, f. 56 II 1398, tab. 26; Tsakos, Samo, f. 373, nr. 2283, f. 353, skica 4, tab. 128, Z).

11 Lu., tab. III. Lotore, trupshkurtër, e fragmentuar tek buza, me supe pak të pjerrëta, këmbë trangkonike; 1. 0,08 m, d.b. 0,03 m, d.m. 0,047 m, d.k. 0,028 m. Balta është ngjyrë okër në kafe të çelët, verniku është i zi i dobët dhe le pa zbukuruar fundin e enës dhe këmbën. Tek supet ka dy kanelyra të cekëta perimetrike. Dat. si 10 Lu.

12 Lu., tab. III. Lotore trupshkurtër, e fragmentuar, i mungon gryka dhe buza, këmba është trangkonike; 1. 0,07 m, d.m. 0,033 m, d.k. 0,02m. Balta është okër në kafe të çelët; verniku i zi në kafe nuk mbulon fundin dhe këmbën e enës. Tek supet ka dy kanelyra të cekëta. Dat. si 10 Lu.

13 Lu., tab. III. Lotore e vogël me trap të zgjatur, i mungon gryka e buza, mbështetet mbi një këmbë të sheshtë; 1. 0,095 m, d.k. 0,022 m. Ka balte ngjyrë okër në kafe të çelët. E gjithë lotorja është lyer me vernik të zi në kafe. Tek gryka e fundi i trupit ka nga dy çifte kanelyrash perimetrike shumë të cekëta. Dat. fundi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Tsakos, Samo, tipi T, f. 384, nr. 2006, tab. 133; Drougou-Touratsoglou, Hellenistic, f. 156 y; Ceka, Selea, f. 123, 25, tab. LXXVII, 2; Bereti, Armeni, f. 136, tab. II, 18).

14 Lu., tab. III. Lotore pak e fragmentuar me trap vezak, fundin të zgjatur e këmbën e profiluar e të sheshtë; 1. 0,202 m, d.b. 0,027 m, d.m. 0,068 m, d.k. 0,030 m ka balte ngjyrë okër në kafe të çelët. Dat. mesi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Hidri, Dyrrahu, f. 126, tab. III, 9; Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 35 v. n 1249, tab. 10. Tsakos, Samo, tipi A., f. 356, n. 603, skica 2, tab. 120 a. Grozdanova, Ohrid et Prespa, f. 68, tab. 32 a, e, i daton në fillimin e shek. II p.e.sonë.).

15 Lu., tab. III. Lotore me trap sferik të zgjatur dhe këmbë të sheshtë; 1. 0,98 m, d.b. 0,032 m, d.m. 0,050 m, d.k. 0,20 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë. Dat. fundi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Hellenistic, f. 125, fig. 2, b,y qëndron më afër me tipin G që datohet pas v. 150 p.e.sonë; Tsakos, Samo, tipi T, f. 373, nr. 2287, skica 3, tab. 128 y , i daton në shek. I p.e.sonë).

16 Lu., tab. III. Lotore me trap vezak të zgjatur, e fragmentuar, pa grykën e buzën, këmba e profiluar dhe e sheshtë; 1. 0,126m, d.m. 0,05 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë. Dat. pas v. 150 p.e.sonë. (Krh. Tsakos, Samos, f. 357, nr. 608, skica 4, Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 35 n 1246, tab. 10, Allamani-Tzanavari, “B’ESEK”, f. 153, tab. 79 y , z).

Pjata

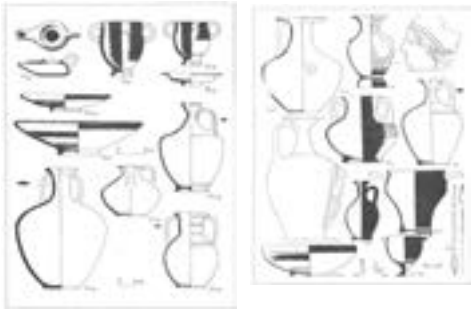
17 Lu., tab. III. Fragment buzë pjate e tipit “pjtë peshku” (fish plate); d.b, 0,2 m. Ka balte ngjyrë okër në kafe të çelët, është lyer me vernik të zi të dobët. Datimi pas mesit të shek. II p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 60, II 1350, f. 158, skica 3. Drougou-Touratsoglou, “B’ESEK”, f. 89, B13, tab. 53 B13).

Enë kantaroidë

Enë kantaroidë e vorbë e fragmentuar; 1. 0,076 m, d.b. 0,52 m, d. i bazës 0,026 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë, sipërfaqja është e ashpër. Tek buza e paretit ka breza verniku të kuq të dobët. (Krh. Mano, Tuma 1, f. 161, tab. XII, 4; Ceka, Selea, f. 132, tab. LXXXIII, 5).

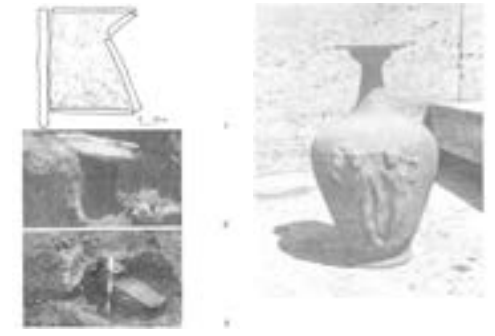
Varri në Lepenicë

Ndodhej në bregun e djathtë të Shushicës në një tarracë lumore që njihet me emrin Zhavore. Varri është ndërtuar me blloqe gurësh faqet e dukshme të së cilave janë katërkëndësja kënddrejtë. Faqet e tij kishin lartësinë e dy radhëve të blloqeve, e para

0,40 m dhe e dyta 0,45 m. Faqet e brendshme të blloqeve të varrit ishin të punuara më cilësisht se anët e jashtme. Varri ishte i mbuluar me kapak prej guri në trajtë çatie ose kreshtë ujëdarëshe. Gjatësia e kapakut ishte 2,38 m. Ai përbëhet nga dy pjesë (1,27 + 1,11 m), ishte i gjerë 1,10 m. Trashësia e kapakut tek kulmi i tij ishte 0,32 m dhe në anët 0,14 m. Përmasat e varrit jashtë ishin 2,92 x 1,44 x 0,94 m, ndërsa brenda tij ishin 2,12 x 0,82 x 0,93 m (tab. IV). Tabani ishte i shtruar me një shtresë të hollë çakëlli. Mbi të u gjet një skelet në pozicion të shtrirë dhe 10 enë balte të vendosura në pjesë të ndryshme të varrit. Ato janë amfora tavoline, kantarë, lekit, një kandil, kupë e tase,

Amforat e tavolinës të zbuluara në varrin e Lepenicës janë dy. Ato ndryshojnë nga njëra tjetra jo vetëm nga përmasat, por edhe nga forma e trupit. Amfora e madhe (1 Le, tab. V) ka buzë trekëndëshe, grykë të ngushtë e fundin që ngushtohet shumë në krahasim me gjerësinë e supeve. ajo ndeshet edhe në Amantia41, por edhe më në lindje, në Selcë42. Amfora më e vogël (2 Le, tab. V) ka grykë më të gjerë, ka kanelyra perimetrike, trapin sferik të zgjatur dhe vegjën më të zhvilluar se amfora e madhe (1 Le, tab. V). Bashkë me amforat u gjet edhe një amforiskë vegjëjt e të cilës janë 90° larg njëra tjetrës dhe jo 180° (3 Le, tab. V). Kantarët e zbuluar në varrin e Lepenicës janë dy. Ata janë të të njëjtit tip, por ndryshojnë nga përmasat e tyre (4 Le, 5 Le, tab. V). Bie në sy këmba e tyre e lartë dhe vegjëjt e zbukuruara me një kurriz pak të theksuar. Kantarë të këtij tipi ndeshen ne qendra të ndryshme të territorit ilir si në Amantia43, Dyrrah44, Selcë45 dhe më në lindje46. Pranë kantarë ve u gjet edhe një lekit (6 Le, tab. V). Ai ka trap të gjerë e mbështetet mbi një këmbë unazore të profiluar47. Kandili i vetëm i zbuluar në Lepenicë është njëfitilësh. Ka trap trungkonik, fund të sheshtë, vegjë vertikale (7 Le, tab. V) dhe i përket shek. III-II p.e.sonë48. Kupa e Lep-

enicës (8 Le, tab. V) ka buzë në trajtë strehe pak të harkuar49.

Të dy taset që mbyllin inventarin e objekteve të zbuluara në varrin e Lepenicës (9 Le, 10 Le, tab. V) e kanë buzën të kthyer nga brenda enës. Pjesa e brendshme e enës dhe pjesa e jashtme e buzës është zbukuruar me breza verniku të zi me nuança kafe. Koha e shkurtër e përdorimit të tyre, në dhjetëvjeçarët e pare të shek. II p.e.sonë50, përbën një nga pikënisjet për të kërkuar datimin e varrit në Lepenicë rreth çerekut të pare të shek. II p.e.sonë.

Katalogu i objekteve51 (Nr. 1-10)

Amfora

1 Le., tab. V.Amfore tavoline e piote, me buzë trekëndëshe në prerje, supe tepër të pjerrëta, vegjë me kanelyra e këmbë të ulët unazore; 1. 0,455 m, d.b. 0,105 m, d.m. 0,310, d.k. 0,122 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë. Dat. fundi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Ceka, Selea, f. 121,3, tab. LXXIII, 4, daton në shek. III-II p.e.sonë; Grozdanova, Ohrid et Prespa, f. 71, tab. 36, b, dat. në fund të shek. III p.e.sonë).

2 Le., tab. V. Amfore tavoline e fragmentuar tek barku, me grykë të gjerë e buzë trekëndëshe, supet janë të pjerrëta e këmba unazore e ulët; 1. 0,28 m, d.b. 0,1 m, d.m. 0,19 m. Balta është ngjyrë okër. Në fillimin e supeve dhe tek gryka ka kanelyra të cekëta perimetrike.

3 Le., tab. V. Amforiskë e fragmentuar me trap bikonik, me vegjë 90° larg njëra tjetrës dhe këmbë të ulët unazore; 1. 0,19 m, d.b. 0,092 m, d.m. 0,02 m, d.k. 0,105 m. Balta është okër në të kuqërremtë. (Krh. Anamali, Amantia, f. 98, tab. XXIV, 2).

Kantarë

4 Le., tab. V. Kantar me buzë të anuar nga jashtë e këmbë të lartë trangkonike; 1. 0,1 m, d.b. 0,067 m, d.k. 0,041 m. Balta ka ngjyrë okër në lajthi. Verniku i zi i dobët me nuança të kuqërremta nuk mbulon fundin dhe këmbën e enës. Nën buzë enën e qar-kojnë dy kanelyra të cekëta. Dat. shek. II p.e.sonë.

(Krh. Anamali, Amantia, f. 98, tab. XXIII, 4; Ceka, Selea f. 80, tab. LI, 14, e daton në shek. I p.e.sonë; Hidri, Gjurmë, f. 248, f. 253, tab. I, 11, e daton në shek. II p.e.sonë; Hidri, Nekropoli, f. 108, tab. V, 2, XII, 1 e daton në shek. IV-II p.e.sonë; Grozdanova, Ohrid et Prespa, f. 70, tab. 35 d).

5 Le., tab. V. Kantar me buzë të anuar nga jashtë e këmbë të lartë e të profiluar; 1. 0,077 m, d.b. 0,054 m, d.k. 0,033 m. Balta ka ngjyrë okër, në lajthi. Verniku është i zi i dobët e nuk mbulon pjesën nën vegjë të enës. Nën buzë e në fund të trapit ka nga dy kanelyra të cekëta perimetrike. Dat. si 4 Le. Lekit

6 Le., tab. V. Lekit pak i fragmentuar me supe të gjera e këmbë unazore; 1. 0,168 m, d.b. 0,039 m, d.m. 0,1 10, m d.k. 0,044 m. Balta është ngjyrë okër në lajthi, e pastër. Fundi i enës qarkohet nga një kanelyrë. (Krh. Anamali, Amantia, f. 98, tab. XXIII, 3; Andreu, Lefkada, f. 200, tab. 143, b).

Kandil

1 Le., tab. V.

Kandil njëfitilësh me trap trapezoidal, fund të sheshtë e vegjë vertikale; 1. 0,03 m. Balta është ngjyrë okër e çelët. Është i zbukuraar me vernik të hollë të kuqërremtë në kafe. Dat. fillimi i shek. II p.e.sonë. (Krh. Anamali, Amantia, f. 98, tab. XXIV, 6 e daton në shek. III-II p.e.sonë; Ceka, Selea, f. 123,29, tab. LXXIV, 6 e daton në fund të shek. III p.e.sonë; Bereti, Armeni, f. 132, tab. III, 14; Andreu, Lefkada, f. 201, tab 145, a).

Kupë

8 Le., tab. V. Kupë me buzë të anuar jashtë enës e këmbë unazore; 1. 0,023 m, d.m. 0,105 m, d.k. 0,032 m. Balta është okër në lajthi. Dat. v. 150 p.e.sonë. (Krh. Drougou-Touratsoglou, Tafi Beroias, f. 76, II 1430, f. 128, skica 21 e datojnë midis viteve 175 e 150 p.e.sonë).

Tase

9 Le., tab. V. Tas pak i fragmentuar në buzë, buza është e harkuar nga brenda enës, këmba unazore; 1. 0,063 m, d.m. 0,22 m, d.k. 0,07 m. Balta është ngjyrë okër në lajthi. Me vernik ngjyrë kafe e nuança të zeza është lyer buza nga brenda e jashtë enës. Brenda enës ka edhe dy breza perimetrike të bërë me të njëjtin vernik. (Krh. Bereti, Armeni, f. 132, tab. II, 11; Drougou-Touratsoglou, në “B’ESEK”, f. 87, III2, tab. 52 e datojnë në shek. II p.e.sonë; Anamali, Amantia, f. 128, tab. XXIII, 5, f. 129, tab. XXIV, 5).

10 Le., tab. V. Tas me buzë të kthyer nga brenda, këmba unazore; 1 . 0,031 m, d.m. 0,156 m, d.k. 0,52 m. Balta është ngjyrë okër në lajthi. Verniku i zi i dobët mbulon pjesën e brendshme të enës dhe fillimin e pareteve të jashtme. Dat. si 9 Le.

Varret ‘në Amonicë

Varret e Amonicës (varri nr. 1 e nr. 2) ishin vendosur në një shpat kodre të emërtuar Drenie. Vendi ndodhet në JP të Amonicës, në vazhdim të kodrave që zbresin në anën VP të qytetit antik të Amanti as e që ndajnë pellgun e Amonicës nga ai l Brasnjës.

Varri nr. 1 .

Prej varrit nr. 1 raheshin ende in situ paretet e tij (tab. VI, 1), ndërsa mbulesa ishte zhvendosur pak metra më tej. Varri që ndërtuar me pllaka shtufi 0,03 m - 0,07 m të trasha. Përmasat brenda tij ishin 0,78 x 0,55 m x 0,61 m. Përmasat e kapakut ishin 1,01 x 0,77 m (tab. VI, 1). Brenda tij kishin mbetur ende pak kocka të djegura dhe fragmente enësh prej balte. Jashtë e përreth tij u mblodhën fragmente të një hidrieje, një lekit, një tas, tre monedha bronz i e fragmente të tjera enësh prej balte.

Varri nr. 2 Ai ndodhej në jug të varrit nr. 1 dhe 1,2 m larg tij. Ishte ndërtuar plotësisht. Pllakat e thyera prej shtufi që gjendeshin të hedhura sa andej-këndeje janë i vetmi fakt për të thënë që edhe varri nr. 2 ishte i ndërtuar prej të njëjtit material si varri nr. 1, pra me pllaka shtufi. Fragmentet e pakta të enëve prej balte të mblledhura në dheun përrehtij janë fragmente amforash, hidrijesh, tasesh etj.

Për datimin e materialit të zbuluar pranë e brenda varreve pak na ndihmojnë enët prej balte si tasi apo lekiti i zbukuraar me figure në relief (2 Amo, tab. VII). Një skenë të ngjashme me atë që zbukuron lekitin e Amonicës e ndeshim tek pelikja e Mavrovës53. B. Dautaj referimet për të i kërkon54 tek enët me figura në relief të varrit të Armenit. Po ashtu ai shpreh idenë që ato janë pjesë e prodhimit lokal të realizuar brenda territorit amantin, por pa bërë një datim qoftë edhe të përafërt.Të dhëna më të piota për një datim më të drejtë të kohës së ndërtimit të varreve na e japin monedhat e zbuluara pranë tyre. Dy nga monedhat janë prerje të Epirit të viteve 234-168 p.e.sonë55 (5 Amo dhe 6 Amo), ndërsa e treta është maqedone (4 Amo) dhe i përket viteve 220-179 p.e.sonë56, gjë që nuk na lejon t’i datojmë varret në Amonicë më vonë se dy dekadat e para të fillimit të shek. II p.e.sonë.

Katalogu i objekteve (nr. 1-6)

1 Amo., tab. VII Hidrije e fragmentuar me fund të sheshtë e vegjë me prerje0 rrethore; 1. 0,385 m, d.b. 0,185 m, d.m. 0,290 m, d.k. 0,120 m. Balta është ngjyrë okër në të kuqërremtë, është e forte dhe në sipërfaqe poroze.

2 Amo., tab. VII, tab. VIII. Lekit me figura në relief; 1. 0,225 m, d.b. 0,070 m, d.m. 0,135 m, d.k. 0,072 m.Balta është ngjyrë okër në lajthi. Në relief

ka dy figura që dallohen dobët, ndoshta mitologjike. Dat. fundi i shek. III - fillimi i shek. II p.e.sonë. (Krh. B. Dautaj, Mavrova, f. 71, tab. VIII, 2,5,6).

3 Amo., tab. VII. Tas me buzë të kthyer nga brenda dhe këmbë të lartë unazore; 1. 0,065 m, d.b. 0,0164 m, d.k. 0,0171 m. Balta është ngjyrë okër në të verdhë. Brenda enës ka breza verniku të zi. Me të njëjtin vernik është lyer pjesa e jashtme e buzës.

4 Amo. Monedhë bronz i, maqedone e Filipit V, ruhet dobët. Faqja: Koka e Poseidonit dj, Shpina: Anije, sipër BA, poshtë (j) Dat. 220-179 p.e.sonë. (Krh. B.V.Head, London 1977, f. 233).

5 Amo. Monedhë bronz i Epirit, ruhet dobët. Faqja: Diana djathtas me kurorë. Shpina: Trikëmbëshi dhe legjenda ALTEI -POTAN. Dat. 234-168 p.e.sonë. (Krh. Franke, grapi VI, f. 196, tab.-34,V,214 etj.).

6 Amo. Monedhë bronz i Epirit, ruhet dobët. Faqja: Koka e Zeusit. Shpina: Rrafe e legjenda ATEI -PQTAN. Dat. si 5 Amo.

Varret në Kriçkë0*

Varret ndodheshin në vendin e njohur me emrin Kriçkë. Ishin ndërtuar në shpatin e një kodre që ngrihet pranë lëndinës buzë lumit të Shushicës. Afër shpatit dhe përgjatë lëndinës kalon rruga këmbësore që bashkon Kotën me fshatin Lapardha.

Zbulimi i varreve nga punimet bujqësore solli edhe dëmtimin e tyre. Nga pjesët e mbetura vërehet që varret ishin ndërtuar me pllaka shtufi, si faqet anësore dhe mbulesa (tab. VI,2,3). Kishin planimetri katërkëndëshe. Përmasat e përafërta ishin: a) 1,1 x 0,7 x 0,5 m; b) 1,5 x 0,43 x 0,67 m; c) 2 x 0,43 x 0,55 m. Kishin orientim JP-VL.

Jashtë tyre u gjetën pjesë skeletesh, por jo gjurmë djegieje. Ndoshta në këtë rast ka qenë përdorur riti i varrimit me vendosjen e trapit drejtpërdrejt në varr. Objektet e mblledhura pranë tyre ishin të fragmentuara ose të piota. Ato janë enë balte si pelike, lekit, kotyle, por edhe objekte metalike si vegla peshkimi etj. Pelikja (1 Kr. tab. VII) është me figura të kuqe. Enë të kësaj kategorije janë zbuluar edhe më pare në nekropolin amantin si p.sh. në Amantia59, por edhe në Olympe60. Në të dy rastet ato janë datuar rreth fillimit të shek. III p.e.sonë, kohë kjo në të cilën duhet të datohet edhe pelikja e Kriçkës. Amforiska e zbukuraar me kanelyra vertikale (2 Kr. tab. VIII) është e ngjashme me ato të zbuluara në tumat e Apolonisë61, që datohen në shek. IV-III p.e.sonë. Kotylja e gjetur në Kriçkë (5 Kr. tab. VII) është e ngjashme dhe ajo me kotylet e zbuluara po në tumën I të Apolonisë62 dhe që datohen në shek. III-II p.e.sonë. Skifosi (6 Krh. tab. VII) me trajtat e trapit të tij është I përafërt, me skifosa të zbuluar në disa prej nekropoleve të Ilirisë së Jugut, por më tepër ai afron me atë të nekropolit të Belshit63.

Bashkë me enët prej balte u gjetën edhe disa objekte metalike. Ato janë një fragment bize, një grep dhe një vegël prej bronz i që ndoshta ka shërbyer për riparimin e rrjetave të peshkimit (7 Kr, 8 Kr, 9 Kr, tab. VII). Duke u nisur nga ato pak krahasime të bëra më sipër që na imponohen nga numri i pakët i objekteve të gjetura në varret e Kriçkës, koha e ndërtimit të varreve dhe datimi i objekteve të tyre duhet të jetë fundi i shek. IV p.e.sonë ose fillimi i shek. III p.e.sonë.

Katalogu i objekteve 4 (nr. 1-9).

1 Kr., tab. VII. Pelike me figura të kuqe e fragmentuar, i mungojnë vegjëjt e pjesë të pareteve anësore, 1. 0,290 m, d.b. 0,125 m, d.k. 0,105 m. Balta është okër në të kuqe. Në një anë të enës ka një portret graaje në profil që dallohet pak. Në pjesën tjetër ena është e zbukuraar me demente floreale. Fundi i enës dhe këmba janë zbukuruar me breza verniku të zi me nuança të kuqërremta. Dat. fillimi i shek. III p.e.sonë.

2 Kr., tab. VII. Amforiskë me trap në trajtë qepe dhe këmbë të ulët unazore; 1. 0,136 m, d.b. 0,074 m, d.m. 0,130 m, d.k. 0,075 m. Balta është ngjyrë okër në lajthi. Me vernik të zi është lyer e gjithë ena. Paretet anësore janë me kanelyra vertikale. Dat. shek. Ili p.e.sonë. (Krh. Mano, Tumat, f. 188, g, tab. XXXVIII, 4, daton në shek. IV-III p.e.sonë).

3 Kr., tab. VII. Lekit me këmbë të ulët trangkonike; 1. 0,174 m, d.b. 0,050 m, d.m. 0,1 10 m, d.k. 0,06 m. Balta është ngjyrë okër. Sipërfaqja ka ngjyrë kafe në të kuqërremtë.

4 Kr., tab. VII Lekit me trap vezak, i fragmentuar; 1. 0,120 m, d.b. 0,034 m, d.k. 0,040 m. Balta është ngjyrë okër në kafe. Është lyer me vernik të zi të dobët, me nuance kafe. (Krh. Mano, Tuma 1, f. 175, tab. XXIII, 7).

5 Kr., tab. VII Kotyle e fragmentuar, i mungojnë vegjëjt dhe këmba; 1. 0,080 m, d.b. 0,054 m. Balta është ngjyrë okër në lajthi. Verniku i zi me shkëlqim metalik mbulon pjesën e sipërme të enës. Dat. III-II p.e.sonë. (Krh. Mano, Tuma 1, f. 191, tab. XXVIII, 8,9,10).

6 Kr., tab. VIL Skifos i fragmentuar me këmbë të profiluar; 1. 0,0126 m, d.b. 0,110 m, d.k. 0,0161 m. Balta ngjyrë okër, verniku i zi i dobët nuk e mbulonte fundin e enës. (Krh. Ceka, Papajani, Belshi, f. 336, f. 374, tab. VIII).

7 Kr., tab. VIL Vegël bronz i për riparimin e rrjetave të peshkimit, gjatësia 0,193 m, ka trapin në trajtë teli, në skajet në trajtë pincete.

8 Kr., tab. VIL Fragment bize prej bronz i, gjatësia 0,025 m.

9 Kr., tab. VII Grep peshkimi prej bronz i, i fragmentuar.

Medvegja nuk harrohet!

Muharrem Saliu, President i ConfimpreseItalia – Venezia dhe Delegat për Internacionalizimin, CEO i Mela Holding Venezia, i cili, krahas sukseseve të njëpasnjëshme në biznes dhe angazhimeve të tij shoqërore, politike, profesionale e humane, nuk i harron kurrë rrënjët e origjinës së tij.

Përmes komenteve dhe mesazheve të tij të vazhdueshme sensibilizuese lidhur me pasivizimin e adresave në Medvegjë, ai ka shprehur shqetësimin dhe përkushtimin e tij ndaj kësaj çështjeje.

Nga këto mesazhe të tij, ne kemi shkëputur një prej tyre, të cilin po e përcjellim më poshtë:

Presheva

Veshje tradicionale shqiptare nga Medvegja

PASIVIZIMI I ADRESAVE NË KRAHINËN E PRESHEVËS, MEDVEGJËS DHE BUJANOCIT

Hulumtim mbi efektet administrative, demografike, politike dhe diskriminuese ndaj shqiptarëve etnikë e autoktonë në Serbi

Nga **REFIK HASANI** -

Pasivizimi, fshirja ose pezullimi i adresave të banimit të qytetarëve shqiptar në krahinën e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit është bërë një çështje tepër serioze e të drejtave themelore të njeriut, të drejtave kolektive, sundimin e ligjit dhe funksionimin demokratik i institucioneve. Kjo praktikë nuk duhet parë vetëm si një çështje teknike apo administrative, kur zbatimi i saj prek në mënyrë të veçantë shqiptarët etnik e autokton dhe jan prekur e përballen me vështirësi të shumta, dhe tani jemi në procese të bazuara për të kundërshtuar vendimet administrative të pasivizimit, kështu lind një shqetësim i ligjshëm për diskriminim dhe për cenimin e ushtrimit efektiv të të drejtave themelore dhe kolektive të shqiptarëve në Serbi.

Si pasoj e gjithë këtij spastrimi etnik-lexo diskriminim që quhet pasivizim, bazuar në hulumtimin ku sipas Ligjit mbi vendbanimin dhe vendqëndrimin ("Gazeta Zyrtare e RS"), me nr. 87/2011,që po vazhdon të zbatohet në mënyrë selektive e diskriminuese që na targetojnë vetëm neve shqiptarëve etnik e autokton në Serbi, dhe për të cilën kërkohet nga BE-ja, të ndalojnë këto praktika marginalizuese e diskriminuese të bëjnë trysni dhe ky Ligj të ndryshohet, mbrenda kësaj legjislatuta të Parlamentit të Serbisë, pasi është në kundërshtim me të gjitha aktet dhe konventa Evropiane dhe ndërkombëtare .

Kjo praktikë nuk duhet kuptuar e trajtuar thjesht si një procedurë administrative për verifikimin e vendbanimit. Serbia, pasivizimin po zbatohet në mënyrë të njëanshme, disproporcionale, ose pa mundësi efektive për kundërshtim ligjor, (në shumë raste të pasivizuave fare nuk ju lëshohen vendime, mbi pasivizimin e adresave), kjo prodhon pasoja të drejtpërdrejta mbi pamundësin e ushtrimit e të drejtave civile, politike, sociale dhe ekonomike të qytetarëve shqiptar etnik e autokton në Krahinën e Preshevës, Bujanocit dhe Medvegjës, dhe gjithëandëj Serbisë. Pikërisht për këtë arsye, çështja e pasivizimit të adresave në në këtë Krahinë kërkon vëmendje të shtuar nga institucionet evropiane dhe mekanizmat ndërkombëtarë për mbrojtjen e të drejtave të njeriut dhe atyre kolektive. Pasivizimi i adresave dhe i vendbanimit ka rëndësi të madhe në marrëdhëniet e qytetarit me administratën publike dhe në ushtrimin praktik të një sërë të drejtash. Kur një qytetari i pasivizohet adresa, mund të shfaqen pengesa serioze në dokumentacionin personal, në dëshminin e vendbanimit, në ushtrimin e të drejtës së votës dhe në procedura të tjera administrative.

Sa është numri i qytetarëve shqiptar etnik e autokton në Krahinën e Preshevës, Bujanocit dhe Medvegjës, dhe gjithëandëj Serbisë i të pasivizuave, dhe numri në raport me shtetasit e tjerë në Serbi?

Numri i të pasivizuave, fare nuk dihet zyrtarisht, pasi ka një mungesë të pasqyruar të transparencës, ndihet një mungesë e qasjes për të pasur një statistikë të publikuar zyrtare. Bazuar në shenime dhe statistikë jo të verifikuar sakt, del konstatimi i mbështetur në disa të dhëna nga Shoqata shqiptare që jan marr aktivisht me pasivizimin del se çdo i 4-ti, shtetas i Serbisë që i përket nacionalitetit shqiptarë nga Komuna e Preshevës, Medvegjës, dhe Bujanocit-është i pasivizuar, apo shprehur në numër, jan mbi 25 mijë qytetar shqiptarë, që na u pasivizuar adresat. Kur kësaj i shtojm edhe shqiptarët etnik e autokton, që jan jashta këtyre 3 komunave, del se numri i shtetasëve të Serbisë nga përkatësia nacionale e shqiptarëve jan mbi 50-70 mijë qytetar të pasivizuar, jan fshirë nga rexhistrat civil-jan pasivizuar në kuptimin administrativ, duke i humbur të gjithë të drejtat. Me pasivizimin e adresave, si një spastrim etnike me mjetet administrative, është prekur më së shumti Komuna e Medvegjës, sipas të dhënave rezultojn se 85 për qind e shqiptarëve janë pasivizuar në Komunën e Medvegjës, kurse në Bashkësin Lokale të Zarbiçës dhe Bashkësin Lokale të Muhocit,rezultojn se mbi 80 për qind e shqiptarëve janë pasivizuar në këto 2 Bashkësi Lokale që njihet si Malësi e Bujanocit.

Pasivizimi rrezikon në përfaqësimin proporcional e demokratik të shqiptarëve në Serbi

Një nga aspektet më shqetësuese është ndikimi i mundshëm i pasivizimit mbi pjesëmarrjen politike të shqiptarëve, për të ushtruar të drejtën ligjore të votës, dhe për të qen i votuar. Nëse qytetarë të regjistruar më parë në një komunë nuk figurojnë më me adresë aktive dhe kjo ndikon në regjistrimin ose ushtrimin e të drejtës së votës, atëherë pasojat nuk janë më vetëm individuale, kalojnë dhe jan edhe kolektive, dhe:

A.zvogëlimi artificial i popullsisë,

Bujanoc

B.shpërndarjen e burimeve dhe buxheteve publike/ Ndikimi në buxhet dhe investime/, C.rrezikimi i përdorimit të gjuhës dhe simboleve, D.pjesëmarrjen në zgjedhjet lokale,Këshillin Kombëtar Shqiptar dhe zgjedhje parlamentare, E.përfaqësimin proporcional në Polici, Gjykatë, Prokurori, dhe institucione lokale dhe qendrore, F.vendimmarjen, peshën institucionale të shqiptarëve etnik dhe autokton,

Për këtë arsye, duhet një transparencë , përmesë një statistike zyrtare e të dokumentuar e ndryshimeve në numrin e qytetarëve me adresë aktive dhe e ndikimit të tyre në proceset zgjedhore dhe institucionale.

Çështja e pronës dhe e të drejtave pasurore që barten e trashëgohen

Çështja e pronës dhe e trashëgimisë, paraqet vështirësi të lartë administrative që prek dokumentacionin personal, dëshminin e vendbanimit apo qasjen në procedura administrative mund të krijojë e shfaqë probleme serioze praktike për qytetarët në ushtrimin dhe mbrojtjen e të drejtave të tyre që trashëgohen e barten. Pasivizimi i adresës duhet kuptuar dhe shqyrtuar edhe nga ky prizëm prandaj është e domosdoshme që institucionet të publikojn dhe garantojnë se pasivizimi i adresës nuk përdoret në mënyrë që qytetarëve t'u krijohen pengesa të pajustificuara në mbrojtjen dhe ushtrimin e të drejtave të tyre pronësore të trashëguara. Përmes heshtjes administrative-Serbia rrezikon shpopullimin e shqiptarëve, si një spastrim etnik-diskriminim

Bashkimi Evropian, do të duhej të kupton se pasivizimi i adresave është duke prodhuar një efekt të prekshëm, si të tillë që qytetarët shqiptar etnik e autokton po largohen në heshtje dhe administrativisht nga vendbanimet dhe lokalitetet e tyre, edhe atëherë kur ata vazhdojnë të kenë lidhje reale me këto vendbanime. Një praktikë e tillë po zhvillohet në përmasa të mëdha dhe po prek e dëmton kryesisht nacionalitetin shqiptar në Serbi, kjo është domosdoshmëri se duhet të hetohet se kemi të bëjmë me një mekenzëm shtetëror, drejtpërdrejt apo tërthorazi, kontribuon në dobësimin demografik, politik dhe institucional të Shqiptarëve enik e autkton. Prandaj, termi shpopullim administrativ, i quajtur në gjuhën zyrtare si pasivizim i adresave meriton vëmendje dhe pasi është një shqetësim serioz.

Shqiptarët e Krahinës së Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit, jan duke kërkuar në realizim të drejtës se çdo procedurë administrative të zbatohet në mënyrë të barabartë, transparente dhe jodiskriminuese. Mbështeturse çdo i 4-ti, shtetas i Serbisë që i përket nacionalitetit shqiptarë nga Krahina e Preshevës, Medvegjës, e Bujanocit, është i pasivizuar, apo shprehur në numër, jan mbi 25 mijë qytetar shqiptarë, që jan pasivizuar adresat, ky numër po e humbim statusin aktiv të adresës.

Si rrjedhojë e pasivizimit të adresave, po përballemi me pengesa në dokumentacion, në pjesëmarrjen politike apo në marrëdhëniet me institucionet publike, atëherë lind nevoja për një hetim të pavarur. Nuk mjafton që një praktikë të jetë e parashikuar formalisht me ligj. Ajo duhet të jetë edhe në përputhje me parimet e barazisë, proporcionalitetit, sigurisë juridike dhe mosdiskriminimit, që jan të zbatueshme edhe nga BE-ja. Mbi arbitraritetin dhe jotransparencën, si proces i pasivizimit të adresave, e ka trajtuar edhe Këshilli për Mbrojtjen e Lirive dhe të Drejtave të Njeriut, dhe Këshilli Kombëtar Shqiptarë, dhe në bazë të grumbullimit të emrave është krijuar, punuar një rexhistër, si data bazë, një statistik e përafërt, ku jan evidentuar në bazë të vullnetit të secilit, me emra dhe mbiemra, dhe shenime përkatëse mbi të pasivizuarit .

Pasojat e pasivizimit të adresave mbi qytetarët shqiptarë etnik

Një qytetar që përballlet me pasivizimin e adresës mund të hasë vështirësi në marrëdhëniet e tij me institucionet shtetërore.Ndër pasojat që duhet të analizohen me kujdes janë:

- vështirësitë në pajisjen ose përditësimin e dokumenteve personale,
- pengesat në dëshminin e vendbanimit,
- ndikimi mbi regjistrimin në listat zgjedhore dhe ushtrimin e të drejtës së votës,
- vështirësitë në procedura administrative dhe juridike,
- ndikimi i mundshëm në qasjen në shërbime publike dhe sociale,
- pasojat në marrëdhëniet pronësore dhe në procedurat që kërkojnë dëshminin e statusit dhe adresës së banimit,
- pamundësia për pronësi dhe punësim,
- problemet me lirinë e lëvizjes etj

Këto pasoja duhet shqyrtuar rast pas rasti dhe në përputhje me legjislacionin në fuqi.

Pasi pasivizimi është duke prekur në mënyrë disproporcionale, vetëm shqiptarët etnik e autkton, si të një etnikumi të caktuar, atëherë kemi një diskriminim shumë më të gjerë se një procedurë administrative.

Serbia i bartë të gjitha përgjegjësit mbi pasivizimin e adresave mbi qytetarët shqiptarë etnik

Pasivizimi i adresave ka ndikuar gjithashtu në zvogëlimin e përfaqësimit të shqiptarëve në institucionet lokale, duke sjellë një përkeqësim të dukshëm të situatës demografike dhe shoqërore në Rajon, ka krijuar një ambient të pasigurisë për shumë individë dhe familje shqiptare, jemi të privuar nga mundësia e pjesëmarrjes në jetën publike dhe politike, ka për qëllim të reduktojë ndikimin e pakicës shqiptare në Serbi. Pasivizimi i adresave cilësohet si një mjet që ndihmon në arritjen e qëllimeve politike të autoriteteve serbe për të kontrolluar dhe për të ndryshuar përbërjen etnike të këtyre 3 komunave. Republika e Serbisë duhet të sigurojë që të gjitha procedurat administrative të jenë transparente, të kontrollueshme dhe të zbatohen në njësoj ndaj të gjithë qytetarëve, pa dallim të përkatësisë etnike.Çdo qytetar duhet të ketë, të drejtën,si të:

- informohet për arsyen e pasivizimit,
- ketë qasje në vendimin administrative,
- për ankim dhe shqyrtim gjyqësor efektiv në gjitha instancat gjyqësore,
- për trajtim me prorit të lëndëve dhe tretman të barabartë,
- që vendbanimi i tij real të merret seriozisht në procedurat administrative.
- Pa këto garanci, krijohet pasiguri juridike dhe dobësohet besimi i qytetarëve në institucionet shtetërore.

Bashkimi Evropian, ka përgjegjësi mbi pasivizimin e adresave mbi qytetarët shqiptarë etnik në Serbi

Bashkimi Evropian nuk duhet ta trajtojë këtë çështje vetëm si një problem të brendshëm administrativ të Serbisë.

Respektimi i të drejtave të njeriut, respektomi i të drejtave kolektive, sundimi i ligjit, mbi arbitraritetin dhe jotransparencën, si proces të pasivizimit të adresave,mosdiskriminimi dhe mbrojtja efektive e pakicave kombëtare janë pjesë e standardeve evropiane. Prandaj, institucionet e Bashkimit Evropian duhet të kërkojnë nga autoritetet më të larta serbe,si:

- publikimin e të dhënave të plota për numrin e adresave të pasivizuara në krahinën e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit,
- transparencë mbi kriteret dhe procedurat e përdorura për pasivizim,
- analizë të ndikimit të kësaj praktike mbi shqiptarët etnik e autokton,
- sigurimin e mjeteve efektive juridike për qytetarët e prekur,
- monitorim të pavarur në zbatimin e kësaj procedure,
- dialog të drejtpërdrejtë me përfaqësuesit e shqiptarëve në Krahinën e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit.

Krahina e Preshevës, Medvegjës e Bujanocit, nuk është një çështje e brendshme e Serbisë, por i përket Evropës

Çështja e shqiptarëve etnik e autokton të Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit nuk duhet parë vetëm përmes prizmit të politikës së brendshme të Serbisë. Po ashtu përmesë kësaj trajtese të hulumtuar shfrytëzoj rastin të apeloj, meqë tani informacionet e themelore e të nevojshme i posedon BE-ja, pasi është alarmuar e sinjalizuar dhe do të duhej ndërmarrë veprime konkrete e emergjente duke ngritur një Komision i ngarkuar për hetimin e pasivizimit, të ndalojnë menjëherë këto praktika diskriminuese dhe të ofrojnë mundësi për hetime të pavarura dhe transparente,

Mbetet një nga qëllimet e jetës sime:

Pasivizimi i adresave është alarmues. Nuk është thjesht një çështje administrative.

Është një goditje e drejtpërdrejtë ndaj pranisë, ekzistencës dhe të drejtës së shqiptarëve për të jetuar e për të qenë në trojet e tyre.

Dhe duhet ta themi qartë: Medvegja nuk është statistikë!

Shqiptarët e Medvegjës nuk janë numra!

Por problemi nuk mbaron me pasivizimin.

Ka një realitet më të gjerë që kërkon vëmendje, përgjegjësi dhe veprim të vazhdueshëm nga Tirana, Prishtina dhe institucionet ndërkombëtare.

Për këtë fola edhe në intervistën time në RTK.

Me qetësi kur duhet, me diplomaci kur kërkohet, por me forcë dhe pa ekuivok kur preken të drejtat e shqiptarëve.

Medvegja është pjesë e kujtesës, identitetit dhe së ardhmes sonë.

duke siguruar e garantuar paraqitjen e numrit të sakt të pasivizuave.

Jo standarde të dyfishta.

Bashkimi Evropian, nuk mund të ketë standarde të ndryshme kur bëhet fjalë për të drejtat e komuniteteve. Nëse kërkon respektimin e të drejtave të një komuniteti në një pjesë të rajonit, të njëjtat parime duhet të zbatohen edhe për shqiptarët etnik e autokton edhe në Krahinën e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit.

Të drejtat e njeriut nuk mund të varen nga përkatësia etnike, nga vendndodhja gjeografike apo nga interesat politike të momentit.

Një Evropë e bazuar në sundimin e ligjit duhet të jetë konsistente në mbrojtjen e të drejtave të të gjithë komuniteteve. Ajo lidhet drejtpërdrejt me parimet evropiane të demokracisë, të drejtave të njeriut, mbrojtjes së pakicave dhe sundimit të ligjit. Për këtë arsye, Bashkimi Evropian duhet të tregojë interes të veçantë dhe të kërkojë të dhëna të verifikueshme, transparencë dhe përgjegjësi institucionale.

Pasivizimi i adresave në Krahinën e Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit, dhe gjithëandëj në Serbi nuk duhet të trajtohet thjesht si një procedurë administrative. Pasi zbatimi i tij prek në mënyrë disproporcionale vetëm shqiptarët etnik e autokton, ai cenonë jo vetëm të drejtat individuale të qytetarëve-si të drejtën për pjesëmarrje politike dhe qasje efektive në shërbime publike-por edhe të drejtat kolektive të shqiptarëve të kësaj Krahine, duke ndikuar në përfaqësimin politik, strukturën demografike dhe realizimin e barabartë të të drejtave proporcionale. Për këtë arsye, pasivizimi duhet t'i nënshtrohet një kontrolli të plotë, të pa anshëm të ligjshmërisë, proporcionalitetit, transparencës, monitorim ndërkombëtar dhe mos-diskriminimit, nuk duhet të mjaftohemi me deklaratat politike, BE-ja, do të duhej kërkon zyrtarisht nga Serbia, si:

- A.sa shtetas të Serbisë në përgjithësi, ju është pasivizuar adresa,
- B.sa shtetas të Serbisë,nga nacionaliteti shqiptar ju është pasivizuar adresa,
- C.sa është përpjestimi i qytetarëve shqiptar-në raport me nacionalitetet tjera në Serbi,
- D.cila është pasqyra e sipas vendbanimeve dhe lokaliteteve, të qytetarëve që jan pasivizuar,
- E.Mbi çfarë kriteresh janë pasivizuar adresat,
- F.Sa qytetarë (sipas përkatësisë nacionale), kanë parashtruar ankimum në Institucionin e Avokatit të Popullit, kan apeluar,në Gjykatën Supreme, Kushtetuese, Gjykatën e Strasburgut,

G. Sa vendime janë rrëzuar nga instancat e gjyqësore, Çfarë ndikimi ka pasur kjo praktikë në listat zgjedhore dhe në përfaqësimin proporcional, dhe mbi të gjitha:

A po zbatohet kjo praktikë në mënyrë të barabartë ndaj të gjithë qytetarëve, apo po prodhon një efekt disproporcionall ndaj shqiptarëve të krahinës së Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit.

Kështu Serbia, të ndëshkohet për këto veprime, gjithë të pasivizuave t'ju kthehen adresat, mbrenda këtij viti kalendarik dhe të kompenzohen për dëmet e shkaktuara, për këto vite. Pastrimi etnik, përmesë pasivizimit është një diskriminim klasik, po ndryshon strukturën etnike, formë e legalizimit të pastrimit etnik,është shkelje është në kundërshtim të gjitha dispozitave ligjore ndërkombetare. Shqiptarët e Krahinës së Preshevës, Medvegjës dhe Bujanocit nuk kërkojnë privilegje, kërkojnë barazi para ligjit, siguri juridike, mbrojtje të të drejtave individuale dhe kolektive dhe trajtim të barabartë me çdo qytetar tjetër nga BE-ja.

Janë standarde themelore të një shoqërie demokratike dhe të një Evrope që pretendon se respekton të drejtat e njeriut dhe të drejta Kolektive.

1https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_prebivalistu_i_boravistu_gradjana.html, 2 Gjykatën Evropiane për të drejta të njeriut, Deklaratën Universale për të drejta e njeriut,Konventën Evropiane për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut dhe protokollit të saj, Konventën Ndërkombëtare për të drejtat civile e politike dhe protokollit të saj, Konventën Kornizë e Këshillit të Evropës për mbrojtjen Pakicave Kombëtare, Konventën për të drejtat e fëmijës, Konventën për eleminimin e të gjitha formave të diskriminimit racor, 3 zakona o državnoj upravu (Sl.GLASNIK R.Srbije br.79/05 i 10/07), 4 https://pasivizimi.com/, 5 Zakona o ministarstvima R.Srbije (Sl.Glasnik R.Srbije br.16/11), 6 Zakona o opstem upravnom postupku (Sl.glasnik R.Srbije'' br.18/16),

Identità storica e culturale degli Arbëreshë di Sicilia

di Pietro e Giuseppina Di Marco

Il nostro studio ha come obiettivo di presentare gli eventi storici e i principali fattori sociali e culturali delle comunità arbëreshe di Sicilia, dalla fondazione degli abitati, nel XV secolo, fino ad oggi. Un'attenzione particolare sarà rivolta all'arrivo degli Albanesi in Sicilia, alle loro condizioni di accoglienza, ai processi di inclusione nella società siciliana e alla costruzione ed evoluzione delle identità arbëreshe, grazie a espressioni culturali quali il rito, le tradizioni popolari, la partecipazione e l'evoluzione della vita culturale e politica, la lingua e la letteratura.

1. Gli Albanesi in Sicilia.

L'origine degli insediamenti abitativi creati o ripopolati dagli Albanesi nella Sicilia occidentale è da far risalire alla seconda metà del XV secolo, quando interi nuclei di popolazioni provenienti perlopiù dalla parte meridionale del territorio albanofono, in particolare dalla Cimarra e dalla Morea, hanno ottenuto la possibilità di stanziarsi in alcuni feudi dell'entroterra siciliano.

I principali fattori di spinta di questo fenomeno migratorio sono da ricondurre a cause belliche e a cause socio-ambientali. Le cause più studiate dalla storiografia arbëreshe riguardano l'espansione turca e il processo di ottomanizzazione del Mediterraneo centro-orientale¹. Il 29 maggio 1453, Costantinopoli cade ed è sottomessa al sultano Maometto II, che, da quel momento, avvia un'inarrestabile avanzata verso i territori albanesi. In effetti, nelle mire espansionistiche degli ottomani, la conquista della sponda adriatica rappresenta una tappa fondamentale per arrivare, in seguito, fino all'Europa centrale. Tuttavia, la resistenza albanese, organizzatasi già dagli anni Quaranta dello stesso secolo, dà filo da torcere alle milizie del sultano. Ci riferiamo, in particolare, alle numerose battaglie condotte e portate a buon fine dalla 'Lega albanese' di Giorgio Castriota Scanderbeg, il celebre condottiero considerato, ancora oggi, l'eroe nazionale shqipëtar, nonché uno dei simboli identitari più forti delle comunità arbëreshe d'Italia, che, lungo i secoli, hanno idealizzato e mitizzato la sua vita e le sue gesta.

Le vittorie ottenute da Scanderbeg sui turchi riescono a respingere temporaneamente il nemico e servono anche a consolidare l'indipendenza dei feudatari albanesi. Questi detengono potere e proprietà su buona parte del territorio, soprattutto nell'entroterra, dove le condizioni naturali poco accessibili permettono alle milizie della Lega di tendere vere e proprie imboscate ai nemici.

Durante l'offensiva turca, Scanderbeg ha due alleati. Il primo è la Serenissima che, nonostante si fosse impossessata delle fiorenti città sulla costa albanese e avesse manifestato più volte la sua diffidenza verso il condottiero, decide, infine, di sostenere le sue battaglie. Il secondo alleato è la corona Aragonese e, in particolare, Alfonso d'Aragona, salito sul trono di Napoli nel 1442, che, come i suoi predecessori, mira ad espandere il regno di Napoli sull'altra sponda dell'Adriatico. Poi, anche il suo successore, Ferdinando - o Ferrante -, fa appello ai soldati di Scanderbeg per risolvere spinose questioni interne al Regno e sconfiggere gli Angioini, i quali, anche loro, ambivano al trono. Per questo, Scanderbeg ottiene dei feudi e presta giuramento come feudatario della corona. Inoltre, per il suo sostegno a Ferdinando e la sua opposizione al nemico ottomano, Scanderbeg e le sue milizie sono considerati da Papa Callisto III veri difensori della cristianità e hanno il suo supporto politico.

Tornato in patria, Scanderbeg e le sue milizie riescono a liberare Kruja dall'assedio nemico. Poi, nel 1468, pronto ad un'altra battaglia, Giorgio Castriota muore per una violenta febbre. Dopo la sua morte, la Lega si dissolve e in Albania sorgono nuovamente non poche divisioni interne, corrispondenti alle zone di originaria provenienza delle famiglie. In breve tempo, dunque, i turchi riescono a tirare a sé alcuni clan e a sottometterne altri: nel 1501, l'Impero Ottomano fa dell'Albania una sua provincia.

Prima di parlare delle condizioni di accoglienza degli Albanesi nell'Italia meridionale, è

necessario trattare anche dei fattori di spinta socio-ambientali della diaspora. In effetti, come abbiamo già osservato, le montagne albanesi hanno

un'organizzazione sociale vicina al feudalesimo radicale. Inoltre, sono sovrappopolate rispetto alle loro capacità produttive. Alcuni gruppi di Albanesi cominciano, dunque, a abbandonare l'Albania già durante il periodo dei conflitti, a causa del forte prelievo fiscale e di una vera e propria crisi di sussistenza, provocata da un sistema di sfruttamento del suolo vecchio e improduttivo. Pertanto, come scrivono Altimari² e Giunta³, la presenza di alcuni nuclei di Albanesi in Italia, sebbene non organizzati in comunità a sé stanti, è documentata già nel XIII e nel XIV secolo. È, tuttavia, del trasferimento collettivo di numerosi fuochi (o nuclei familiari) a partire dal XV secolo che ci occuperemo nel dettaglio.

Persa ogni speranza di ricostruire una vita sociale ed economica autonoma in patria, alcuni gruppi di Albanesi decidono di migrare oltre Adriatico per conservare lingua, tradizioni, costumi e rito, nonché una sorta di unità o identità nazionale. I fattori di attrazione più importanti dello stanziamento degli albanesi in Italia sono di natura politica, economica e ambientale.

L'accoglienza politica in Sicilia è all'altezza delle aspettative. Nel 1467, Giovanni II d'Aragona, su sollecitazione del nipote Ferrante di Napoli, sancisce che ai coloni albanesi, giunti nell'isola in tempi e località differenti, 'siano assegnate terre e possedimenti'⁴. D'altronde, nella Sicilia contadina di quell'epoca, 'l'uomo è un capitale preziosissimo, indispensabile'⁵. In effetti, tra la fine del XII secolo e il 1246, sotto Federico II, l'isola era stata teatro delle grandi rivolte islamiche, represses con violenza dal sovrano e terminate con una deportazione massiccia di musulmani in Puglia. In seguito, tra il 1300 e il 1450, il Vicereame assiste a un ulteriore 'spopolamento delle campagne, a causa delle vicende belliche seguite al Vespro'⁶ e a gravi e ripetute pestilenze. Questi eventi decretano l'abbandono delle colture e lo spopolamento di decine di piccoli centri abitati della zona di Palermo, situati nei territori di grandi feudatari quali l'Arcivescovado di Monreale o il Monastero di San Giovanni degli Eremiti di Palermo, o nei feudi amministrati da famiglie della nobiltà isolana⁷.

Il contesto storico ed economico ci lascia facilmente immaginare le condizioni di accoglienza riservate agli Albanesi. Accolti come ospiti pacifici, i coloni non sono oggetto di persecuzione e viene concessa loro l'opportunità di popolare o ripopolare alcuni feudi, mantenendo la lingua, le tradizioni e il rito bizantino.

Tre centri abitati, Palazzo Adriano, Mezzojuso e Contessa Entellina, sorgono su tre feudi abbandonati, quasi sicuramente del tutto disabitati. I tre insediamenti non rientrano, quindi, tra i comuni di nuovissima fondazione, per i quali sarebbe stato necessario rilasciare una *licentia populandi*, ma ospitano gli Albanesi nei siti di abitati preesistenti o nelle loro immediate vicinanze. Altri tre feudi sono affidati agli Albanesi in Sicilia: si tratta della Piana detta dell'Arcivescovo, poi dei Greci, di Biancavilla e di San Michele di Ganzaria. In seguito, nel XVI secolo, alcune famiglie albanesi di Palazzo Adriano si trasferiscono a Sant'Angelo Muxaro per difendere i baroni locali, con cui, in seguito, si imparentano⁸. Inoltre, nel 1691, alcuni abitanti di Piana ottengono il permesso di abitare e coltivare il feudo di Santa Cristina, situato a 4 km di distanza. Sono, dunque, sette i centri abitati siciliani nei quali gli Albanesi o, in seguito, gli Arbëreshë vivono.

Le località popolate dagli Albanesi hanno caratteristiche simili: si tratta di siti 'posti ad altitudini comprese fra i 520 e i 725 metri slm. Vasti

e fertili territori collinari circondano le località scelte per lo stanziamento, che abbondano d'acqua'⁹. Inoltre, i centri abitati hanno vasti territori circostanti utilizzabili come pascoli e punteggiati da colture granicole e, inoltre, sono piuttosto isolati dai centri abitati più vicini¹⁰. Questo dato geografico ha un ruolo significativo nel mantenimento dei tratti culturali e della lingua arbëreshë.

Per riconoscere e regolare le condizioni del loro insediamento, gli Albanesi stipulano con i feudatari siciliani dei patti ufficiali, detti Capitoli. Con queste 'Consuetudini' o 'Osservanze', i feudatari vengono a patti con i nuovi vassalli e stabiliscono delle convenzioni, stipulate col consenso di entrambe le parti, che 'rappresentano un'imposizione del signore, che detta nuove e per lui più favorevoli norme di gestione del feudo; dall'altra parte, i Capitoli esprimono la capacità di resistenza delle comunità'¹¹. Nel caso degli Albanesi, i Capitoli sono una vera e propria garanzia di sopravvivenza, una forma ufficiale di tutela politica, giuridica ed economica e sono una delle più antiche testimonianze storiche dei paesi arbëreshë. Di Mezzojuso, San Michele di Ganzaria e Santa Cristina esistono i documenti originali negli archivi dei notai che li registrarono. Di altri comuni persistono le trascrizioni fatte negli anni successivi alla loro stipula¹².

Il 18 maggio 1482, gli Albanesi di Palazzo Adriano firmano i Capitoli di fondazione con Giovanni Villaraut, signore della terra di Prizzi ed enfeutea del monastero di Fossanova, che fa capo alla diocesi di Agrigento. Viene loro concesso di costruire un mulino e una cappella. Gli abitanti di Palazzo stipuleranno nuovi capitoli nel 1501, nel 1507 e nel 1553, in seguito alla cessione del feudo a nuovi feudatari. Nel 1570, risiedono a Palazzo 3718 abitanti.

Gli Albanesi della Piana dell'Arcivescovo, poi dei Greci, stipulano i Capitoli di fondazione il 30 agosto 1488 con l'Arcivescovo di Monreale, che concede loro di popolare due feudi, Merco e Dandigli, ma impone ai profughi di vivere secondo le leggi e le consuetudini della città di Monreale, con poche altre concessioni. In quell'anno, gli abitanti del feudo sono circa 2700 e la popolazione non cesserà di aumentare nei secoli a seguire, facendo di Piana il comune arbëresh più popoloso. Il 3 dicembre 1501, alcuni 'greci', in qualità di rappresentanti dei 1200 Albanesi giunti a Mezzojuso poco più di dieci anni prima, stipulano i capitoli con Alfonso d'Aragona, procuratore del Monastero di San Giovanni degli Eremiti, cui appartiene il feudo. Il Monastero si impegna a donare ai popoli 'un terreno adatto, esente da imposte e senza altri gravami, per edificare case secondo i bisogni di ciascuno' e sancisce che i popoli, entro due o tre anni, sono 'tenuti a fabbricare le dette case con mura, tetto e canali in buona maniera, cioè ogni famiglia la sua casa, nella quale deve abitare e curarne la manutenzione'. L'articolo 3 dei Capitoli di Mezzojuso risulta essere un privilegio concesso a pochi altri vassalli della Sicilia intera: ciascuna famiglia di Albanesi è obbligata a coltivare e curare 'una salma di vigna di dieci giorni (di lavoro) ben curata per farla fruttare' e chi non lo farà entro i termini prescritti sarà sottoposto a sanzioni pecuniarie.

Per quanto riguarda le tradizioni religiose, nell'articolo 6, è scritto che il Monastero è tenuto a fornire alla chiesa della gloriosa Vergine Maria, affidata agli Albanesi, 'olio, cera e altre cose necessarie per l'ufficio divino, e qualora il prete fosse greco, come lo sono gli stessi popoli, gli stessi sono tenuti a fornire la chiesa anche di libri e di tutte quelle cose convenienti al rito greco'. Inoltre, secondo l'articolo 7, chi vorrà lasciare casa e vigna per trasferirsi altrove, avrà la facoltà di vendere i propri beni a chi riterrà opportuno, 'non pregiudicando a causa di detta vendita alcun diritto spettante alla chiesa di S. Giovanni, la quale rimarrà titolare di ogni pretesa'. Il Monastero, 'qualora altri popoli e altri greci venissero ad abitare in detto luogo e terreno', si riserva il diritto di 'accogliere e

fare abitare qualsivoglia altra gente a sua volontà, secondo le norme di queste capitazioni'. Oltretutto, i Capitoli stipulati con Alfonso d'Aragona concedono ai popoli il diritto di godere 'di ogni privilegio, libertà, franchigie e immunità che il detto Monastero possiede in forza dei suoi privilegi, per i quali il detto Monastero li deve favorire, mantenere e proteggere come cosa e bene di detto Monastero'¹³. Queste libertà saranno determinanti per il futuro di Mezzojuso: in questo luogo, a partire dai decenni immediatamente successivi alla stipula dei Capitoli, a differenza di ciò che è documentato, ad esempio, a Piana degli Albanesi fino alla metà del secolo XVII¹⁴, la popolazione siciliana acquista case e vigne, convive con quella albanese, mantiene la maggior parte delle proprie tradizioni e la sua presenza aumenta di censimento in censimento. A Mezzojuso, inoltre, non sono rari i matrimoni misti e i passaggi da un rito religioso all'altro¹⁵. Nel 1593, i riveli della popolazione di Mezzojuso testimoniano dell'esistenza di 358 fuochi e 1392 abitanti, di cui numerose sono le anime di origini albanesi¹⁶.

Contessa Entellina è concessa agli Albanesi nel 1520 dalla contessa Caterina Cardona, della famiglia del conte Antonino Cardona Peralta, con l'obbligo di riedificare e popolare il feudo. Giuseppe Schirò, riprendendo l'opera di Fazello, scrive che gli Albanesi residenti nel casale di Bisiri, presso Mazara, dopo qualche tempo, si trasferiscono nel territorio di Contessa e ricevono concessioni e privilegi dai feudatari.¹⁷ Nel feudo, i coloni possono edificare case e piantare vigne e il feudatario li mette 'in condizione di provvedere ai loro bisogni col lavoro dei campi'.¹⁸

I Capitoli più recenti riguardano San Michele di Ganzaria. Stipulati nel 1534, i patti sono firmati da don Antonino de Gravina, barone, e da Carlo Bisulca e Antonino Figlia, 'greci' di Mezzojuso, partiti a popolare il feudo di San Michele con altre famiglie.

Aspetti dell'identità culturale degli Arbëreshë - secoli XV-XIX.

Già dal loro arrivo, le comunità albanesi stanziatesi in Sicilia operano quotidianamente per il mantenimento e l'affermazione della propria identità culturale. In particolare, ogni comunità protegge, mantiene in vita e rielabora tratti identitari specifici della madrepatria, quali la lingua, il rito e i costumi tradizionali. Gli Albanesi d'Italia, gli Arbëreshë, costruiscono una società parallela a quella abbandonata, che tiene vivo il ricordo delle origini, ma afferma la propria identità in maniera sempre differente, a seconda dei luoghi e dei tempi in cui vive. Ed è proprio il formarsi di una comunità immaginata che crea e ispira, a sua volta, il sentimento dell'identità. Nella storia degli Arbëreshë, le testimonianze documentarie che ripercorrono la diaspora e i primi secoli di vita nell'isola sono spesso interpretate secondo due storiografie diverse, che prendono il nome dalle due tradizioni religiose delle comunità arbëreshe: una è filo-greca, l'altra è filo-latina. Entrambe danno origine a letterature, storie e testimonianze opposte e per niente univoche. Inoltre, a queste narrazioni sono spesso integrate 'affabulazioni mitiche'. In effetti, lungo i secoli, la letteratura arbëreshe e la tradizione orale hanno ricostruito con intensità e varietà di argomenti il processo di espulsione dalla madrepatria e i giorni della diaspora e hanno raccontato con struggimento l'impossibilità del ritorno a casa. Queste storie, che si concentrano spesso sulle cause belliche della partenza, sul valore eroico e sui meriti degli antenati - reali o presunti tali, vedi lo spinoso 'caso' di Demetrio Reres - e sull'importanza di mantenere e difendere origini e tratti culturali, hanno contribuito a rafforzare il sentimento di appartenenza alla comunità e a costruire la o le identità arbëreshe.

Scriviamo di identità arbëreshe, al plurale, poiché ogni comunità si è distinta e si identifica ancora oggi in aspetti culturali comuni e in altri, spesso differenti e specifici, che sono il risultato di cinque secoli di storia di ogni comune.

Nei paragrafi seguenti, avremo modo di dimostrare questa affermazione. Tratteremo, infatti, del rito bizantino e delle lingue liturgiche greca e, poi, anche albanese, degli istituti culturali arbëreshë in Sicilia, della produzione iconografica e del patrimonio librario, dell'uso della lingua arbëreshe, dei personaggi illustri, della produzione letteraria e dei costumi tipici.

(continua al prossimo numero)

LABORATORI FOLK BRESCIA. NJË AMBASADOR I FOLKLORIT SHQIPTAR NË ITALI.

Nga PETRIT ALIAJ - Brescia

Në një kohë kur globalizimi rrezikon të zbehë identitetet kulturore, ekzistojnë iniciativa artistike që dëshmojnë se tradita mund të jetë një urë e fuqishme dialogu dhe miqësie mes popujve. Një prej tyre është Laboratorio Folk nga Brescia, një grup artistik amator që prej më shumë se një dekade i është përkushtuar studimit, ruajtjes dhe interpretimit të valleve tradicionale të Ballkanit, duke i kushtuar një vend të veçantë folklorit shqiptar. I themeluar në vitin 2013 nga koreografja dhe studiuesja italiane Laura Galli, Laboratorio Folk lindi nga një pasion i sinqertë për kulturën popullore. Përvoja shumëvjeçare e saj në grupe folklorike dhe pjesëmarrja në seminare ndërkombëtare me mjeshtër të njohur të vallëzimit tradicional e orientuan drejt një studimi të thellë të kulturave ballkanike. Nga ky pasion mori jetë një grup që sot përfaqëson një nga realitetet më serioze artistike në provincën e Brescias.

Me kalimin e viteve, Laboratorio Folk u konsolidua si një formacion tërësisht femëror, i përbërë nga rreth dhjetë valltare, të cilat nga shtatori deri në qershor zhvillojnë rregullisht prova, studiojnë koreografi të reja dhe përgatisin repertore që mbështeten mbi kërkimin etnografik dhe respektin për autenticitetin. Çdo interpretim është fryt i një pune të kujdesshme studimore, ku vallja nuk shihet vetëm si spektakël, por si shprehje e historisë, kulturës dhe shpirtit të një populli.

Përveç veprimtarisë artistike, Laboratorio Folk organizon edhe kurse për valltarë, duke u ofruar të interesuarve mundësinë të njihen me teknikat dhe traditat e vallëzimit ballkanik.

Në repertorin e grupit zënë vend vallet tradicionale të shumë vendeve të Ballkanit, por një hapësirë e veçantë i kushtohet folklorit shqiptar. Me profesionalizëm dhe ndjeshmëri artistike, valltares interpretojnë valle nga Veriu dhe Jugu i Shqipërisë, si edhe nga trevat etnike shqiptare, duke ruajtur ritmin, elegancën dhe karakterin autentik të tyre. Për këtë arsye, grupi ka blerë me mjetet e veta veshje tradicionale shqiptare, të realizuara në Tiranë në vitin 2018 nga artizane të specializuara, çka u jep interpretimeve një besnikëri dhe bukuri të veçantë.

Veprimtaria e grupit 'Laboratorio Folk' nuk kufizohet vetëm në skenat lokale. Grupi ka marrë pjesë në festivale të rëndësishme kulturore si Etno-Tracce në Franciacorta, Festivali Ndërkulturore në Riva del Garda, Pranvera Bullgare në Milano dhe në disa edicione të Festa della Musica në Brescia, gjatë viteve 2017, 2018, 2019, 2022 dhe 2023. Në secilin prej këtyre aktiviteteve, Laboratorio Folk ka dëshmuar se folklori mund të komunikojë me publikun bashkëkohor pa humbur autenticitetin e tij.

Një nga momentet më të rëndësishme të veprimtarisë artistike ishte shfaqja "Concerto dei Balcani", e realizuar në vitin 2019 në Teatrin Santa Giulia të Brescias, në bashkëpunim me grupin "Folk Atelier" nga Reggio Emilia. Përmes një mozaiku vallesh, muzike dhe veshjesh tradicionale, publiku u njoh me pasurinë kulturore të vendeve të Ballkanit, duke kuptuar se, pavarësisht dallimeve, traditat popullore mbartin vlera universale.

Laboratori Folk ka zhvilluar edhe një veprimtari të rëndësishme në bashkëpunim me "Casa della Memoria" në Brescia. Përmes shfaqjeve artistike kushtuar "Ditës së Kujtesës", grupi ka trajtuar tema mendjeshmëri të lartë historike dhe njerëzore. Shfaqjet "Disperatamente Gioiosi", "Porrajmos", "Nel ricordo per la Pace", "Krimi i Madh" dhe më pas "Armenia: Gjenocidi i Harruar" dëshmojnë se arti mund të jetë një mjet i

fuqishëm kujtese, reflektimi dhe edukimi qytetar. Në këto produksione vallja është ndërthurur me muzikën, poezinë dhe leximin artistik, duke krijuar një komunikim të thellë emocional me publikun.

Në vitin 2023 grupi zhvilloi në Universitetin e Lirë të Franciacortës leksionin-shfaqje "Vallëzimi si shprehje e kulturës dhe traditës së popujve", duke konfirmuar se misioni i tij nuk përfundon me interpretimin skenik, por shtrihet edhe në studimin, edukimin dhe transmetimin e trashëgimisë kulturore.

Një kapitull i veçantë në historinë e "Laboratorio Folk" është bashkëpunimi shumëvjeçar me komunitetin shqiptar në Itali. Grupi ka qenë pjesëmarrës i rregullt në "Arte in Movimento", aktiviteti kulturor i përvitshëm i organizuar nga Lidhja e Shkrimtarëve dhe Artistëve Shqiptarë në Itali, ku promovohen krijues të zhanreve të ndryshme artistike. Në këtë skenë të dialogut kulturor, "Laboratorio Folk" ka interpretuar me mjeshtëri valle tradicionale shqiptare, duke fituar vlerësimin e publikut shqiptar dhe italian.

Po aq i rëndësishëm është bashkëpunimi me shoqatën "Shqiponja" të Valcamonica-Sebino, si edhe me shoqata të tjera që aderojnë në Federatën Kombëtare të Shoqatave Shqiptare në Itali (FNAI). Në kuadër të këtij partneriteti, grupi ka marrë pjesë në aktivitetin multikulturor "Vela di Colori", të zhvilluar më 7 qershor 2026, ku, përmes interpretimit të valleve shqiptare, krijoi një atmosferë të ngrohtë dhe përfshiu publikun në valljen tradicionale shqiptare. Ishte një dëshmi e bukur se arti nuk njihet kufij dhe se folklori mbetet një nga format më të fuqishme të dialogut mes kulturave.

Në të gjitha këto vite, valltares e grupit "Laboratorio Folk" nuk kanë interpretuar thjesht valle. Ato kanë studiuar historinë, veshjet, ritmet dhe shpirtin e popujve që përfaqësojnë. Ky përkushtim ndaj autenticitetit e bën grupin një model të rrallë në panoramën artistike italiane dhe një mik të çmuar të kulturës shqiptare.

Në kohën kur identitetet kulturore kanë nevojë të mbrohen e të promovohen, "Laboratorio Folk" dëshmon se arti është gjuha më e bukur e komunikimit mes njerëzve. Përmes përkushtimit, profesionalizmit dhe dashurisë për traditën, ky grup ka ndërtuar ura miqësie mes Italisë dhe Shqipërisë, duke treguar se folklori nuk është një relikë e së kaluarës, por një pasuri e gjallë që vazhdon të bashkojë popujt.

Ky është misioni që "Laboratorio Folk" vazhdon ta përmbushë me dinjitet: ta mbajë gjallë kujtesën kulturore, ta përcjellë atë te brezat e rinj dhe ta shndërrojë artin në një ambasador të mirëkuptimit, respektit dhe paqes.

LABORATORIO FOLK BRESCIA UN AMBASCIATORE DEL FOLKLORE ALBANESE IN ITALIA

Di PETRIT ALIAJ - Brescia

In un'epoca in cui la globalizzazione rischia di attenuare le identità culturali, esistono iniziative artistiche che dimostrano come la tradizione possa essere un potente ponte di dialogo e di amicizia tra i popoli. Una di queste è Laboratorio Folk di Brescia, un gruppo artistico amatoriale che da oltre un decennio si dedica allo studio, alla conservazione e all'interpretazione delle danze tradizionali dei Balcani, riservando un posto speciale al folklore albanese. Fondato nel 2013 dalla coreografa e ricercatrice italiana Laura Galli, Laboratorio Folk nasce da una sincera passione per la cultura popolare. La sua pluriennale esperienza in gruppi folkloristici e la partecipazione a seminari internazionali con rinomati maestri della danza tradizionale l'hanno orientata verso uno studio approfondito delle culture balcaniche. Da questa passione ha preso vita un gruppo che oggi rappresenta una delle realtà artistiche più serie della provincia di Brescia.

Nel corso degli anni, Laboratorio Folk si è consolidato come una formazione interamente femminile, composta da circa dieci danzatrici che, da settembre a giugno, svolgono regolarmente le prove, studiano nuove coreografie e preparano repertori basati sulla ricerca etnografica e sul rispetto dell'autenticità. Ogni interpretazione è il frutto di un accurato lavoro di studio, nel quale la danza non viene considerata soltanto come spettacolo, ma come espressione della storia, della cultura e dell'anima di un popolo.

Oltre all'attività artistica, Laboratorio Folk organizza anche corsi per danzatori, offrendo agli interessati la possibilità di conoscere le tecniche e le tradizioni della danza balcanica.

Nel repertorio del gruppo trovano spazio le danze tradizionali di numerosi Paesi dei Balcani, ma un'attenzione particolare è dedicata al folklore albanese. Con professionalità e sensibilità artistica, le danzatrici interpretano balli provenienti dal Nord e dal Sud dell'Albania, così come dalle aree etniche albanesi, preservandone il ritmo, l'eleganza e il carattere autentico. Per questo motivo, il gruppo ha acquistato con mezzi propri costumi tradizionali albanesi, realizzati a Tirana nel 2018 da artigiane specializzate, che conferiscono alle interpretazioni una particolare fedeltà alla tradizione e una straordinaria bellezza.

L'attività del gruppo Laboratorio Folk non si limita alle sole scene locali. Il gruppo ha partecipato a importanti festival culturali come Etno-Tracce in Franciacorta, il Festival Interculturale di Riva del Garda, Primavera Bulgara a Milano e a diverse edizioni della Festa della Musica di Brescia, negli anni 2017, 2018, 2019, 2022 e 2023. In ognuna di queste manifestazioni, Laboratorio Folk ha dimostrato che il folklore può comunicare con il pubblico contemporaneo senza perdere la propria autenticità.

Uno dei momenti più importanti della sua attività artistica è stato lo spettacolo "Concerto dei Balcani", realizzato nel 2019 presso il Teatro Santa Giulia di Brescia, in collaborazione con il gruppo "Folk Atelier" di Reggio Emilia. Attraverso un mosaico di danze, musiche e costumi tradizionali, il pubblico ha potuto conoscere la ricchezza culturale dei Paesi dei Balcani, comprendendo come, nonostante le differenze, le tradizioni popolari siano portatrici di valori universali.

Laboratorio Folk ha inoltre sviluppato un'importante attività in collaborazione con la Casa della Memoria di Brescia. Attraverso spettacoli artistici dedicati al Giorno della Memoria, il gruppo ha affrontato temi di grande sensibilità storica e umana. Gli spettacoli "Disperatamente Gioiosi", "Porrajmos",

"Nel ricordo per la Pace", "Krimi i Madh" e, successivamente, "Armenia: il Genocidio Dimenticato" testimoniano come l'arte possa essere un potente strumento di memoria, riflessione ed educazione civica. In queste produzioni, la danza si è intrecciata con la musica, la poesia e la lettura artistica, creando una profonda comunicazione emotiva con il pubblico.

Nel 2023 il gruppo ha tenuto presso l'Università Libera della Franciacorta la lezione-spettacolo "La danza come espressione della cultura e della tradizione dei popoli", confermando che la sua missione non si esaurisce nell'interpretazione scenica, ma si estende anche allo studio, all'educazione e alla trasmissione del patrimonio culturale.

Un capitolo particolare nella storia di Laboratorio Folk è rappresentato dalla pluriennale collaborazione con la comunità albanese in Italia. Il gruppo ha partecipato regolarmente ad "Arte in Movimento", l'evento culturale annuale organizzato dalla Lega degli Scrittori e degli Artisti Albanesi in Italia, nel quale vengono promossi artisti appartenenti a diversi generi e discipline. Su questo palcoscenico di dialogo culturale, Laboratorio Folk ha interpretato con maestria le danze tradizionali albanesi, conquistando l'apprezzamento del pubblico albanese e italiano.

Altrettanto importante è la collaborazione con l'associazione "Shqiponja" della Valcamonica-Sebino, così come con altre associazioni aderenti alla Federazione Nazionale delle Associazioni Albanesi in Italia (FNAI). Nell'ambito di questa collaborazione, il gruppo ha partecipato all'evento multiculturale "Vela di Colori", svoltosi il 7 giugno 2026, dove, attraverso l'interpretazione delle danze albanesi, ha creato un'atmosfera calorosa e ha coinvolto il pubblico nella danza tradizionale albanese. È stata una bella testimonianza di come l'arte non conosca confini e di come il folklore rimanga una delle forme più potenti di dialogo tra le culture.

In tutti questi anni, le danzatrici del gruppo Laboratorio Folk non si sono limitate semplicemente a interpretare delle danze. Hanno studiato la storia, i costumi, i ritmi e l'anima dei popoli che rappresentano. Questa dedizione all'autenticità rende il gruppo una realtà rara nel panorama artistico italiano e un prezioso amico della cultura albanese.

In un'epoca in cui le identità culturali hanno bisogno di essere protette e promosse, Laboratorio Folk dimostra che l'arte è il linguaggio più bello della comunicazione tra le persone. Attraverso l'impegno, la professionalità e l'amore per la tradizione, questo gruppo ha costruito ponti di amicizia tra l'Italia e l'Albania, dimostrando che il folklore non è una reliquia del passato, ma un patrimonio vivo che continua a unire i popoli.

Questa è la missione che Laboratorio Folk continua a portare avanti con dignità: mantenere viva la memoria culturale, trasmetterla alle nuove generazioni e trasformare l'arte in un ambasciatore di comprensione, rispetto e pace.

(Traduzione A. Karagjozi)

Heronjtë e heshtur

Nga HASAN ALIAJ

Në jetën e përditshme na është bërë e natyrshme që, kur shikojmë ngritjen e një gradaçele, ndërtimin e një ure, muzeu apo vazhdimin e shëtitores buzë detit, të shprehemi lirshëm me një: “Uaaa!”. Por harrojmë se midis nesh ka njerëz të përkushtuar në kryerjen e një misioni dhe detyre, të cilët unë i kam konsideruar heronjtë e heshtur. Ndër këta janë edhe punëtorët e Ndërmarrjes së Ujësjellësit Vlorë. Gjatë ditëve të pushimit në Vlorë, këta persona të jashtëzakonshëm, me shumë vlerë, i takova dhe i pashë me sytë e mi në punën e vështirë që kryenin me vetëmohim dhe sakrifica sublime. Aty ku banoj ndodhi një defekt në linjën hidrike. Duke e gjykuar defektin si një problem të komunitetit, ndryshe nga shumë qytetarë të tjerë, të shoqëruar shpesh nga indiferentizmi dhe mospërfillja, cilësi që janë përhapur në masë të gjerë, vendosa të ndërhyj. Ndryshe nga ne emigrantët, kudo që ndodhemi, të cilët ushqehemi përditë me solidaritet, kulturë dhe humanizëm. Tek ne, problemi në komunitet, në lagje, është problemi i të gjithëve, ndërsa në vendlindje shpesh gjykohet dhe menaxhohet ndryshe. Qytetarët ndihen të prekur vetëm atëherë kur e keqja u troket brenda shtëpisë së tyre. Por, kur shikojnë njerëz të ndryshëm që ndotin ambientin, hedhin mbeturinat te komshiu, apo vërejnë një rrjedhje uji ose prerje kabllosh, mbyllin sytë sikur nuk ka ndodhur asgjë. Ky indiferentizëm nuk bën pjesë në traditën tonë. Përkundrazi, ai rrit një shoqëri pa parime, larg asaj që duhet të jemi.

Unë personalisht e quaj këtë një fatkeqësi për shoqërinë shqiptare. Pikërisht duke menduar mbi këto vlera që po i humbasim, menjëherë telefonova drejtorin e Ujësjellësit, z. Klevis Kaso, i cili më befasoi me përgjigjen e tij të shpejtë: “Urdhëroni, zotëri, si mund t’ju ndihmoj?” I shpjegova hallin dhe, pa pritur, më kërkoi të dhëna se ku ndodhej defekti. E falënderova për komunikimin dhe gatishmërinë, ndërsa ai, me modesti, më tha: Jemi në shërbim të popullit në çdo kohë e moment. Pa kaluar pesë minuta, na morën në telefon operatorët teknikë, të cilët erdhën në kohë në vendin ku ndodhej defekti.

Të them të drejtën, mendoja ndryshe nga çfarë kam dëgjuar për drejtorët e ndërmarrjeve të qytetit, si persona jo komunikues etj. Ndërsa Klevis Kaso m’u shfaq ndryshe: një administrator premtues, inteligjent dhe me shumë devotshmëri në zgjidhjen e problemeve të shumta të qytetarëve.

Punëtorët e Ndërmarrjes së Ujësjellësit Vlorë.

Por le të flasim për atë që ndodhi. Menjëherë erdhi skuadra e riparimeve, nën drejtimin e inxhinieres Johana Kola, një vajzë e imët, por shumë e shkathët nga natyra dhe profesionale. Johana nuk kishte dallim nga punonjësit; mes tyre qëndronte me thjeshtësinë e saj, që e karakterizon, me vështrimin e mprehtë, ndjenjën humane dhe modestinë. Ajo na tha: Këta janë ata punëtorë të pagojë që punojnë aq shumë, sa askush nuk i vë re. Inxhinierja kishte të drejtë për mënyrën se si i përshkroi punonjësit, sepse i pashë me sytë e mi dhe më mbetën në kujtesë përpjekjet e tyre mes baltës dhe ujit për të riparuar defektin. Ata, pa shumë fjalë, vazhdonin me orë të tëra për ta zgjidhur në kohë problemin. Ne të gjithë shikojmë se çfarë bëhet mbi tokë, por për ata që punojnë poshtë saj nuk dimë asgjë. Ata gërmonin me skavator dhe përballeshin me linja të shumta: kablo elektrike, telefonike, interneti, tuba uji, tuba shkarkimi të ujërave të zeza... Një punë e lodhshme dhe me përgjegjësi të mëdha, të cilat ata, me durim dhe gjakftohtësi, i përballuan. “Kjo metodë pune na shoqëron kudo”, na tha inxhinierja Johana, por shpresojmë që me kanalizimet e reja kontrolli i defekteve të jetë më i shpejtë dhe në kohë. Jo vetëm kaq. Ky proces që kemi nisur na bën krenarë, sepse me shtrirjen e rrjetit të ri do t’u sigurojmë qytetarëve ujë 24 orë dhe, për herë të parë në këto vite të pluralizmit, do të kemi hartën hidrike të qytetit, një projekt kaq të nevojshëm e të domosdoshëm për Vlorën.”

Në fjalët e saj, ashtu si edhe në përkushtimin e sinqertë të Klevis Kasos, konstatova se qyteti im i lindjes, Vlora, ka në krye njerëz të përkushtuar dhe intelektualë, për të cilët prioritet kryesor janë hallet dhe problemet e shumta të qytetarëve.

Dhe, mbi të gjitha, ka shumë heronj të heshtur, të cilëve u përkulem dhe duhet t’u përkulemi të gjithë me respekt e veneration.

Gli eroi silenziosi

Di HASAN ALIAJ

Nella vita quotidiana ci è diventato naturale che, quando vediamo sorgere un grattacielo, costruire un ponte, un museo o proseguire la passeggiata sul lungomare, ci venga spontaneo esclamare: «Wow!». Ma dimentichiamo che, tra noi, ci sono persone dedite allo svolgimento di una missione e di un dovere, persone che io ho sempre considerato gli eroi silenziosi. Tra questi ci sono anche i lavoratori dell’Azienda dell’Acquedotto di Valona.

Durante i giorni di vacanza trascorsi a Valona, ho incontrato e visto con i miei stessi occhi queste persone straordinarie, di grande valore, impegnate in un lavoro difficile, svolto con abnegazione e sacrifici sublimi. Nel luogo in cui abito si è verificato un guasto alla rete idrica. Considerando il guasto come un problema della comunità, diversamente da molti altri cittadini, spesso accompagnati dall’indifferenza e dalla noncuranza, atteggiamenti che si sono diffusi ampiamente, ho deciso di intervenire. Diversamente da noi emigrati, ovunque ci troviamo, che ci nutriamo quotidianamente di solidarietà, cultura e umanità. Per noi, il problema della comunità, del quartiere, è un problema di tutti; nel luogo natale, invece, spesso viene considerato e gestito diversamente. I cittadini si sentono coinvolti soltanto quando il male bussa alla porta della propria casa. Ma quando vedono persone che sporcano l’ambiente, gettano i rifiuti davanti alla casa del vicino, oppure notano una perdita d’acqua o dei cavi tagliati, chiudono gli occhi come se non fosse accaduto nulla.

Questa indifferenza non appartiene alla nostra tradizione. Al contrario, alimenta una società priva di principi, lontana da ciò che dovremmo essere. Personalmente considero tutto questo una vera e propria disgrazia per la società albanese. Proprio riflettendo su questi valori che stiamo perdendo, ho telefonato immediatamente al direttore dell’Acquedotto, il signor Klevis Kaso, che mi ha sorpreso con la rapidità della sua risposta: «Prego, signore, come posso aiutarla?».

Gli spiegai il problema e, senza esitare, mi chiese dove si trovasse esattamente il guasto. Lo ringraziai per la comunicazione e per la disponibilità, mentre lui, con grande modestia, mi disse: «Siamo al servizio della popolazione in ogni momento e in ogni circostanza».

Non erano passati nemmeno cinque minuti quando ci telefonarono gli operatori tecnici, che arrivarono tempestivamente sul luogo del guasto.

Bar di Lele

sa herë takohen, luan me të si një mik i vjetër. Edhe sot ndodhi e njëjta gjë. Të dy filluan të tundnin bishtat dhe të dëfrehen, sikur qetësia e qytetit të mos kishte prekur aspak botën e tyre. Bruno, që e dinte se isha arbëresh, më kujtoi diçka që më preku thellë: Në stolin e lulishtes pranë Manastirit, çdo 15 Gusht qëndronte ulur një arberesh i madh Prof. Padre Basilio Intrieri. E them me dhimbje se me largimin e tij u mbyll një ndër kapitujt me të rëndësishëm të botës arbërore, prezenca shekullore e murgjeve arbëreshë në Manastir.

Sot ai stol ishte bosh. Murgu i mirë, i heshtur dhe i ditur, vetëm dy ditë më parë ishte larguar në amshim. E njihja mirë këtë murg të gjakut tim. Më kishte dhuruar libra dhe materiale që më pas i kisha botuar në gazetë. Më kujtohet veçanërisht një bisedë kur më dha librin e Padre Sofronio Gassisit. Më thoshte qetësisht se Gassisi ishte një dijetar me njohuri të gjithanshme, jo vetëm në fushën

fetare, por edhe si deshifrues, historian, gjuhëtar dhe albanolog. Nga shpjegimet e tij më është rrënjosur në mendje edhe një histori interesante: letërkëmbimi i Padre Sofronio Gassisit me Mithat Frashërin, kur ky i fundit ndodhej në Bari.

Murgu Sofronio, hulumtues i zellshëm dhe i palodhur, kishte gjetur një libër të vjetër, që mendohej se i përkiste shekullit VII ose VIII. Brenda tij ndodheshin disa faqe të shkruara në një formë të vjetër të gjuhës shqipe. Mithat Frashëri, duke ia ditur vlerën këtij zbulimi, i shkruante Gassisit që t’ia dërgonte librin. Por murgu dijetar iu përgjigj se po merrej me një studim të gjuhës shqipe, i cili do të botohej së shpejti. Fatkeqësisht, me ndarjen nga

jeta të murgut, në vitin 1923, humbi edhe ai thesar gjuhësor, i cili, po të ishte ruajtur dhe studiuar, mund të kishte hedhur dritë mbi shumë çështje të historisë së gjuhës shqipe.

E sjell këtë kujtim sepse këtë letërkëmbim disa gjuhëtarë dhe historianë ia atribuojnë murgut Gassisi dhe gjuhëtarit të shquar Eqrem Çabej. Por, nëse u referohemi fakteve dhe kronologjisë, lind një mospërputhje e qartë: Gassisi kishte ndërruar jetë në vitin 1923. Për këtë arsye, historia meriton të rishikohet me kujdes dhe mbi bazën e dokumenteve.

Edhe një fakt tjetër mbetet interesant: në kërkim të këtij thesari kanë ardhur ndër vite gjuhëtarë e studiues të dëgjuar. I kam shoqëruar e mirëpritur sipas zakonit të Labit, por ata erdhën, kërkuan dhe u larguan, pa mundur të gjenin atë që kërkonin...! Ndryshe nga miqtë e mi si Artan Shkreli dhe Eltjon Muzaka të cilët erdhën disa orë, por bënë një zbulim të madh mbi

A dire il vero, avevo un’idea diversa di ciò che avevo sentito dire sui direttori delle aziende cittadine, spesso descritti come persone poco comunicative e così via. Klevis Kaso, invece, mi è apparso diverso: un amministratore promettente, intelligente e profondamente dedicato alla soluzione dei numerosi problemi dei cittadini.

Ma veniamo a ciò che è accaduto.

Immediatamente arrivò la squadra di riparazione, guidata dall’ingegnera Johana Kola, una ragazza minuta, ma molto agile per natura e altamente professionale. Johana non si distingueva dagli altri lavoratori; stava in mezzo a loro con la semplicità che la contraddistingue, con lo sguardo attento, un forte senso umano e grande modestia.

Ci disse: Questi sono i lavoratori invisibili che lavorano così tanto, ma che nessuno nota.

L’ingegnera aveva ragione nel descrivere così i suoi collaboratori, perché li ho visti con i miei occhi e mi sono rimasti impressi nella memoria i loro sforzi, immersi nel fango e nell’acqua, per riparare il guasto. Senza troppe parole, continuavano a lavorare per ore, allo scopo di risolvere il problema nel più breve tempo possibile. Tutti noi vediamo ciò che viene realizzato sopra il livello del suolo, ma non sappiamo nulla di coloro che lavorano sotto di esso. Loro scavavano con l’escavatore e si trovavano davanti a numerose linee e infrastrutture: cavi elettrici, telefonici, internet, tubature dell’acqua, condotte per lo scarico delle acque reflue... Un lavoro faticoso e di grande responsabilità, che hanno affrontato con pazienza e sangue freddo. Questo metodo di lavoro ci accompagna ovunque», ci ha detto l’ingegnera Johana, «ma speriamo che, con le nuove canalizzazioni, il controllo e la gestione dei guasti possano essere più rapidi e tempestivi.

Non solo. Il processo che abbiamo avviato ci rende orgogliosi, perché con l’estensione della nuova rete riusciremo a garantire ai cittadini l’acqua 24 ore su 24 e, per la prima volta in questi anni di pluralismo, avremo la mappatura della rete idrica della città: un progetto tanto necessario quanto indispensabile per Valona. Nelle sue parole, così come nella sincera dedizione di Klevis Kaso, ho constatato che la mia città natale, Valona, ha alla sua guida persone impegnate e intellettualmente preparate, per le quali la priorità principale sono le difficoltà e i numerosi problemi dei cittadini. E, soprattutto, ha tanti eroi silenziosi, ai quali mi inchino e ai quali tutti noi dovremmo inchinarci con rispetto e venerazione.

Një 15 Gusht ndryshe në Grottaferrata

Nga HASAN ALIAJ - Grottaferrata

Për herë të parë, pas më shumë se 35 vitesh banimi në Grottaferrata, më qëlloi ta festoja 15 Gushtin në këtë qytezë në një mënyrë krejt ndryshe. Për të shmangur vapën e madhe, dola herët në mëngjes me qenin tim, Zakun. Qyteza ishte mbështjellë nga një qetësi absolute. Nëpër rrugë nuk dukej asnjë makinë, nuk dëgjohej asnjë zhurmë. Vetëm cicërimat e zogjve dhe gjinkallave prishnin, herë pas here, heshtjen. Kjo qetësi më kujtoi menjëherë kohën e Covid-it, kur gjithçka ishte bosh dhe nëpër qytet nuk pipëtinte asgjë. Ishte një heshtje që, të them të drejtën, të fuste frikën. E njëjta ndjesi më përfshiu edhe këtë 15 Gusht. Të gjithë ishin larguar për pushime: në det, në mal, kudo ku mund të gjenin freski, qetësi dhe pak çlodhje. Vazhdoja të ecja me Zakun, kur përpara syve më doli bari i Lelës, i hapur. Mbi anak, me atë shikimin e ëmbël e njerëzor, qëndronte Michele, një barist profesionist. Pa më thënë asgjë, më shërbeu kafënë e shkurtër, siç e di ai se e pi. E gjerbja kafënë, e cila atë mëngjes më shijoi më shumë se zakonisht. Instinktivisht hodha sytë nga tavolinat. Aty ishin ulur dy-tre të moshuar, të menduar e shikimin që të ngjallte respekt, e pinin kafënë në heshtje, pa shkëmbyer asnjë fjalë me njëri-tjetrin. Patjetër që, në ato çaste vetmie, mendimet e tyre udhëtonin larg drejt kohëve të pushimeve, drejt vendeve të ndryshme ku dikur kishin kaluar ditët e verës. Pasi mbarova kafen u përshëndeta me Michelen që na respekton si komunitet. Zaku vazhdonte të ecte, por, të them të drejtën, as ai nuk ishte mësuar me një qetësi të tillë. Herë pas here më shikonte me habi, sikur donte të më pyeste: “Çfarë ka ndodhur?”

Në rrugën që të çon drejt Manastirit të San Nilit, në largësi dalloi qenin e vetëm që,

shkrimet e vitit 1500 të gjendura në muzeun e Manastirit pavarësisht se nuk ishin të profesionit, por zotëronin një kulturë të gjerë edhe mbi deshifrimet. E falënderova Brunon, i cili më ngacmoi kujtesën, dhe vazhdova rrugën nëpër Grottaferrata.

Përsëri, kudo, qetësi absolute.

Disa klube qëndronin hapur dhe, aty-këtu, shihje ndonjë pensionist të menduar, duke lexuar gazetën ose duke shijuar kafënë e mëngjesit. Stolat ishin pothuajse bosh. Vetëm rrallë mund të shihje ndonjë të ulur, duke shijuar hijen e krijuar nga pemët e larta.

Kudo që hidhje sytë, ndeshje silueta njerëzish të menduar e të heshtur. Dikush ecte me bastunin që mezi e ngrinte; dikush tjetër, me kurrizin e përkulur nga lodhja dhe moshja. Dukej sikur të gjithë kishin diçka për të thënë, por preferonin më shumë të heshtnin.

I vetmi që vraponte në hijeshin e trotuarëve ishte Prof. Mirko Di Bernardo.

Ecte, ecte pa pushim sepse trotuaret e Grottaferratës, të realizuara gjatë periudhës kur ai ishte kryetar bashkie, kanë marrë një pamje të jashtëzakonshme e mbresëlënëse sipas parametrave të kohës moderne. Sot aty mund të ecësh lirshëm, si këmbësor apo me biçikletë. Dhe pikërisht këtë arritje, bashkë me shumë e shumë të tjera të realizuara gjatë mandatit të tij si kryetar bashkie, po i shijonte qetësisht i ndrituri Di Bernardo.

Ai vraponte, por jam i bindur se, ndërsa ecte, po projektonte në mendje ide të reja, me vizion për të mirën e qytetit dhe të gjithë qytetarëve, pa dallim.

Ky 15 Gusht ishte krejt ndryshe nga pushimet në qytetin tim të lindjes, por ndoshta edhe kjo qetësi ka të mirat e veta.

Zbulimi i shqiptarëve: janë nisur nga Molise, studimet mbi vendosjen pas vitit 1400

Passoscuro, dy mijë banorë për një vend detar të Bashkisë së Romës, në të tridhjetin kilometër të Via Aurelia-s, përpara se me qenë një katund peshkatarësh e një plazh verimi popullor, ka qenë koloni shqiptare. Lajmi, i habitshëm për diçka të re rreth një mërgimi etnik kaq të lashtë, asht dhanë nga një studiuës 67-vjeçar, Franco Romagnolo, drejtor i revistës *Risveglio del Molise (Zgjimi i Molizes)*. Asht një kuriozitet që ka dalun në dritë rastësisht, prej kërkesash të një natyre tjetër. “Po, në të vërtetë ishte në vijim e sipër një studim”, shpjegon Franco Romagnolo. “Isha kah kërkojsha dokumenta që, në një farë mënyre, i përkisnin katundeve S. Felice Slavo, Acquaviva Collecroce, Montemitro, Ururi (Ruri), Portocanone (Portkanuni), Campomarino (Kemarini), e Montecilfone (Munxhifuni). E asht për këtë arsye që jam gjindun përpara një serie dëshmish të shkrueme që bajshin fjalë për shqiptarë mbi bregun e krahinës romake, e ma me veçanësi ndërmjet Passoscuro e Ostia-s.”

Burimi kryesor i kësaj ngjarjeje historike asht arkivi etrusk i vendit: Tarquinia (Viterbo), ndonja 80 km larg Romës. Megjithatë, lajmet nuk janë të plota, për shkak të humbjes së papritun të disa dokumentave. Simbas këtyne dokumentave, prania ma e qindrueshme e gjindes shqiptare ndodhte me 1484; megjithëse një hetim ma i përcaktuem duket tejet i vështirë, edhe për mungesën e dëshmimeve linguistike e toponimike që do të mundeshin me vërtetue një lidhje të elementit shqiptar me atë të vendit. Lajmi i parë rreth pranisë së shqiptarëve në tokat ndërmjet Tarquinia-s e Passoscuro-s del me 1458, nga një “letër e shkurtë” e Papës Pio II, i quejtun Enea Silvio Piccolomini. Asht një pergamenë që edhe sot asht e rrejtun në Tarquinia e, në ato kohna, ishte drejtue një bujari me titullin e princit. Papa nxiste këtë njeri bujar me ia dorëzue qytetit të Cerveterit një farë “shqiptari”, që duket se ishte përgjegjës për disa zjarre ndër ato fusha e ishte strehue në kështjellën që gjindesh në zonat e princit. Ma vonë, me 1484, vjen e ndodhe një shtim i dendun i lindjeve në Passoscuro, për një vendosje shqiptarësh të pritur me bamirësi edhe nga Papa Pio II, i cili u përgëzue për numrin e rritun të banorëve (Arkivi Bruschi-Falgari, vjeti 1484). Fatkeqsisht, nuk kemi lajme ma të hollësishme, sepse regjistri ku historiani i asaj epoke i nxori këto lajme u dogj në zjarrin që, me 1600, shkatroi një pjesë të mirë të dokumentave.

Passoscuro

Me 1592 duket një tjetër dëshmi e re: shqiptarët gjinden në Tarquinia si milici të dërgueme nga Papa Klementi VIII për me shtypë cubninë që plaçkiste pyjet e Maremmës. Disa prej tyre u transferuen në Civitavecchia. Tue mos gjetun kushte jetese ma të mira, u shtynë kah Passoscuro, tue bamun “mbrapshitina” përkundrejt banorëve, deri në pikën që komuna e Cerveterit u detyrue me marrë masa serioze dishiplinore (Regjistri i letrave, Arkivi Etrusk, 1587-96, Carta 161).

Cilat qenë arsyet që i detyruen me u shpërngulun kaq larg prej Atdheut të tyre?

“Vjetët që shkojnë nga 1458, themelore për me e përcaktue fenomenin, janë të pasuna me ngjarje politike e ushtarake për Shqipninë”, shpjegon Romagnolo. “Heroi kombtar Gjergj Kastrioti, i mbiemnuem Skanderbeg, me një ushtri të vogël arin me thye, në ma se një ndërmarrje, turqit shtypës, tue krijue një mit për vetvedin edhe në Perëndim. Ndoshta zbritja e bashkatdhetarëve deri në Tirenë mund të shpjegohet me shpresën për pushtime të vogla.” Nicola De Matteo, president për shumë vjet i Pro Loco-s së Passoscuro-s, e pret me interesim lajmin. “Na e njohim historinë moderne të këtij vendi, lindun mbas luftës prej vendosjes së peshkatarëve minturnes”, thotë ai, “ose e marrim me mend, edhe përmes prezencave arkeologjike, randësinë e kësaj vendosjeje në lidhje me kahun e Tiberit, nga ana e etruskëve, e me zgjanimin romak kah veriu. Në këtë pikpamje, lajmi i komunitetit shqiptar paraqet një arne të historisë sonë që, pikërisht, mungonte.”

La scoperta degli Albanesi: partirono dal Molise, gli studi sull'insediamento dopo il 1400

Passoscuro, circa duemila abitanti, località balneare del Comune di Roma, al trentesimo chilometro della Via Aurelia, prima di diventare un borgo di pescatori e una popolare località di villeggiatura, è stata una colonia albanese.

La notizia, sorprendente perché porta alla luce un nuovo tassello di un'emigrazione etnica tanto antica, proviene da uno studioso di 67 anni, Franco Romagnolo, direttore della rivista *Risveglio del Molise*. Si tratta di una curiosità emersa casualmente, nel corso di ricerche di tutt'altra natura. «Sì, in realtà era già in corso uno studio», spiega Franco Romagnolo. «Stavo cercando documenti che, in qualche modo, riguardavano i paesi di S. Felice Slavo, Acquaviva Collecroce, Montemitro, Ururi (Ruri), Portocanone (Portkanuni), Campomarino (Kemarini) e Montecilfone (Munxhifuni). È proprio per questo motivo che mi sono imbattuto in una serie di testimonianze scritte che parlavano della presenza di Albanesi lungo la costa della regione romana e, più precisamente, tra Passoscuro e Ostia».

La fonte principale di questa vicenda storica è l'archivio etrusco di Tarquinia (Viterbo), distante circa 80 chilometri da Roma. Tuttavia, le notizie non sono complete, a causa della perdita improvvisa di alcuni documenti. Secondo queste testimonianze, la presenza più stabile della popolazione albanese risalirebbe al 1484; tuttavia, una ricerca più approfondita appare assai difficile anche per la mancanza di testimonianze linguistiche e toponomastiche che potrebbero confermare un collegamento tra l'elemento albanese e quello locale.

La prima notizia relativa alla presenza degli Albanesi nelle terre comprese tra Tarquinia e Passoscuro risale al 1458, attraverso una «breve lettera» di papa Pio II, Enea Silvio Piccolomini.

Si tratta di una pergamena tuttora conservata a Tarquinia e, all'epoca, indirizzata a un nobile insignito del titolo di principe. Il Papa esortava il nobile a consegnare alla città di Cerveteri un certo «albanese», che sembrava essere responsabile di alcuni incendi appiccati in quelle campagne e che aveva trovato rifugio nel castello situato nei territori del principe. Successivamente, nel

1484, si registra un consistente aumento delle nascite a Passoscuro, collegato a un insediamento di Albanesi accolto con benevolenza anche da papa Pio II, il quale si sarebbe compiaciuto per l'aumento del numero degli abitanti (Archivio Bruschi-Falgari, anno 1484).

Purtroppo non disponiamo di notizie più dettagliate, poiché il registro dal quale lo storico dell'epoca ricavò queste informazioni andò distrutto nell'incendio che, nel 1600, devastò una parte considerevole della documentazione.

Nel 1592 emerge un'altra testimonianza: gli Albanesi si trovano a Tarquinia come milizie inviate da papa Clemente VIII per reprimere il brigantaggio che saccheggiava i boschi della Maremma. Alcuni di loro furono trasferiti a Civitavecchia. Non trovando condizioni di vita migliori, si spinsero verso Passoscuro, compiendo «azioni ostili» nei confronti degli abitanti, fino al punto che il Comune di Cerveteri fu costretto ad adottare serie misure disciplinari (Registro delle lettere, Archivio Etrusco, 1587-96, Carta 161).

Quali furono le ragioni che li spinsero a trasferirsi così lontano dalla loro Patria?

«Gli anni che vanno dal 1458, fondamentali per comprendere il fenomeno, sono ricchi di avvenimenti politici e militari per l'Albania», spiega Romagnolo. «L'eroe nazionale Gjergj Kastrioti, detto Scanderbeg, con un piccolo esercito riuscì a sconfiggere in più occasioni i Turchi invasori, creando attorno a sé un mito anche in Occidente. Forse lo spostamento dei suoi connazionali fino al Tirreno potrebbe essere spiegato con la speranza di realizzare piccole conquiste». Nicola De Matteo, per molti anni presidente della Pro Loco di Passoscuro, accoglie con interesse la notizia. «Conosciamo la storia moderna di questo luogo, nato nel dopoguerra con l'insediamento di pescatori provenienti da Minturno», afferma, «e possiamo anche comprendere, attraverso le presenze archeologiche, l'importanza di questo insediamento in relazione al Tevere, da una parte, e all'espansione romana verso nord, dall'altra. Da questo punto di vista, la notizia della presenza di una comunità albanese rappresenta un tassello della nostra storia che, proprio, mancava». (PTV)

EQEREM CANAJ, MËSUESI QË U BË SHKRIMTAR

Nga Prof. Asoc. Dr. BERNARD ZOTAJ

Një jetë në shërbim të dijes, fjalës dhe kujtesës. Ka njerëz që e kalojnë jetën duke bërë një profesion dhe ka të tjerë që e kthejnë profesionin në një mënyrë të të jetuarit. Të tillë janë mësuesit që nuk mjaftohen vetëm me të dhënë mësim, por përpiqen të mbjellin të brezat dashurinë për dijen, kulturën dhe fjalën. Në këtë kategori bën pjesë edhe Eqerem Canaj, mësuesi i gjuhës dhe letërsisë, shkrimtari, kritiku dhe intelektual që prej dekadash i ka kushtuar një pjesë të rëndësishme të jetës së tij librit dhe kulturës. Ai lindi më 5 shkurt 1943, në Mesaplik, në një nga ato treva të Labërisë ku historia, kujtesa, kënga dhe fjala kanë qenë gjithmonë pjesë e jetës së njerëzve. Në një mjedis të tillë u formuan edhe themelet e karakterit të tij: dashuria për vendlindjen, respekti për njerëzit, vëmendja ndaj fjalës dhe dëshira për të mësuar. Qysh në fëmijëri, rruga e tij u lidh me shkollën. Mësimet e para i mori në shkollën “Ndrec Ndue Gjoka” në Tiranë, ndërsa më pas ndoqi Shkollën e Mesme Pedagogjike “Pandeli Sotiri” në Gjirokastrë. Ishte pikërisht aty ku nisi të merrte formë ajo që më vonë do të bëhej një nga shtyllat e jetës së tij: mësuesia. Pas përfundimit të shkollës pedagogjike, u emërua mësues në Boder të Bashajt. Ishte fillimi i një udhe të gjatë në arsim, një udhë që nuk do të ishte thjesht karrierë profesionale, por pjesë e identitetit të tij.

Mësuesi që e kishte fjalën mjet pune.

Në vitin 1975, përfundoi studimet e larta në Fakultetin Histori-Filologji, dega Gjuhë-Letërsi, në Universitetin e Tiranës. Kjo ishte një periudhë e rëndësishme në formimin e tij intelektual. Letërsia, të cilën deri atëherë e kishte njohur kryesisht përmes librave dhe përvojës së mësuesit, tashmë bëhej edhe objekt studimi, analize dhe kërkimi. Pas universitetit u rikthye në Mesaplik, aty ku rrënjët e tij ishin ngulitur thellë. Për gati tri dekada, nga 1975 deri në vitin 2004, punoi si mësues dhe drejtor shkolle në Mesaplik.

Në jetën e një mësuesi ka shumë gjëra që nuk shkruhen në dokumente. Nuk shënohen në regjistra zëri i tij në klasë, këshillat që u ka dhënë nxënësve, bisedat pas mësimit, shqetësimi për një nxënës që kishte vështirësi apo gëzimi kur një nxënës arrinte sukses. Por pikërisht këto janë gjurmët më të thella

të një mësuesi. Eqerem Canaj i përkiste brezit të mësuesve që e shihnin arsimin si përgjegjësi shoqërore. Për të, gjuha nuk ishte vetëm një lëndë shkollore dhe letërsia nuk ishte thjesht një program mësimor. Fjala ishte kulturë, ndërsa libri ishte një dritare për të parë botën. Pas vitit 2004, ai vijoi punën në shkollën “Zigur Lelo” të Vlorës dhe më pas në shkollën e mesme të Vllahinës, ku punoi deri në vitin 2008. Kudo ku punoi la pas vetes jo vetëm nxënës, por edhe kujtime. Sepse një mësues i mirë nuk matet vetëm me vitet e shërbimit; ai matet me numrin e njerëzve të të cilët ka lënë një gjurmë.

Kur mësuesi nisi të shkruante

Nëse mësuesia ishte njëra anë e personalitetit të tij, letërsia ishte ana tjetër. Ajo kishte qenë pranë tij prej kohësh, por në vitin 1976 nisi të botojë poezi të para në “Zëri i Rinisë”, “Drita” dhe revistën “Nëntori”. Hapat e parë në letërsi nuk janë të lehtë për

askënd. Pas çdo vargu të parë fshehet pasiguria, dëshira për të shprehur dhe njëkohësisht frika nëse fjala do të arrijë të lexuesi. Eqerem Canaj pati fatin dhe meritën të mbështetej në këto fillime nga shkrimtarë si Shevqet Musaraj dhe Naum Prifti. Kështu, mësuesi nisi të bëhej gjithnjë e më shumë shkrimtar. Në vitin 1982, në Konkursin Kombëtar të Letërsisë, novela “Vlora” u vlerësua me çmimin e dytë. Ishte një vlerësim i rëndësishëm për krijuesin që po kërkonte vendin e vet në letërsinë shqiptare. Por Canaj nuk u mjaftua me një sukses. Ai vazhdoi të shkruante, të kërkonte, të provonte forma të ndryshme dhe të zgjerohej në disa gjini letrare.

Shkrimtari i shumë zërave

Në krijimtarinë e tij gjenden poezi, poema, romane, novela, tregime, haiku, ese dhe kritikë letrare. Nga “Qiej të çarë” te “Lotët e kujtesës”, nga “Akrokeraun” te “Zambaku i kaltër”, nga romanet “Njeriu me nofulla të hekurta”, “Kënga e thyer”, “Ethet e gjakut”, “Romani i një njeriu”, “Romani i një urtaku”, “Metastazë në blu”, “Rebeli”, “Çatia e gjarpërinjve”, “Zëri i vetëdijes” e “Bisha e thinjur”,

krijimtaria e tij dëshmon për një autor që ka kërkuar vazhdimisht të zgjerojë hapësirën e vet shprehëse. Në veprat e tij shfaqet një shkrimtar i interesuar për njeriun dhe botën e tij të brendshme, për kujtesën, për kohën, për marrëdhëniet njerëzore dhe për kontradiktat që e shoqërojnë individin në jetën e përditshme.

Por ajo që e bën të veçantë rrugëtimin e Canajt është se ai nuk e ka ndarë asnjëherë letërsinë nga jeta. Ai ka qenë mësues përpara se të ishte shkrimtar dhe, në njëfarë mënyre, mësuesi ka vazhduar të jetojë brenda shkrimtarit. Vëzhgimi i njerëzve, njohja e karaktereve, kontakti me breza të ndryshëm, përvoja në shkollë dhe marrëdhëniet me komunitetin kanë qenë një burim i rëndësishëm për botën e tij krijuese.

Një intelektual i lidhur me Vlorën

Me kalimin e viteve, Eqerem Canaj u bë një nga emrat aktivë të jetës letrare të Vlorës. Ai është anëtar i Lidhjes së Shkrimtarëve të Shqipërisë dhe në vitet 2011-2015 drejtoi Shoqatën e Shkrimtarëve “Petro Marko” të Vlorës. Ky angazhim tregon se ai nuk e ka parë letërsinë vetëm si një veprimtari individuale. Përkundrazi, është përpjekur të jetë pjesë e jetës kulturore të qytetit, të mbështesë krijuesit dhe të ruajë komunikimin mes shkrimtarëve e lexuesve. Një vend të rëndësishëm në veprimtarinë e tij zënë edhe antologjitë e poetëve dhe shkrimtarëve të Vlorës, si dhe esetë e kritikant letrarë. Në këtë drejtim, puna e tij shkon përtej krijimtarisë personale: ajo merr edhe karakter dokumentues e promovues për jetën letrare të trevës.

Mesapliku që mbetet gjithmonë në sfond

Për një shkrimtar, vendlindja nuk është vetëm një pikë në hartë. Ajo është një kujtesë që ecën me të. Mesapliku, vendi ku lindi Eqerem Canaj, duket sikur mbetet gjithmonë diku në sfondin e jetës së tij. Është aty në kujtimet e fëmijërisë, në njerëzit që ka njohur, në natyrën e vendlindjes, në gjuhën dhe mënyrën e të menduarit, në ato detaje të vogla që njeriu i merr me vete edhe kur largohet fizikisht. Ndoshta pikërisht për këtë arsye, edhe kur shkrimtari shkruan për tema më të gjera, lexuesi mund të ndiejë pas fjalëve të tij jehonën e vendit ku është formuar. Sepse shkrimtari mund të ndryshojë vendbanim, por vështirë se mund të ndryshojë vendlindje.

Një zë i vlerësuar

Puna dhe kontributi i Eqerem Canajt janë vlerësuar edhe nga institucionet vendore. Ai është nderuar nga Bashkia dhe Qarku i Vlorës me titullin “Nderi i Qarkut të Vlorës”. Emri dhe krijimtaria e tij kanë gjetur vend edhe në “Enciklopedinë e Vlorës”, botuar nga MALUKA, Tiranë, në vitin 2023, ku studiuesi Bardhosh Gaçe i ka kushtuar një zë të veçantë. Për të është shkruar në shtypin e përditshëm, ndërsa vetë Canaj ka qenë i pranishëm në intervista dhe emisione televizive, duke folur për letërsinë, librin, arsimin dhe përvojën e tij krijuese.

Mësuesi nuk u nda kurrë nga shkrimtari

Në pamje të parë, mësuesi dhe shkrimtari mund të duken si dy profesione të ndryshme. Por te Eqerem Canaj ato janë dy anë të së njëjtës jetë. Mësuesi i dha atij kontaktin e përditshëm me njerëzit dhe brezat. Shkrimtari i dha mundësinë që këtë përvojë ta kthente në fjalë. Mësuesi punoi me nxënësit për t'u hapur atyre rrugën drejt dijes. Shkrimtari punoi me fjalën për të shprehur lexuesit një tjetër rrugë drejt mendimit dhe ndjesisë. Në këtë kuptim, titulli “mësuesi që u bë shkrimtar” nuk duket kuptuar sikur një ditë ai la mësuesinë dhe iu kushtua letërsisë. Përkundrazi, të dyja ecën bashkë për dekada. Edhe kur ishte para nxënësve, ai ishte një njeri i librit; edhe kur u ul para faqes së bardhë, brenda tij vazhonte të jetonte mësuesi.

Fjala që nuk është lodhur së kërkuari

Sot, pas një jete të gjatë në arsim dhe letërsi, Eqerem Canaj vazhdon të shkruajë. Dhe kjo është ndoshta dëshmia më e bukur për një shkrimtar: të mos e konsiderojë kurrë fjalën të mbaruar. Ka ende kujtime që kërkojnë të shkruhen, njerëz që meritojnë të kujtohen, ngjarje që presin interpretimin e tyre dhe mendime që kërkojnë një lexues. Nga Mesapliku te Vlora, nga klasa e shkollës të faqet e romaneve, nga ditari i mësuesit të tryeza e shkrimtarit, Eqerem Canaj ka ndërtuar një rrugëtim të tijin. Një rrugëtim ku arsimi dhe letërsia nuk janë dy udhë të ndara, por dy degë të së njëjtës pemë. Njëra u dha dije brezave; tjetra u la atyre fjalë. Dhe fjala, kur shkruhet me përkushtim e dashuri, ka një fat të veçantë: mund të mbijetojë edhe përtej njeriut që e shkroi. Eqerem Canaj vijon të shkruajë. Prandaj historia e tij krijuese nuk është një kapitull i mbyllur. Është një libër ende i hapur.

DRITË - HIJET E SEMINARIT TË XIX MBARËKOMBËTAR TË GJUHËS SHQIPE NË DIASPORË DHE NË MËRGATË

Nga LEFTERI METKAJ – Athinë

Ky seminar i gjuhës shqipe patjetër që pati sukseset e tij. Së pari, shënoi një rritje të numrit të mësuesve që punojnë për gjuhën shqipe dhe kulturën shqiptare me fëmijët dhe të rinjtë shqiptarë gjithandej në mërgatën shqiptare, por gjithashtu pati edhe dhjetëra specialistë, ekspertë, titullarë të ministrive përkatëse të arsimit Shqipëri-Kosovë, të QBD-së, si dhe Grupin e Punës të këtij seminarit, të cilët organizuan këtë seminar të shumëpritur nga mësuesit e diasporës. Ky është takimi ynë i përbashkët vjetor, i mësuesve dhe përfaqësuesve të dy shteteve tona, që rrugëtojmë së bashku për më të mirën e mësimit shqip në mërgatën tonë. Prandaj, kjo pjesëmarrje me mbi 200 mësues në këtë seminar tregon interesimin dhe përgjegjësinë e tyre përkatësisht për t’u trajnuar dhe për një ngritje profesionale, didaktike-pedagogjike. I gjithë ky organizim tregoi për një seminar të pranueshëm profesional, në shërbim të gjuhës shqipe dhe të mësuesve.

Ajo që më bëri të reflektoj është agjenda e temave të Seminarit të XIX-të. Tema qendrore e këtij seminari ishte: “Motivimi i nxënësve në diasporë për mësimin e gjuhës shqipe dhe ruajtjen e identitetit kombëtar”. Nëse do të marrim një për një të gjitha temat e agjendës që u trajtuan në këtë seminar, pamë që u prezantuan dy tekste me metoda bashkëkohore, “Albani dhe Albana” dhe “Tung - Hello”, për mësimin e shqipes në diasporë. Po ashtu, pamë projekte, motiveve dhe gjetje të ndryshme që nxisin nxënësit, por të gjitha këto ishin si pjesë ndihmëse ose si shtesë për të punuar edhe diçka më shumë mbi programin mësimor vjetor. Pra, temat që u trajtuan në seminar ishin një planifikim plus, që nuk kishin lidhje me tekstet mësimore shkollore të paketave Nivelit I, II, III, që na janë orientuar si programi bazë, i cili është unifikuar e miratuar nga dy ministritë e arsimit shqiptar për mësimin shqip në diasporë. Pra, në këtë seminar nuk u trajnuam për çështjen më themelore që lidhet me ne mësuesit, që është didaktika, ku kryesisht kemi nevojë të rrisim kompetencat tona metodike-didaktike për një mësimdhënie në nivele bashkëkohore. Më e nevojshme për ne është të shohim metoda dhe forma pune didaktike, të zhvillohen tema, modele dhe shembuj orësh mësimore për të tre nivelet. Bile, shumë mirë do të ishte të realizoheshin sinteza temash për të tria shkallët që përmban çdo nivel. Pra, të shohim konkretizimin e mësimit, etapat organizative të orës së mësimit nga temat që përmban pikërisht programi ynë mësimor.

Kjo është problematika themelore e mësuesve që kërkojnë të trajnohen në seminare. Duam që ne, mësuesit e gjuhës shqipe, të jemi cilësorë e me standarde të njëjta mësimdhënieje, ashtu siç janë mësuesit e shkollës së vendit pritës, aty ku nxënësi ynë kalon nga 6 deri në 8 orë të ditës arsimore. Kjo do të na ndihmojë që të jemi të përgatitur mirë e funksionalë në sytë e nxënësve,

që t’u shërbejmë me nivel sa më të mirë, për të siguruar rezultat dhe cilësi në orën e mësimit. Kjo është arsyeja dhe përgjegjësia jonë si mësues që vijmë në seminar: të përfitojmë nga specialistët për të zbatuar në klasë programin me mënyrën më të përsosur të temave mësimore. Prandaj u larguam 5 ditë nga familja dhe humbëm 5 ditë pune. Specialistët dhe punonjësit e institucioneve arsimore duhet të jenë të vetëdijshëm për vështirësitë tona. Nuk shkojmë në zyra të kemi edhe sekretare të na përgatisë gjithçka, por shkojmë në klasë, kilometra larg, ku mendojmë të përfshijmë të gjithë nxënësit në procesin mësimor. Ata presin shumë nga ne.

Mësuesit e diasporës hasin sfida të mëdha në planifikimin e orëve mësimore, në zhvillimin e mësimdhënies, sepse klasat tona janë patjetër me nxënës të moshave dhe niveleve të ndryshme, ku mësuesi duhet të punojë njëkohësisht tri ose katër modele temash mësimore. Kemi 5 vite që punojmë me këto tekste mësimore pa libër për mësuesin. U botua edhe teksti Nivelit III, por ende nuk kemi libër për mësuesin e Nivelit I, ndërsa në seminar u shpërndanë libra ku botohen vazhdimisht të njëjtët, mijëra libra dygjuhësh me përrallat klasike botërore dhe autorët klasikë të huaj, ku nxënësit tanë i kanë me tepri nga shkollat e tyre. Gjithashtu, i shohin në çdo gjuhë që duan dhe në internet. Por përse nuk janë të interesuar të botohet libri për mësuesin, që i duhet patjetër për të punuar me metodë didaktike, për të trajtuar çdo etapë të orës së mësimit me siguri? Fëmijët e diasporës janë të rrethuar kudo me libra të autorëve të huaj. Për ta ne duhet të botojmë libra me autorët tanë për fëmijë, që i kemi të shumtë, që nga Rilindasit e deri në kohën tonë.

Mësuesit e diasporës e kanë të domosdoshëm librin për mësuesin, që ka të zhvilluar çdo etapë të orës mësimore. Prandaj është seminary, jo t’i largohemi problemeve, por të ndalemi për të mos vijuar problemet; të na shërbejë në rrafshin konkret, për të qenë kompetentë e për të siguruar cilësi në punën tonë në klasat heterogjene, që janë situatat më të vështira, ku mësuesi duhet të trajtojë tri ose katër tema mësimore njëkohësisht. Kur jemi

tek grupet heterogjene, ne, mësuesit e diasporës, jemi të ballafaquar me grupe më të komplikua dhe shumë më të vështira sesa grupet heterogjene në shkollat e rregullta. Kjo vjen nga shkak se nxënësit tanë kanë vështirësi në të kuptuar dhe në të shprehur shqip; ka dhe nxënës që janë me disleksi. Për rritjen profesionale didaktike-pedagogjike na duhen specialistë të na udhëzojnë si të organizojmë orën mësimore, si ta prezantojmë temën para nxënësve, që nga etapa e parë e deri në etapën e vlerësim-motivimit të detyrave që kanë kryer, që është motivimi kryesor dhe më i pritshëm nga nxënësit. Pra, në seminar u trajtuan motiveve të ndryshme, por mungoi më kryesorja: vlerësimi i nxënësit, që është një nga aktet motivuese kryesore, të cilin nxënësi e pret. Vlerësimet motivuese për nxënësit nuk duhet të mungojnë kurrë. Ato duhet të jenë në çdo orë dhe në çdo punë që kryejnë nxënësit. Ato i shërbejnë nxitjes për dije e për frekuentim të shkollave shqipe, për vullnetin, për rritjen e krenarisë dhe edukimit të identitetit kombëtar shqiptar.

Shprehje që ushqejnë vlerësim-motivimin përdorim nga më të mirat.

Për shembull, nxënësin që korrigjon dhe ndihmon më të vegjlit të flasin saktë shqip në klasën tonë, e kemi vlerësuar: “Rojtari i gjuhës shqipe”. Apo të tjera si këto: Je krenari e madhe për klasën dhe familjen. Mjeshtër i fjalës shqipe, kur krijon bukur. Ke kryer një punë të madhe me vlerë. Jam shumë krenare për ty. Apo, për nxënësit që fillojnë të lexojnë e shkruajnë pa gabime: Përpjekjet e tua meritojnë duartrokitjet e gjithë klasës. Për punën që kryejnë në grupe, për projektet me temë nga historia, arti, kultura, i motivoj: Ju jeni ambasadorët e vërtetë të kulturës sonë në botë. Bravo-Bravo! Vullneti për mësimin shqip mposht çdo largësi! – për nxënësin që vjen nga larg. Suksesi yt po rritet, ti po e meriton përsëri flamurin! Tjetër motivim: për nxënësit që lexojnë apo recitojnë më bukur vargje të autorëve të Shqipërisë, u jap një stemë të flamurit shqiptar; për autorët nga Kosova u jap stemë të flamurit të Kosovës. Nëse do të kishim libra për mësuesin, mund të gjenim edhe më shumë motiveve për nxënësit, por jam shpresëplotë dhe e sigurt që do të botohen. Por në seminar mund të zhvillohej një takim pune, të ballafaqoheshim me mësuesit me specialistët që kanë bërë përpilimin e teksteve të diasporës. Ata janë gjashtë autorë apo më shumë dhe mund të na bënin drejtpërdrejt praktikë, trajnime të diferencuara, apo të na jepnin këshilla pedagogjike; të na shpjegonin analizën sintetike që kanë përpiluar për orët mësimore, që t’i zbatojmë edhe ne në klasat heterogjene.

Nga seminary presim të marrim njohuri më të veçanta nga ekspertët, specialistët, përtej asaj që dimë të bëjmë vetë ne mësuesit: si të përgatisim planin vjetor me diçka më të re, më bashkëkohore dhe të realizohet aq sa lejojnë kushtet dhe rrethanat tona. Shtatori po vjen dhe dua të shkoj tek nxënësit më e përgatitur,

të zhvilloj mësim më të përparuar, të bëj art, të jap njohuri gjuhësore, t’i jap nxënësit gëzim, emocion, identitet, kulturë, traditë shqiptare; të jap e të marr suksesin nga nxënësit. Tema që prezantoj profesor Durim Lika ishte motivimi i duhur që i shërben nxënësit, mësuesit, që e bën mësimdhënien me grupe heterogjene më efektive e rezultative përmes mjeteve informatike të teknologjisë. Dhe, në përmbyllje, në Seminarin e Gjuhës Shqipe, nga drejtoresha e Qendrës së Botimeve për Diasporën, znj. Mimoza Hysa, dhe nga Prof. Dr. znj. Aljula Jubani, u prezantua projekti për mësimin e gjuhës shqipe, ku e cilësuan se është një model i ri didaktik që synon të mbështesë mësimin e shqipes në mjedise dygjuhëshe, me titull:

“TUNG, MËSOJMË SHQIP HELLO, WE LEARN ALBANIAN”

Një titull dedikuar metodës së gjuhës shqipe, por vetëm shqip nuk është. Dhe ne, si mësues të gjuhës shqipe, të gjithë në duartrokitje, dhe unë nuk ia fal vetes që nuk reagoval që të hapnim debat për këtë skandal. Dhe ky tekst është përgatitur nga tri autore me titull Profesor Doktor: Aljula Jubani, Adriana Bejko, Linda Mëniku, dhe asnjë nuk e paska parë që ky titull nuk është shqip. I bëj pyetje vetes dhe kolegëve të mi: ku na çon ky oportunitizëm para çdo skandali? Të flasim për metodën është e tepërt, duke u bazuar në shprehjen popullore: “Katundi që duket nuk do kallauz.” Nuk di se çfarë ka në brendësi kjo metodë didaktike për gjuhën shqipe, por nga titulli, kur e pashë, u indinjova shumë. Thashë: “Si është e mundur që titulli nuk ka lidhje me shqipen tonë? Fjala ‘TUNG’ nuk ekziston as në dy dialektet e shqipes, as në gjuhën standarde shqipe.”

Seminarët nuk janë të shkojmë poshtë e përprjetë. Përse nuk analizohen rezultatet e seminarit të mëparshëm, të Shkodrës? Çfarë u arrit, çfarë përparoi, çfarë u fut në praktikë, çfarë zhvillimi profesional përfituan mësuesit? Kështu po shkojmë nga seminary në seminar vetëm të dëgjojmë çfarë di njëri apo tjetri. Trajnim praktik-profesional, jo. Dhe mësuesit nuk i lehtësohet pesha. Duhet të përgatisë vetë modele të orës mësimore për punë individuale e për punë me grupe, të organizojë mësimin, të kryejë çdo shërbim institucional me bashkitë dhe drejtoritë e shkollave, të krijojë klasa të gjuhës shqipe atje ku janë bashkatdhetarët tanë e t’i mbajë ato sa më bashkëkohore, të përshtatshme me traditën shqiptare dhe të frekuentohen rregullisht. Pra, këta mësues meritojnë vëmendje serioze për t’iu lehtësuar vështirësitë. Kolegë të nderuar, mësimdhënës, organizatorë dhe themelues të mësimit shqip në mërgatën shqiptare, ju keni treguar se keni përballuar vështirësi e pengesa të shumta. Kur ju bëni mësimin shqip, aty ku jeni jashtë Atdheut, ju mbillni fidanë të rinj për gjuhën shqipe dhe, nga duart e fëmijëve tanë, fluturojnë flamujt kuq e zi që janë si shqiponja të lira anembanë ku flitet shqipja jonë. Ju mbani ndezur një dritë të fortë të Shqipërisë dhe Kosovës në mbarë botën.

SEDEFQAR MEHMET AGA BIÇAKÇIU NGA ELBASANI, NJË NGA KRYEARKITEKTËT SHQIPTAR NË PERANDORINË OSMANE.

(vijon nga faqja 10)

Është një libër i kohës së tij, një libër burimor (enciklopedik), që përmban informacione mbi muzikën, arkitekturën dhe gjeometrinë.

[1] Vepra është libri i dytë me vlerë i këtij lloji pas Tesküretü'l - Bünyan, libri i shkruar për mimar Sinanin.

[2]. Fakti që vepra futet thellë në tema dhe përfshin kërkime dokumentesh kur diskuton veprat e Mehmet Agës.

[3] zbulon se Cafer Efendi.(Xhafer, sqaron A.Diko). Xhafer Efendi ishte një studiues, por jo aq afër temave sa Mehmet Agai i shekullit të 17-të. Ky libër, i shkruar nga Cafer Efendi, të cilin mund ta prezantojmë si një historian arti që jetoi në fillim të periudhës, është i rëndësishëm për sa i përket transmetimit të aktiviteteve artistike të epokës. Në këtë studim, informacioni i dhënë në Risale-i Mimariyye, i përkthyer në turqisht nga Orhan Şaik Gökyay, (Orhan Shaik Gokjaj), konsiderohet si burimi kryesor dhe i përkthimeve të autorëve të tjerë. Informacioni i marrë nga Risale-i Mimariyye (Traktat mbi arkitekturën = sqaron Asqeri Diko Zaloshnja Skrapar), është vlerësuar me informacione dhe gjetje të tjera në studimet e kryera në vend dhe çështjet janë sqaruar.

BIOGRAFI E SHKURTËR

Informacioni i dhënë në Risale-i Mimariyye, i cili fillon me «Mehmet Aga erdhi në Stamboll nga Rumelia në vitin 970 Hixhri. (1562-1563) gjatë viteve të fundit të Sulltan Sulejmanit të Madhërishtëm dhe qëndroi për pesë vjet pa pagë.»[5] nuk përmban asnjë informacion në lidhje me emrin e vërtetë dhe vendin e lindjes së Mehmet Agait. Për më tepër, informacioni i shkruar nga Cafer Efendi përsëritet në të gjitha burimet e tjera, përfshirë burimet e huaja dhe nuk u konsiderua e nevojshme asnjë kërkim i mëtejshëm. Goodwin thotë, « Mehmet Aga lindi në Evropë rreth vitit 1540»[6], ndërsa Mayer thotë, «Ai lindi në Rumeli rreth vitit 1540» dhe vendos një pikëpyetje (?) [7]. Në thelb, i vetmi burim që jep një të dhënë është libri “ Seyahatnameja “ e Evliya = Evlija Çelebiut. Mehmet Aga përmendet në “Seyahatnam”, si më poshtë[8]: “Në këtë qytet (Ilbasan) ka dyzet çizma me ujë jetëdhënë. Harkat e të gjitha çizmave janë bërë me pllaka “. Kjo është historia e regjistruar.

Xhamia e Han Ahmetit, ndërtuesit fisnik. Shenjtëria e Tij, arkitekti kryesor, brendësia e të cilit është e shkëlqyer. Për shpirtin e pastër të Shenjtërisë së Tij, Sulltanit të Dy Botëve.

Ai ndërtoi këtë çizmə të pastër nga mirësia. Zemra e Hushit recitoi historinë e saj. Uji i pastër i Muhamed Mustafait erdhi në dashurinë e tij.[9]”

Sipas kësaj, Mehmet Aga ndërtoi dyzet çizma në Ilbasan. Sot, ka një xhami, një banjë dhe dy çizma të ndërtuara nga Mehmet Aga në Ilbasan. [10]. Kështu vlerësohet i gjithë informacioni, sipas rëndësisë që ai i tregoi Ilbasanit. Ka të ngjarë që Mehmet Aga të ketë lindur në Ilbasan, Shqipëri dhe meqenëse në atë kohë çdo fëmijë i krishterë i marrë si devshirme (ushtar i detyrueshëm: sqaron Asqeri Diko Zaloshnja), i jepej një emër mysliman, atij iu dha emri «Mehmet». Risaleja thotë se emri i babait të tij ishte Abdülmuin[11].(Abdylmuin). Kjo sugjeron që edhe familja e tij e pranoi Islamin dhe se ai kishte një emër mysliman.Edhe pse studiues Kumbaraçilar, (Kumbarxhëllar) = sqaron Asqeri Diko) në artikullin e tij «Arkitektët turq», thotë se ai ishte nga «Kalkandelen», (TETOVA = sqaron Asqeri Diko), ai nuk jep asnjë një burim sqarues. [12]. Bazuar në informacionin e dhënë në Risale-i Mimariyye, jeta e Mehmet Agait mund të përmbledhet si më poshtë: Mehmet Agai, i cili u soll si devshirme nga Rumelia në vitin 970 Hicri = Hixhri (1562/1563), ishte pesë vjeç.

BIBLIOGRAFIA
Evliya Çelebi, Seyahatnâme, VIII, 723-724. Ayvansarayî, Feyyât-ı Selâtin, f. 56. Celâl Esad [Arseven], Constantinople de Byzance à Stanboul, Paris 1909, fq 265-267. Po aty, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, n.d. (Maarif Basımevi), fq. 767-769.Saadi Nazım Nirven, İstanbul Suları, İstanbul 1946, fq 126-127. L. A. Mayer, Arkitektët Islamë dhe veprat e tyre, Gjenevë 1956, faqe 91-92. Orhan Şaik Gökyay, “Risale-i Mimariyye -Mimar Mehmet Ağa-Eserleri”, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, faqe 113-215. Ahmet Refik [Altınay], Arkitektët Türk (red. Zeki Sönmez), Stamboll 1977, fq. 101-102. Ömer Lütfi Barkan, Ndërtimi i xhamisë Süleymaniye dhe Imaret (1550-1557), Ankara 1979, II, 276-291, tabela 19. Ayverdi, Veprat arkitekturore osmane në Evropë IV, f. 398. Ahmet Vefâ Çobanoğlu, “Mehmed Ağa (Sedefkâr)”, Enciklopedi e osmanëve me jetën dhe veprat e tyre, Stamboll 1999, II, 103-104. a.mlf., “Chief Architects in the Ottoman Empire”, A Cultural Atlas of the Turkish World: The Ottoman Period (redaktuar nga Metin Eriş et al.), Stamboll 2002, IV, 302-304. Fatma Afyoncu, Guild of Imperial Architects in the 17th Century, Ankara 2001, fq. 12-13. İzzet Kumbaraçilar, “Architects Turk”, Arkitekt, nr. 2, Stamboll 1937, f. 60. Kemal Altan, “Arkitek Mehmet”, po aty, nr. 8 (1937), fq 223-226. Şahap Tayfur, “Kryearkitekti i famshëm Sedefkâr Mehmed Ağa”, TTKK Belleteni, nr. 143 (1953), f. 18. İsmet Parnakszoğlu, “Arkitekti i Xhamisë Sulltan Ahmet, Sedefkâr Mehmet Ağa”, Kultura dhe Arti, nr. 3, Ankara 1974, fq 32-39. Zeki Sönmez, “Xhamia Sultananahmet dhe arkitekti i saj Sedefkâr Mehmet Ağa”, Kultura dhe Arti, I/1, Ankara 1988, f. 38-45. Filiz Yenişehirlioğlu, “Mehmed Ağa (Sedefkâr Mehmet Ağa)

Edoardo Winspear dirige il Festival della cultura albanese: storia, musica e tradizioni nel cuore di Castello di Tutino.

Di LINDITA NGRESI - Lecce

Nell'ambito della promozione della cultura mediterranea, il 29 e 30 settembre, presso il Castello di Tutino (Tricase, Lecce), si è svolto il Festival della Cultura Albanese, ideato e organizzato dal noto regista Edoardo Winspear, dalla Qendra Kulturore "Kështjella Tutino", dal Comune di Tricase, in collaborazione con l'Associazione di Promozione Sociale "Milosao Popoli e Cultura" e Jata APS, con il sostegno del "FAI Ponte tra Culture", sezione di Lecce, e dell'ITST di Lecce.

Due serate speciali dedicate alla cultura, alla memoria e alle tradizioni albanesi hanno animato il Castello di Tutino, trasformandolo in un luogo d'incontro tra Albania e Italia. Il Festival della Cultura Albanese ha proposto un ricco programma capace di intrecciare storia, musica, danza, arte, gastronomia e testimonianze sulla presenza arbëreshe in Italia. Un'iniziativa che ha raccontato la cultura albanese non soltanto come patrimonio del passato, ma come identità viva, ancora oggi capace di creare dialogo e nuovi legami tra le due sponde dell'Adriatico. La prima serata si è aperta con un laboratorio di danza diretto dalla coreografa Irma Duka, accompagnata dai musicisti della Fanfara di Tirana, Fatbardh Capi e Bastri Skënderaj, e dalla nota cantante Meli Hajderaj, che hanno portato energia e sonorità della tradizione musicale albanese. È stato un momento speciale e coinvolgente, nel quale danza e musica hanno accompagnato il pubblico in un viaggio attraverso i ritmi e i movimenti della cultura albanese. Una parte importante della serata è stata dedicata agli arbëreshë del Sud Italia, con un approfondimento sulla storia di San Marzano e sul ruolo delle cantastorie, come Niko Zef Frioli, che, attraverso le sue canzoni e le emozioni suscitate, ha contribuito alla trasmissione della memoria popolare. Attraverso i racconti di Genny Sapio, le testimonianze e la tradizione orale di Vincenzo Talò, è stato messo in evidenza il valore di una cultura che, generazione dopo generazione, è riuscita a conservare lingua, usanze e identità, integrandosi nella società italiana senza perdere le proprie radici. La serata è proseguita con la degustazione di piatti tradizionali albanesi, curata da Margarita Franja, e con musica albanese in DJ set, creando un'atmosfera di festa e condivi-

Castello di Tutino Lecce

sione. La seconda serata è stata dedicata alla figura di Donika Arianiti Kastrioti Skënderbeu, protagonista del documentario "Una Principessa Europea...", prodotto da AR Production e diretto da Ylli Pepo, presentato durante il festival da Lindita Ngresi e Antonio Biasco.

Il documentario è stato accolto con grande interesse dai partecipanti per la ricchezza delle informazioni storiche relative a questa importante figura, considerata emblematica, anche perché i suoi legami con il Salento erano poco conosciuti. Era presente anche Alessandro Castrioti Scanderbeg, discendente della famiglia di Scanderbeg e autore del libro "I Castrioti, Scanderbeg d'Albania", pubblicato dalle Edizioni Grifo nel dicembre 2021. Nel suo intervento ha rivolto parole di apprezzamento al regista Ylli Pepo e a tutto il gruppo che ha realizzato il documentario, sottolineando il modo in cui sono stati concepiti e presentati i fatti storici e mettendo in evidenza la difficoltà della ricerca e della raccolta del materiale storico. Il documentario è stato considerato dai partecipanti un passo avanti nella

valorizzazione, nella conoscenza e nell'omaggio alla figura di Andronica Castrioti Scanderbeg, riconosciuta come una principessa di dimensione europea. Dopo la proiezione del documentario si è svolto un momento di approfondimento con il noto professor Giancarlo Vallone, che ha affrontato il tema della diaspora albanese e della storia di un ponte culturale tra Albania e Italia. È stata un'occasione per riflettere sulla storia delle relazioni tra i due Paesi e sul ruolo che le comunità albanesi e arbëreshe hanno avuto nella costruzione di questo ponte culturale e umano. Particolarmente emozionante è stata la testimonianza di Alessandro Castrioti Scanderbeg, discendente della famiglia di Skënderbeu, che ha parlato delle figure femminili della famiglia, riportando l'attenzione sul ruolo e sull'importanza delle donne nella storia e nella memoria familiare, come Irina Paleologa, Izabela Kastrioti e Irena Kastrioti. Il Festival si è concluso con un grande concerto dedicato alla musica albanese, con la partecipazione della cantante albanese Meli Hajderaj, degli artisti Fatbardh Capi

e Bastri Skënderi e dei musicisti di Salento Balkan, Mario Grasi, Marco Gexo e Giancarlo Del Ana.

La musica si è trasformata così in un vero ponte culturale, capace di unire tradizioni e generazioni diverse. Le sonorità albanesi si sono intrecciate con la musica del Salento e dei Balcani, creando un'atmosfera di grande partecipazione, festa e condivisione. Durante entrambe le serate, il pubblico ha avuto inoltre la possibilità di visitare l'esposizione delle opere della giovane pittrice albanese Jozefina Ranzi, che, attraverso le sue opere, ha proposto un viaggio alle radici del proprio popolo. Le sue opere hanno accompagnato le attività del Festival, offrendo un ulteriore modo di vivere e conoscere la cultura albanese attraverso il linguaggio universale dell'arte. È stato particolarmente apprezzato il suo stile artistico nella realizzazione dei ritratti e nella rappresentazione realistica della vita quotidiana. Come in ogni evento, anche durante questo Festival, nell'ambito dell'attività sociale del "FAI Ponte tra Culture", si è parlato molto dell'impegno e del contributo che ogni cittadino può offrire per essere attivo nella società, nella tutela dell'ambiente e dei monumenti culturali, attraverso anche la raccolta di firme per la ristrutturazione della "Centro Cittadino" e dell'antica chiesa di San Nicolo e Cataldo a Lecce.

L'ITST (Istituto Tecnologico Superiore per il Turismo) di Lecce ha inoltre presentato la propria offerta formativa, illustrando le opportunità particolarmente favorevoli per studenti di tutte le età e la possibilità di inserimento lavorativo in tempi brevi, grazie alla varietà degli indirizzi e allo stretto rapporto dell'Istituto con imprese specializzate presenti nei diversi territori. Il Festival ha dimostrato come cultura e memoria possano diventare strumenti concreti di dialogo. Dalla danza alla storia, dalle cantastorie alla gastronomia, dalla pittura e dalla musica alla cittadinanza attiva e alla formazione professionale, le due serate hanno creato un percorso capace di raccontare la ricchezza e la varietà della cultura albanese e arbëreshe. Questo era anche l'obiettivo del gruppo organizzativo, composto da Gustavo Caputo, Giorgio Doveri, Margarita Franja, Genny Sapio e Lindita Ngresi, diretto con professionalità da Edoardo Winspear. Una ponte simbolico tra Albania e Italia, costruito attraverso persone, storie e tradizioni: un patrimonio che deve essere conosciuto, custodito e, soprattutto, trasmesso alle nuove generazioni.

Edoardo Winspear drejton Festivalin e kulturës shqiptare: histori, muzikë dhe tradita në zemër të Kështjellës se Tutinos.

Në kuadër të promovimit të kulturës mesdhetare, më 29-30 shtator, në Kështjellën e Tutinos (Tricase, Lecce), u zhvillua Festivali i Kulturës Shqiptare, me ide dhe organizim të regjisorit të njohur Edoardo Winspear, të Qendrës Kulturore "Kështjella Tutino", Bashkia Trikase, në bashkëpunim me Shoqatën e Promovimit Social "Milosao Popuj dhe Kultura" e Jata Aps dhe me mbështetjen e "FAI Ura mes Kulturave", seksioni Leçe, dhe të ITST Leçe.

Dy mbrëmje të veçanta kushtuar kulturës, kujtesës dhe traditave shqiptare gjallëruan Kështjellën e Tutinos, duke e kthyer në një vend takimi mes Shqipërisë dhe Italisë. Festivali i Kulturës Shqiptare solli një program të pasur që ndërthurte historinë, muzikën, vallen, artin, gastronominë dhe dëshmitë mbi praninë arbëreshe në Itali. Një aktivitet që e tregoi kulturën shqiptare jo vetëm si një trashëgimi të së kaluarës, por si një identitet të gjallë, i cili edhe sot është në gjendje të krijojë dialog dhe lidhje të reja mes dy brigjeve të Adriatikut. Mbrëmja e parë u hap me një laborator vallëzimi të drejtuar nga koreografa Irma Duka, e shoqëruar nga muzikantët e Fanfara di Tiranës, Fatbardh Capi e Bastri Skënderaj dhe nga këngëtarja e njohur Meli Hajderaj, të cilët sollën energjinë dhe tingujt e traditës muzikore shqiptare. Ishte një moment i veçantë dhe gjithëpërfshirës, ku vallja dhe muzika e përfshinë publikun në një udhëtim përmes ritmeve dhe lëvizjeve të kulturës shqiptare. Një pjesë e rëndësishme e mbrëmjes iu kushtua arbëreshëve të Jugut të Italisë, me një veprimta-

ri kushtuar historisë së San Marzanos dhe rolit të këngëtareve rrëfimtare si Niko Zef Frioli, që me këngët dhe emocionet e krijuara ndihmoi në përcjelljen e kujtesës popullore. Përmes rrëfimeve të Xheni Sapios, dëshmiave dhe traditës gojore të Vinçenco Talòs, u vu në pah vlera e një kulture që, brez pas brezi, ka arritur të ruajë gjuhën, zakonet dhe identitetin e saj, duke u integruar në shoqërinë italiane pa humbur rrënjët. Mbrëmja vijoi me shijimin e ushqimeve tradicionale shqiptare, për të cilat u kujdes Margarita Franja, dhe me muzikë shqiptare nga DJ set, duke krijuar një atmosferë festive dhe bashkimi. Nata e dytë iu kushtua figurës së Donika Arianiti Kastrioti Skënderbeu, protagoniste e dokumentarit "Një Princeshë Europiane...", prodhuar nga AR Production, me regji të Ylli Pepos, të prezantuar gjatë festivalit nga Lindita Ngresi e Antonio Biasco. Ky dokumentar u prit me shumë interes nga pjesëmarrësit për gamën e informacioneve historike në lidhje me këtë figurë të rëndësishme historike, e konsideruar emblematicke, edhe sepse lidhet e saj me Salenton njiheshin pak.

I pranishëm ishte dhe Aleksandër Kastrioti Skënderbeu, pasardhës i familjes së Skënderbeut dhe autor i librit "Kastriotët, Skënderbeu e Shqipërisë", botuar nga Edicioni Grifo në dhjetor 2021. Në fjalën e tij, ai përgëzoi regjizorin Ylli Pepo dhe gjithë grupin realizues të dokumentarit, duke vënë në dukje mënyrën e konceptimit dhe paraqitjes së fakteve historike, duke nënvizuar vështirësinë e grumbullimit të materialit historik për të. Ky dokumentar u konsiderua nga pjesëmarrësit si një hap përpara në hedhjen dritë,

në vlerësimin dhe nderimin e Donika Kastriotit si një princeshë e dimensionit europian. Pas shfaqjes së dokumentarit, u zhvillua një moment diskutimi me profesorin e njohur Xhankarlo Vallone, i cili trajtoi temën e diasporës shqiptare dhe historisë së një ure kulturore mes Shqipërisë dhe Italisë. Ishte një mundësi për të reflektuar mbi historinë e marrëdhënieve mes dy vendeve dhe mbi rolin që komunitetet shqiptare dhe arbëreshe kanë luajtur në ndërtimin e kësaj ure kulturore dhe njerëzore.

Veçanërisht emocionuese ishte dëshmia e Aleksandër Kastrioti Skënderbeut, pasardhës i familjes së Skënderbeut, i cili foli për figurat femërore të familjes, duke sjellë në vëmendje rolin dhe rëndësinë e grave në historinë dhe kujtesën e kësaj familjeje, si Irina Paleologa, Izabela Kastrioti, Irena Kastrioti. Festivali u përmbyll me një koncert të madh kushtuar muzikës shqiptare, me pjesëmarrjen e këngëtares shqiptare Meli Hajderaj, artistëve Fatbardh Capi e Bastri Skënderi dhe muzikantëve të Salento Balkan, Mario Grasi, Marco Gexo, Xhankarlo Del Ana. Muzika u shndërrua kështu në një urë të vërtetë kulturore, duke bashkuar tradita të ndryshme dhe breza të ndryshëm. Tingujt shqiptarë u ndërturën me muzikën e Salentos dhe të Ballkanit, duke krijuar një atmosferë të veçantë bashkimi dhe feste. Gjatë të dyja netëve, publiku pati mundësinë të vizitonte edhe ekspozitën e veprave të piktorës së re shqiptare Jozefina Ranzi, e cila, nëpërmjet veprave të saj, solli një udhëtim në rrënjët e popullit të saj.

Veprat e saj shoqëruan aktivitetet e festivalit dhe sollën një tjetër mënyrë për ta përjetuar

kulturën shqiptare, përmes gjuhës universale të artit. U vlerësua shumë stili i saj artistik në realizimin e portreteve dhe pasqyrimin me realizëm të jetës së përditshme. Si në çdo event, edhe në këtë festival, mbi argumentin social nga "FAI Ura mes Kulturave", u fol shumë për aktivitetin dhe kontributin që mund të jepet nga çdo qytetar për të qenë aktiv në shoqëri, në mbrojtje të ambientit dhe monumeteve të kulturës dhe ambientit, duke mbledhur firma për ristrukturimin e "Qendrës Qytetare" dhe kishës antike Shën Nikollë e Kataldo në Leçe. Ndërsa ITST (Institut Teknologjik i Lartë i Turizmit) në Leçe informoi dhe parashit platformën e tij mësimdhënëse, duke ilustruar mundësitë shumë favorizuese për studentë të të gjitha moshave dhe me punësim në një kohë sa më të shkurtër, falë larmisë së degëve dhe raportit të ngushtë të Institutit me ndërmarrje të specializuara në të gjitha qendrat e tij. Festivali dëshmoi se kultura dhe kujtesa mund të bëhen mjete konkrete dialogu. Nga vallja te historia, nga këngëtarët rrëfimtare te gastronomia, nga piktura e muzika te qytetaria aktive dhe formimi profesional, dy netët krijuan një rrugëtim që tregoi pasurinë dhe shumëllojshmërinë e kulturës shqiptare dhe arbëreshe. Ky ishte dhe qëllimi i grupit organizativ, të përbërë nga Gustavo Kaputo, Xhorxo Doveri, Margarita Franja, Xheni Sapio, Lindita Ngresi, drejtuar me profesionalizëm nga Edoardo Winspear. Një urë simbolike mes Shqipërisë dhe Italisë, e ndërtuar përmes njerëzve, historiave dhe traditave: një trashëgimi që duhet njohur, ruajtur dhe, mbi të gjitha, përcjellë te brezat e rinj.

Zëri i një shpirti që guxon të ruajë të bukurën

Nga EVA S. CECA - Tirane

Një ftesë në labirintin e ndjenjës

Çdo fillim në art është një akt guximi, por kur bëhet fjalë për poezinë, ky fillim është një zhveshje e sinqertë përpara pasqyrës së botës. “Ne ëndërronim ndryshe”, përmbledhja e parë poetike e autores Ana Bisholla, vjen për lexuesin si një ftesë e ngrohtë, intime dhe reflektuese për të udhëtuar nëpër labirintet e ndjenjës njerëzore, kujtesës, dhimbjes dhe dashurisë. Ky vëllim dëshmon lindjen e një zëri autentik që refuzon të heshtë përballë mekanizimit të kohës moderne, duke sjellë një frymëmarrje të pastër lirike në peizazhin e sotëm letrar.

Revolta ndaj ftohtësisë moderne

Që në vargjet e para, Ana Bisholla na prezanton me një botë ku ndjeshmëria romantike përplasat me ftohtësinë e një realiteti të dominuar nga «materia» dhe teknologjia. Te poezitë si «Materie», «Telefoni» dhe «Inteligjenca Artificiale» autorja ngre një padi të fuqishme poetike ndaj izolimit modern dhe tjetërsimit të njeriut.

Ajo skanon me trishtim një shoqëri ku njerëzit flasin si «mumje me internet» dhe ku shtëpitë luksoze mbeten të zbrazëta, vende ku nuk pihet më asnjë kafe e ngrohtë njerëzore. Ky shqetësim ekzistencial e kthen autoren në një mbrojtëse të rreptë të vlerave të dikurshme, të asaj kohe kur «fjala kishte tjetër kuptim» dhe kur dashuria nuk matej me sasi, ekrane silikoni apo interesa pragmatike.

Rrënjët, vendlindja dhe shenjtëria e familjes

Një nga shtyllat më të forta emocionale dhe estetike të këtij vëllimi është lidhja e pathyeshme me vendlindjen dhe familjen. Vlora e Anës, me detin e kripur që i lan kujtimet, malin e Çikës që qëndron si dëshmitar i heshtur, ullinjtë e lashtë të Kaninës dhe aromën e pangatërrueshme të çajit të Llogarasë, nuk është thjesht një sfond gjeografik, por një organizëm i gjallë që merr frymë, rënkon nën tymin e betonit modern dhe thërret bijtë e saj nga larg.

Ky mishërim i atdheut dhe identitetit gjen kulmin e vet poetik te cikli i poezive dedikuar prindërve dhe kujtimeve të fëmijërisë. «Palltua e nënës» apo kujtimi i «një tufe kaçurrelash» nuk janë thjesht vargje nostalgjike, por metafora të një ngrohtësie hyjnore. Ato përfaqësojnë një strehë shpirtërore ku autorja kthehet dhe bëhet sërish fëmijë për t'i shpëtuar dimrave të ftohtë të jetës dhe vetmisë ekzistenciale.

«Letra nga dashuria» – Transformimi konceptual i lirikës

Një surprizë e jashtëzakonshme estetike në këtë vëllim është cikli i poezive të dashurisë, të cilat vijnë për lexuesin nën petkun e «Letrave nga Dashuria». Këto poezi bartin një veçanti të rrallë: ato janë ndërtuar përmes një kodi ligjërimitor mashkullor drejtuar një femre. Ky ndryshim perspektive nuk është thjesht një lojë stilistike, por një kapërcim i madh konceptual.

Përmes këtij zëri, Ana Bisholla dëshmon një thyerje të barrierave në poezi; ajo nuk shkruan më thjesht si një grua që ndjen, por shndërrohet në zëdhënësen e vetë Dashurisë si parim universal. Mashkullorja dhe femërorja shkrihen në këto vargje për të krijuar një dialog shpirtëror të përjetshëm. Këto nuk janë thjesht poezi për t'u lexuar, por letra që vetë Dashuria (me «D» të madhe) ia dërgon shpirtit njerëzor, duke na kujtuar se përpara

kësaj ndjenje të shenjtë të gjithë jemi të zhveshur nga egoja dhe të barabartë.

Ekzili dhe kujtesa kolektive e një brezi

Si një emigrante që e ka provuar në lëkurë peshën e kurbetit, Bisholla e njeh mirë koston e lartë dhe dhimbjen e të qenit «i huaj» në tokë të huaj. Poezia «Bij të një zoti tjetër» ngrihet si një nga gurët e themelit të këtij vëllimi, një britmë e fuqishme dinjiteti për të gjithë ata që sfiduan paragjykimet e kohës, që u zbardhën nga thinjat e parakohshme të dallgëve të kurbetit dhe që krenarinë e emrit e të origjinës e stampuan thellë në lëkurë.

Në këtë pikë, poezia e saj kapërcen personalen dhe merr përmasa kolektive. Ajo shkruan për fatin e një brezi të tërë që përjetoj thyerjen e madhe të epokave në fillimet e viteve '90. Është brezi që, mes mureve që shembeshin dhe pasigurisë për të nesërmen, gjente shpresë duke kënduar «Let It Be» si një himn lirie dhe rebelimi shpirtëror.

Thjeshtësia si pika më e lartë e artit

Në aspektin stilistik dhe strukturor, poezia e Ana Bishollës karakterizohet nga një sinqeritet i drejtpërdrejtë, pa doreza dhe një lirikë krejtësisht e natyrshme. Ajo nuk kërkon të fshihet pas metaforave të mbingarkuara, hermetike apo artificiale që shpesh e largojnë lexuesin; përkundrazi, ajo kërkon dhe gjen «rimën e humbur» te thjeshtësia e gjërave që na rrethojnë. E gjen te një gjethe që bie pa zhurmë në vjeshtë, te muzika e përjetshme e detit apo te një e puthur e fshehur me mall në sirtarët e kujtesës. Autorja e pranon me krenari statusin e saj si një «romantike» e pashërueshme, duke sfiduar hapur «shpirtvegjlit» që nuk dinë të shohin përtej materiales dhe që e shohin gotën e jetës gjithmonë gjysmë të zbrazur.

Një Gur-Themeli për të Nesërmen

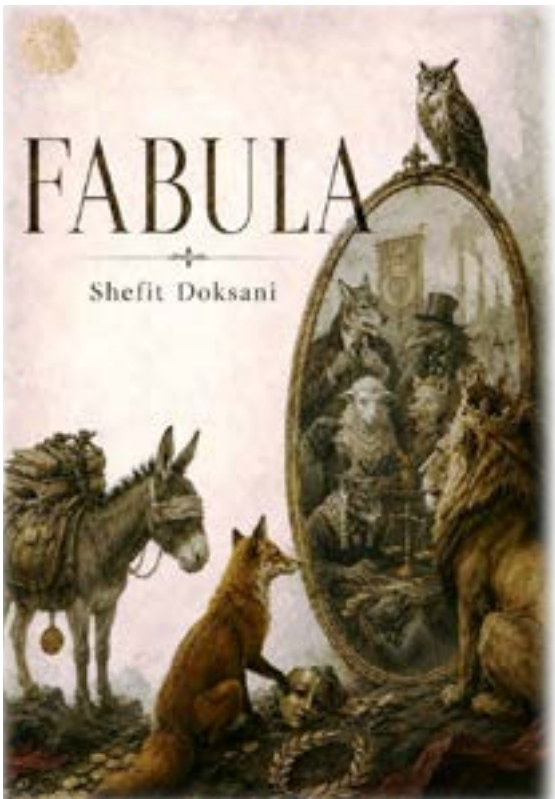
Në përfundim, «Ne ëndërronim ndryshe» shënon një gur-themeli të parë, solid dhe tejte të suksesshëm në rrugëtimin letrar të Ana Bishollës. Ky libër vjen si një dëshmi e gjallë se, pavarësisht ku na hedh fati, sa larg vendlindjes shtrihen rrugët tona apo sa egër na tjetëron moderniteti, shpirti njerëzor ka gjithmonë nevojë për të njëjtat gjëra të bukura dhe të shenjta: për dy pika shi që lajnë mallin, për një grusht tokë vendlindjeje dhe për një varg poezie për të mbetur njerëzor dhe gjallë. Ky libër nuk është thjesht një përmbledhje për t'u shfletuar në vetmi, por një ftesë e hapur për të ndërë thellë, për të kujtuar rrënjët dhe, mbi të gjitha, për të gjetur guximin që të vazhdojmë të ëndërrojmë ndryshe.

Shefit Doksani dhe fshikullat e së vërtetës

Nga RAKIP ZHGUNI - Elbasan

Fabula, kjo gjini e hershme dhe njëherazi gjithmonë aktuale e letërsisë, vazhdon të mbetet ndër format më të dashura për lexuesin. E thjeshtë në ndërtim, por e thellë në përmbajtje, ajo ka mundur ndër shekuj të ruajë freskinë, forcën artistike dhe misionin e saj shoqëror. Që nga koha e Ezopit, babait të fabulës, e deri në ditët tona, kjo gjini ka kaluar nëpër etapa të ndryshme zhvillimi, duke marrë forma e tipare të reja, por pa humbur kurrë thelbin e saj: goditjen e së keqes, demaskimin e vesit dhe mbrojtjen e vlerave njerëzore përmes ironisë, simbolit dhe mençurisë artistike. Fabula nuk është thjesht një rrëfim i shkurtër me kafshë apo personazhe alegorikë. Ajo është një pasqyrë e shoqërisë, ku njeriu sheh dobësitë, gabimet dhe veset e veta. Pikërisht kjo e bën fabulën të pavdekshme. Me pak vargje apo me një rrëfim të shkurtër, fabulisti arrin të japë mesazhe të fuqishme morale, filozofike e shoqërore, të cilat shpesh ndikojnë më shumë sesa një trajtesë e gjatë. Goditja e saj është e hollë, por e fortë; e qetë në dukje, por therëse në kuptim. Edhe në letërsinë shqiptare kjo gjini ka njohur zhvillim të dukshëm. Duke nisur nga rilindësit tanë të mëdhenj e deri te krijuesit bashkëkohorë, fabula ka qenë një mjet i fuqishëm për të kritikuar padrejtësitë, prapambetjen, hipokrizinë dhe deformimet e jetës shoqërore.

Në këtë vazhdë krijuesish zë vend të merituar edhe fabulisti Shefit Doksani, i cili prej vitesh vazhdon të japë kontribut të çmuar në këtë fushë të letërsisë. Kohët e fundit, qyteti artdashës i Elbasanit po shquhet gjithnjë e më

tepër si një vatër e rëndësishme e lëvrimit të fabulës, duke krijuar një lloj “shkolle” të kësaj gjinie. Brenda këtij realiteti krijues, emri i Shefit Doksanit spikat si një autor i palodhur, i cili me përkushtim dhe ndjeshmëri artistike ka sjellë para lexuesit një varg librash me fabula të goditura. Libri që keni në dorë është një tjetër dëshmi e pjekurisë së tij krijuese dhe e pasionit që ai ushqen për fabulën.

Duhet theksuar se Shefit Doksani nuk është vetëm fabulist. Ai ka lëvruar me sukses edhe prozën, si romancier dhe novelist, duke dëshmuar aftësi të shumanshme krijuese. Megjithatë, duket qartë se fabula është fusha ku ai e ka gjetur më së miri vetveten artistike. Pikërisht në këtë gjini ai arrin të shfaqë më fuqishëm mprehtësinë e vëzhgimit, ironinë therëse, ndjeshmërinë qytetare dhe aftësinë për të përçuar mesazhe të fuqishme me mjete të kursyera artistike. Veçoria kryesore e fabulave të Shefitit qëndron te lakonizmi dhe qartësia e tyre. Ai nuk përdor fjalë të tepërta, nuk zgjatet në përshkrime apo stërhollime të panevojshme. Me një gjuhë të thjeshtë, të drejtpërdrejtë dhe shpesh të mbështetur në urtësinë popullore, ai arrin të godasë në thelb të problemit. Fabulat e tij janë si një “fshikull e hollë”, që prek plagët e shoqërisë dhe i bën ato të ndihen. Ai nuk përdor armë tjetër përveç ironisë, satirës dhe mençurisë artistike, por pikërisht këto mjete e bëjnë goditjen e tij të fuqishme dhe mbresëlënëse.

Në qendërtë krijimtarisë së tij fabuleske bëhen objekt kritikash e fshikullimi shumë dukuri negative të jetës sonë shoqërore: vjedhja, mashtrimi, korrupsioni, etja e pangopur për pasuri, servilizmi, hipokrizia, parazitizmi, paaftësia, droga, prostitucioni, egoizmi dhe deformimi moral i individit. Autori i sheh këto dukuri me syrin e një qytetari të angazhuar dhe të një krijuesi që nuk pajtohet me të keqen. Përmes fabulës ai kërkon të zgjojë ndërgjegjen, të nxisë reflektimin dhe të mbrojë vlerat e ndershmërisë, drejtësisë dhe dinjitetit njerëzor. Një tjetër

veçori interesante e fabulave të Shefitit është përdorimi jo vetëm i kafshëve si personazhe alegorike, por edhe i figurave njerëzore. Kjo e bën krijimtarinë e tij më të afërt me realitetin dhe më të drejtpërdrejtë në mesazhin që përcjell. Personazhet e tij shpesh përfaqësojnë tipe shoqërore që lexuesi i njeh lehtësisht në jetën e përditshme. Pikërisht kjo lidhje me realitetin e bën fabulën e tij më bindëse dhe më aktuale.

Edhe pse të shkurtra në ndërtim, fabulat e Shefit Doksanit mbartin problematika të gjera dhe mendime të thella. Në pak rreshta ai arrin të ngrejë çështje të rëndësishme shoqërore e morale, duke dëshmuar se fuqia e fabulës nuk qëndron te gjatësia, por te mesazhi dhe mënyra artistike e përcjelljes së tij. Përvoja e tij krijuese tashmë mund të shërbejë si model për lëvruarit e rinj të kësaj gjinie, të cilët kërkojnë të përdorin artin si mjet edukimi dhe ndërgjegjësimi shoqëror. Në një kohë kur shoqëria përballet çdo ditë me sfida morale e sociale, fabula mbetet një zë i rëndësishëm kritik dhe edukues. Përmes humorit, ironisë dhe simbolikës, ajo arrin të thotë të vërteta që ndonjëherë nuk mund të thuhesh ndryshe. Pikërisht për këtë arsye krijimtaria e Shefit Doksanit meriton vlerësim dhe mbështetje, sepse ajo synon jo vetëm të argëtojë lexuesin, por edhe ta bëjë atë të mendojë, të reflektojë dhe të kuptojë më mirë realitetin ku jeton. Duke përfunduar, i urojmë autorit jetë të gjatë, shëndet dhe suksese të mëtejshme në krijimtarinë e tij letrare. Urojmë që pena e tij të vazhdojë të sjellë fabula të tjera të goditura, të cilat të mbeten jo vetëm kënaqësi leximi, por edhe mësim të vyer për shoqërinë dhe brezat që do të vijnë.

Në jug të fshatit të Zvernecit në drejtim të detit gjenden rrënojat e një limani të vjetër

Nga MIHAL JANO – SHBA

Ky shkrim është mare nga Libri i Mitropolitit të Beratit A. Aleksudhi botuar ne Korfuz 1. historikë perigraphē tēs hieras Mētropoleōs Velegradōn kai tēs hypo ...

Në jug të fshatit të Zvernecit në drejtim të detit gjenden rrënojat e një limani të vjetër, disa emra skelash dhe mjaft objekte të kultures antike e mesjetare që paraqesin interes për njohje dhe pritjet mendimi i kualifikuar i arkeologeve për të saktësuar njohjen. E vetmja njohje që kemi deri tani është vetem e dhena që na sjell Tit Livi në kohën e pushtimit romak të ketij qyteti antik, kurse ne para mesjete nuk kemi asnje të dhene në lidhje me kete qytet skele. Por edhe ne mesjete nuk kemi të dhena për aktivitetin e ketij porti tashme sic duket i braktisur me heret. E themi kete sepse edhe gjate ndertimeve dhe rindertimeve të fortesave të rajonin e Vlores sipas të shkrimeve të Prokopit të Cezarese, të realizuara në shekullin e VII të eres sone, në kohën e Justinianit për të mbrojtur rajonin nga sulmet dhe pushtimet barbarve nuk kemi asnje të dhene për kete vend.

Kjo mund të shpjegohet me shkaterrimin dhe braktisjen për shkaqe që nuk i njohim por mbase edhe me mundesin që ekzistonin që ky qytet mbase njihet me ndonjë emer tjetër sic ka ndodhur edhe me qendra të tjera të rajonit e vendit tone. Por në kete rajon që përfshin edhe gjirin e Vlores, shohim sipas ketij dokumenti që sjell Prokopi i Cezarese se përmenden mjaft fortesa të tjera që nga Cerja, Olimpia (Mavrova), Amantia, Argys (Velca), Therma, Kionin (Kanina), Aulon (Vlora), Tragjasi, Himairai e tjera kurse për Triportin nuk ka të dhena. Na terheq vemendjen emri i një fortëse me emrin Hedonia që është e paraft me emrin Helidonia të fisit të njohur që banonte në kete rajon por edhe me vet qytetin e Helidonit, Kelidonit, Celestrit që mendojme se është emri antik i Triportit. Nga të dhena të tjera kuptojmë se një fortëse tjetër me kete emer Hedonia është në fakt një fortëse mjaft larg nga Gjiri i Vlores diku në lindje të vendit tone, sot gjendet në rajonet e Maqedonis dhe mund të jete ngritur nga banoret e larguar nga rajoni i gjirit të Vlores.

Gjate pushtimit turk në rajonin e gjirit të Vlores përmendet Vlora dhe fortësa e Kanines të tjera si Himara dhe Sopoti por të tjera objekte nuk përmenden që mund t'i referohemi. Vetem nga kronikat e Stefano Manjes kur shkruan mbi kryengritjen shqiptare dhe kthimin e Gjon Kastriotit në Shqipëri në vitin 1481 kur njofton vënieciant për levizjen e djalit të Skenderbeut në brigjet e Albanisë ai përmend një fortëse me emrin e korruptuar Samuxit për të cilin në mendojme se mund të jete fortësa e Jengjecit të cilin e përmend shumë kohe me vone edhe kronisti turk Celebiu. Thuhet shpesh nga shumë studjues se rrënojat e Triportit u gjeten vone, por kjo mendojme se nuk është e vertetë sepse ato aty kanë qene të dukshme neper shekuj por interesi studjues në ato kohra ishte i vogël. Kohët do të na sjellin zbulime të reja dokumentare por të dhenen me interes për keto rrënoja e gjejmë edhe në shenimet e udhëtimet të kronistit turk Celebiut në shekullin e XVII kur erdhi në Vlorë, që mendojme se janë me interes për njohjen e Triportit. Kronisti turk për çfarë pa nga afer dhe degjoj ketu shkruan se ...në perëndim të fshatit Zvernec, në një shkëmb buze detit, gjendet fortësa e Jengjecit, prej se ciles ruhen vetem rrënojat e mureve dhe një liman shumë i madh është me interes njohes. Me guret e tyre Sulltan Sulejmani ndërtoi fortesën e Vlores. Jane mare keto të dhena nga shkrimet e librit të Celebiut

Në shekullin XV-XVI dokumentohet se pushtuesit osman e kthyen portin e Vlores në një një të rëndësishme të Adriatikut për pushtimin e Italisë. Në regjistrimin osman të vitit 1520 qyteti kishte rreth 1202 familje nga keta vendas ishin 701 dhe të tjerat ishin familje çifute dhe perbenin një popullsi prej 6500 banorësh. Nga ky rajon qyteti dhe porti u nisen ushtritë osmane kundër Italisë së jugut me 1480, kundër kryengritjeve të Himarës në 1492 por kjo sherbeu edhe si baze e sulltan Sulejmanit kundër ishullit të Korfuzit me 1537. Është po ky vit që u ndërtuar edhe kështjella e qytetit të Vlores, mbase është rindërtimi i asaj fortëse të kohës së Justinianit që na e sell Prokopi i Cezarese, guret e se ciles u muaren nga kështjella e Jangjecit pranë Zvernecit sic shkruan edhe E. Celebia. Me keto të dhena që na sjell Celebiu në kohën kur ai i vizitoi keto rrënoja, shohim se qyteti dhe skela e dikurshme e tij

në Triportin e sotëm ishte e rënuar dhe cdo gjë mbeti në nivelin e ujërave dhe mbathjeve të kohrave që e shtuan me tej ertesirën e njohjes. Është vërtet e njohur dhe dokumentuar kjo koha dhe aksioni kur Sulejmani kishte plane për të hedhur në Itali duke krijuar një pikë të rëndësishme në Vlorë. Ai duket se e rindërtoi fortesën e Aulones që ishte e kohës së Justinianit për vet kushtet dhe situatën që gjendej dhe materialet i mori nga rrënojat e Triportit. Studjuesit tane një të dhënë të tillë e vërtetojnë duke krahasuar guret e fortesës së Vlores, përberjen e tyre dhe format e prërtet që i takojnë teknikave të periudhave antike dhe që janë të njëjta me ato të rrënojave të Triportit.

Tito Livio

Të dhënat e hershme dhe me interes njohes i takojnë periudhës antike, kohës së luftërave dhe zotërimeve të maqedonasve me ilirët deri në pushtimin romak të ketij rajoni. Me vone nuk kemi asnje të dhënë për të nga autorët antik kur përshkruajnë ngjarjet në kete zonë. Sic kuptohet pas pushtimit romak për arsye natyrore në radhë të parë por edhe të tjera na çojnë të mendojme se qyteti u abandonua nga banoret, të cilët shkuan dhe u vendosën pranë Vlores së sotme dhe rajonin përreth.

Kete e mbeshtesim sepse gjatë luftërave, në kohën e pushtimit romak nuk përmendet Avlona as si qytet dhe as si Skele. Por as gjatë veprimeve të legjioneve romake të Luftës Civile në mesin e shekullit të parë para eres sone midis Konsujve Jul Cezar dhe Pompeut ky emer Avalon, Vlorë nuk përmendet kur dihet mirë rrugëkalimi i forcave të Cezarit në vitin 48 para Krishtit. Në njohim mirë zbarkimin i fshehtë dhe të shpejtë në brigjet e Palases, ngjitja drejt Dhermiut, Llogaras e rrugëtimi për në Apolloni kur përmendet nga Cezari në Ditarin e tij vetëm Orikun, si qytet dhe liman i fortifikuar i Panormit mjaft i pershtatshëm. Që Jul Cezari kaloi neper bregdetin e Vlores kjo dihet se ishte e vetmja rrugë me e shpejtë dhe me e shkurtër për të shkruar në Apolloni. Por Cezari në nuk na jep asnjë qender të banuar që t'i kushtonte rëndësi në kete udhëtim luftarak të nxituar. Por për Triportin-Celestrin mendojme se arsyja që ai nuk përmendet, kjo mbase kishin kaluar rreth 150 vjet nga pushtimi romak i kesaj qendre dhe kjo kuptohet se ai e kishte humbur rëndësinë për arsye të shpjegueshme si politike, ushtarake dhe ekonomike pa harruar ato natyrore të dokumentuara dhe prandaj nuk kanë terhequr vemendjen e Cezarit në ate rrugëkalim. Nuk duhet të harrojmë në kete trajtes edhe arsyen tjetër se ky qytet ishte rreth 5 milje larg Gjirit dhe në veriperëndim që ishte larg rrugëtimin për në Apolloni që kerkonte të shkonte Cezari para se ky qytet të binte në dorë të Pompeut.

Edhe në librin gjeografik të Ptolemeut e realizuar rreth 200 vjet mbas luftës civile romake nuk e gjejmë të shënuar ekzistencën e ketij qyteti. Prapatoka e Gjirit të Vlores kishte një qyteterim me të avancuar në ato kohëra që duhet t'i terheqë vemendjen studjuesve tane. Fakti që shumë nga autorët antikë i përmenden qytetet e ketij rajoni në mjaft ngjarje luftarake të atyre kohrave e mbeshtesin mendimin tonë. Në kete prapatokë gjendeshin Amantinet, Elimnet, Orestidet që janë fise pallasgjike të ardhur mbas luftës së Trojes dhe mjaft fise të njohur ilire në antikitet si Argyrianet, Deksiatet, Amyronet dhe në jugperëndim ishin Kaonet që fillonin në Limanin e Panormit të Orikut, edhe keta orikasit tregohen nga autorët antikë ishin të ardhur si kolonë helene. Kaonet ku ishin vendosur edhe kolonë helene shtriheshin të perzier me banoret vendas epirote gjatë gjithë vargmaleve të bregdetit të Himarës deri në rajonet e Butrintit.

Ekzistenca e tre fiseve të njohura në historinë antike si dhe tre rajoneve ku ata banonin në rajonin e prapatokës së Avlones, si Amantet, Elimnet dhe Orestidet na japin të drejtën të hedhim mendimin se të tre keto fise kishin dhe shumë qendra të njohura dhe për të kryer mardhenie tregtare me vendet e Adriatikut. Ata pa tjetër kanë patur edhe Skelat e tyre detare dhe duke qene tre fise do të kemi edhe Tre skela, Trepote në kete rajon pervec Orikut që

ishte me në jug dhe i perkishte kaoneve epirote dhe kolonis greke. Le të shikojmë me konkretisht cilat ishin fiset që jetonin pranë ketij rajoni në kohët antike dhe çfarë lidhje kishin keta në ngjarjet e pushtimit romak e në veprime të tjera ekonomike, politike dhe ushtarake. Fiset antike të ketij rajoni të Iliris janë të shumta por të pa studjuara dhe klasifikuara drejt për njohje shkencore, disa fise të rëndësishme as nuk u shkon në mendje studjuesve të deri sotëm që ndodhen në kete rajon por mendojnë se janë shkruar gabim nga autorët antikë. Qyteti ilir i Celestrit, Avlones, Apollonisa, Apsalosit, Arnises dhe gjithë fusha perëndimore e Iliris deri në qytetin e Duresit i takonte fisit të njohur të Taulante i cili kishte qendren në qytetin Taulian-Daulia të cilin na e sjell në trajtë të korruptuar Ptolemeu. Rrënojat antike të qytetit Taulia ndodhen sot në antikitet e pastudjuara të fshatit Gurzeza pranë Kakranit të Fierit.

Fiset ilire-epirote dhe qendrat e tyre në prapatokë e gjirit të Vlores

Fisi antik ilir i eliminve dhe qyteti i tyre Elimia, rrënojat e të cilit gjenden në rajonin e Vranishtit në Mesaplik të Vlores kemi realizuar një studim me mjaft interes për Amyronet sin je fis i njohur në rajonin e Mesaplikut dhe përfundimet janë mjaft befasesue për njohje shkencore. Po kështu studimet për Argyrinet dhe Elimnet sjellin një material dokumentar që zbardhin mjaft nga enigmat apo misteret e shumta të historisë së Iliris antike. Kush janë Elimnet antike, çfarë thone dokumentat dhe objektet antike për to, ku shtriheshin, kush ishin qendrat e tyre dhe ku mund t'i gjejmë sot rrënojat e tyre. Me

Procopius Caesarea

të drejt lind pyetja që mundon të gjithë, pse heshtin studjuesit për kete fise që ka mjafttribute të njohura historike në kohët antike dhe mesjetare por kufizohen vetëm në hedhjen e mjaft hipotezave që nuk qendrojnë. Në njohim mjaft të dhëna mbi Elimnet si një fis ilir në rajonin verior të Epirit ku kemi edhe një plekse apo perzierje midis ketyre fiseve epiro ilirike sic shkruan Polibi, Straboni e tjerë për ta, të cilët kishin qytetin e tyre me emrin Elimni. Ky emer antik Elimnia mbasej nga një fis ilir i njohur i Epirit por kete emer e mbante dhe qyteti, qendra e tyre dhe vet rajoni iliro-epirot përreth. Ky emer duket se se ka humbur mbas koheve antike ose mund të gjendet në një emer tjetër të paraft ose të perkthyer nga gjuha e pushtuesve, sic kemi tashmë përvojën e njohur edhe për emra qendrash të tjera antike. Por ky emer Elimn mund të gjendet edhe në ndonjë trajtë tjetër sic na e sjell Lukiani në shekullin e dytë të eres sone kur flet për ngjarjet pranë Avlones ku tregon se ishin Helidonet.

Në kemi bere një lidhje me interes njohes me të dhënat që kemi gjatë pushtimit romak të ketij territori të Iliris antike kur përmendet nga Tit Livi qyteti i Celestrit dhe lumi Helidon që mbante kete emer, po kështu edhe tek të dhënat e Ptolemeut për lumin e Celydonit (Kelidonit-Helidonit-Qelidonit) dhe rajonin që zotëronin eliminët. Sipas mjaft të dhënave dokumentare dhe objekteve që ende ekzistojnë mendojme se në materialet pranë Triportit në bregdetin veriperëndimor të Vlores duhet të dallojmë se gjendemi në rrënojat e qytetit të Celydonit sepse dhe lumi që përmend Ptolemeu që sot quhet Shushica perkon me të dhënat e Tit Livit që e përmend një qytet me emrin Celetri që kuptohet është një deformim i emrit Celydon ... në një liqen, në bishtë të një gadishullit që ushtria romake mori pasi e rrethoi dhe pushtoi pa ndonjë rezistencë mbrojtëse dhe pastaj u kthyer në rajonin ku kish nisur luftimet sipas Tit Livit në Elimnia.

Elimet i gjejmë të shkruar nga autorët në greqishten e vjetër në trajtën Elymoi kurse autorët antik latin na e sjellin në trajtën Elymi. Sipas inciklopedisë helene por edhe latine Elymnet njihen se bashku me fise të tjera tepër të vjetra si Sikeleret dhe Sikenaret në Taulanti si popuj paragreke. Disa autore të vjetër keto fise i quanin me emrin Asqelasit e Taulantis dhe shumë nga keta shkuan dhe kolonizuan ishullin e Sicelise dhe i dhane kete emer atij. Elimnet dhe Asqelasit nga sa tregojnë dokumentat dhe mbetjet toponomike në rajonin e Epirit, Iliris janë fise të njohura, janë pelasgjik që kanë jetuar në kufirin verior të Epirit dhe perzier me fiset ilire kufitare. Ka disa studjues që origjinën e eliminëve dhe asqelasve e sjellin nga trojanet e larguar mbas luftës së njohur mitike në antikitet.

Prej andej janë ngulitur në Siceli dhe Lacio... kjo hipotezë mendoj se perforcohet edhe me ardhjen e të tjerë luftëtarë nga lufta e Trojes që u vendosën në kete rajon të Ilirisë jugperëndimore sic është i biri i Akilit Pirro i Neoptolemit pranë Molloseve, por me parë kemi vendosje nga popujt dhe pasardhës së Herakliut dhe djalit të tij Hyllit pranë Atitanies (Mallakastres së sotme), në rajonin e Bylysit, ardhja e Batejve (Batos heroit mitologjik të luftës së Trojes) që krijuan Patosin, Argosin dhe sot quhet M'argellia, të Amantineve, të Orestides, të Orikasve dhe të tjerëve që krijuan kolonit në bregdetin Adriatik.

Vranishti dhe Ramica në Mesaplik të Vlores

Në rajonin e Vranishtit në Mesaplik, pranë territorit të Ramices gjenden toponime që mendojme se na ndihmojnë për të bere lidhje me fisin dhe qytetin e eliminëve të antikitetit sic janë Qafa e Elimet dhe Varret e Elmnëve pranë qytetit të Hores sic e quajne banoret vendas. Mendojme se emri Hora është një emer i botes helene dhe ka kuptimin vend, toke në disa raste ka kuptimin fshat. Në Horen e Vranishtit, Token e Vranishtit kemi mjaft toponime si Bregu i qytetit, Guri i Vranishtit, Guri në Qell. Vetëm emri i sotëm Vranisht që mban fshatin mendojme se vjen nga greqishtja që do të thotë Vraho-Shkëmb, Gure. Po kështu mendojme se Hora e Vranishtit me kuptimin Toka, Vendi i Vranishtit mund të perkojë me qendren e elimëve antic që ishte qyteti Elimnia.

Për kete duhet një studim direkt e specifik i të dhënave që perfitojmë nga banoret e rajonit të Vranishtit ku mbetjet e një qyteterimi antik janë të dallueshme dhe kanë hapur mjaft diskutime për njohje me të specifikuar të ketij qyteterimi të humbur tashmë.

C'fare shkruajnë studjuesit e zones së Vranishtit dhe Ramices për historinë e tyre të vjetër, çfarë tregojnë toponomia e shumë emrave që gjenden aty. Rrënojat e vjetra pranë Ramices nuk i njohim si duhet për të nxjerrë konkluzione të drejta. Por vetëm emri Ramice është një emer i koheve të hershme, pas antikitetit të vone. Ky është një emer i njohur i popujve perse dhe afrikano veriore. Mendojme mbase ka lidhje me pushtimet e Saraceneve në shekullin e IX dhe X që erdhën nga veriu i Afrikës dhe bene luftime të ashpra e shkatërrime për pushtimin e mjaft vendeve të ketij rajoni ashtu si dhe në disa vende pranë Mesdheut,

për kete ka mjaft kronika e ngjarjet që njihen në para mesjetë. Emri Ramice është një kompozitë mesjetare Ram-ice, që është me origjin perse-sllave dhe ka kuptimin Diell, pra vend i Diellit. Por të mos harrojmë se edhe emri antik Elimn është një emer që vjen nga bota pellazgjike-helenike dhe kuptohet se behet fjale për Helion-Diellin në greqisht.

Amironet dhe Deksarot dy fise ilire pranë kaonëve të Iliris dhe Epirit

Nga Stefan Bizantini gjejmë të shkruar në faqen 418 të Librit II të Ilirisia të autorët antikë Botimet Toena, Tirane 2002 kur flet mbi qytete dhe popujt, fiset e Ilirisë dhe Epirit ... për Deksarot, fis kaon, fqinj të enkelejve. Hekateu thotë se banonin në rreze të malit Amer. (mos kemi të bejme me Dukatasit që janë pranë Elimnëve, por qenia e ketij fisi Deksarot pranë malit Amer-Amiron nuk e përjashton mundësinë e Dukatesve) Po a e dinë studjuesit tane se kush është mali Amer-Amiron, Amyron në rajonin e maleve Akrokerauneve, në çfarë emri do të njihet ai në rrjedhjen e shekujve dhe si quhet sot ky mal me emer tashmë të njohur e të shënuar historik. Për kete mal Amer-Amiron kam bere një studim me interes njohes që i sherben edhe zbardhjes së mjaft mistereve në kete rajon të Kaonis veriore. Në rajonin të Orestides që është pranë Amantia kemi në fshatin Mavrovë rrënojat e qytetit antik Olimpe qytet i Ilirisë, sipas Domit Kalistratit mbi Herakle librit i VII. Emri etnik Olypaos ose Olympus faqë 420 libri II të Ilirisia të Autorët antikë Tirane 2002 botime Teona.

Në nuk kemi të dhëna të tjera mbi Domit Kalistratin që mund të ndiqnim drejt njohjen historike. Duhet kuptuar qarte se ketu behet fjale për një nder qytetesh me emrin Heraklea, kur dihet se janë disa në gadishullin Ilirik por dhe me tej në Mesdhe. Por në kete rast meqenese përmendet edhe qyteti Olympe pranë që është Mavrova e sotme në rajonin e Laberis në jug të derdhjes së poshtme të lumit Vjose, ky qytet Heraklea mendojme se është qyteti i Hekali-Bylysi i sotëm dhe kete e mbeshtesim me të dhëna të tjera që disponojmë nga antikiteti.

(vazhdon në numrin e ardhshëm)

Mitropolit i Beratit A. Aleksudhi

Nga EDUARD DEMO - Vlore

Kur dëgjon këngën Labe kënduar nga i Madhi Hysen Ruka, s’ke se si të mos mbash frymën e të përqëndrohesh për t’i shijuar në maksimum çastet e gëzuara që të dhuron. I gjithë grupi është në një harmoni të plotë zërash melodioz, pa asnjë stonaturë, me një ritëm të plotë, të saktë dhe të ëmbël duke i përmbledhur të gjitha notat e pentagramit. Të duket sikur një orkestër e madhe harqesh dhe veglash muzikore frymore dirigjohen me shumë saktësi nga artisti i mirënjohur Hysen Ruka. Ky bariton brilant, me zërin e tij të ëmbël, të pastër dhe të qartë, kumbon si jehonë e maleve Smokthinjote. Shoqëruar në ritëm e në kohë dhe ndërthurur me tenorë të shkëlqyer të grupit të cilët i këndojnë fjalët thellë e të plota, të japin ndjesinë e një kori madhështor, laureuar në Akademitë e Arteve më me emër të botës. Marrësi i këngës, dirigjenti Hysen Ruka, me virtuozetitetin e tij, e shtrin vargun me shumë muzikalitet, duke i treguar hedhësit ose kthyesit të jetë i vëmendshën për të mos humbur asnjë notë muzikore, si dhe grupit të gjerë të isos të jenë të gjithë në një tonalitet, pa rënduar harmoninë muzikore. E duke e dëgjuar dhe shijuar çdo varg nuk mundet kurrësesi mos ta ndjesh thellësinë e vargjeve popullore, të cilat përmbledhin brenda tyre periudha të mëdha historike, prijësa të mëdhenj të Labërisë që kanë bërë Shqipërinë Shqipëri.

Ja si shprehet poeti ynë i madh Lasgush Poradeci për artin e bukur të të shkruarit, por edhe të të kënduarit :

“Mallkuar qoftë jeta materiale që ndalon artin, gëzimprurësin e madh të njeriut - po i lavduruar, lart dhe fellë dhe gjatë dhe gjërë dhe fortërisht dhe krejtësisht dhe përjetësisht i lavduruar qoftë arti, i madhi gëzimprurës - i cili, shpirt prej shpirtit më të kulluar, formë prej formës më të purifikuar, e mposht dhe e mund materjen dyke u sakrifikuar.”

Poeti popull shkruan:

“Do qaj unë Labërinë, / Për Çelon që mbet n’Athinë./Gjolek kordhë këqinë./ Bashkë me Hodo Alinë./Njëri Rjekë tjetri Cetinjë./ Për të mbrojtur kufinë./Ç’ke që qan moj Këndrevicë,/E larta mbi male gjithë?/Qaj për trimn e Shqipërisë,/I shkreti Hodo Nivicë./Bën dyfek në Podgoricë,/Bam ja bëjnë e dot se vrisnë./Plumbat mbi të s’kolisnë,/Robat e shkreta ja grisnë.”

Brenda katërmbëdhjetë vargjeve, poeti popull përmbledh heroizmin e shqiptarëve për të mbrojtur trojet e të parëve, kufijtë etnikë e gjeografikë, pra përtej në Greqi, e akoma më tutje në Rijekë, por edhe Cetinja nuk është pranë Labërisë. Kjo këngë, krijuar në mesin e shekull XIX, para plot 170 vjetësh, u trasmetua brez pas brezi deri sot në ditët tona, e pandryshueshme, e madhështore, si një jehonë mbushur me krenari. Ardhur sot në ditët tona, një margaritar i rrallë, gojë mbas goje, këngëtar mbas këngëtarësh, nga breza të tërë bashkëqytetarësh, qindra vjetë më parë të cilët kurrë nuk e kanë harruar, e nuk e harrojnë edhe sot në kohëra moderne. Kënga të bën t’i kthehesh për ta rilexuar, të fut në mendime e të mbush me krenari për të parët tanë. Ç’do

Folklor, Art dhe Histori.

Këngë trimërie

varg edhe veçmas ta lexosh, është kuptimplotë në thellësi mendimi, madhështor, në harmoni fjalësh të gjetura të vendosura si megalite, të rradhitura në mënyrë të përpiktë duke i treguar dëgjuesit dhe lexuesit pavdekësinë e tij.

Vargu i parë si mëposhtë:

“Do qaj unë Labërinë”

Çfarë nënkupton poeti me «unë» ?!

“Unë” sinjifikon popullin, si një qenie frymore që vjen madhështor e i pambarimtë, i pavdekshëm në mijëra e mijëra vjet! Vazhdon dhe mbetet në përjetësi, e do të vijojë njësoj edhe kur brezat tanë që e dëgjojmë sot këngën, të mos jenë më. Sigurisht nuk është Zoti vetë, por pavdekësinë e ka fituar, dhe këtë të drejtë, as Zoti vetë nuk ja mohon dot. Vazhdon dhe përcjellë në breza jo vetëm me këngë por edhe me fjalë popullore. Miklon qysh me qumshtin e nënave që kërthi në djep, në ninullat e përkundjeve dhe përkëdheljet e tyre. Ushqen breza në rini, në burrëri e në moshë madhore duke mos i lenë të humbasin, duke treguar me dashuri e vëmendje se si të duan atdheun.

Ndërkohë këngëtari i jep ngjyrat e duhura vargjeve, ëmbël dhe qartë, si një gurgullimë uji në një burim të kristaltë që nuk lejon asnjë ndotje, që pëlqehet deri në përjetësi e që nuk humbitet. Labëria, në gjithë veprat e saj, përzgjedh, nuk gabon kurrë, nuk trasmeton përcudnira, stonatura ose kotësi. Ajo përcjellë shembuj sinjifikativë, me vlera dhe virtyte të larta, si heroizmi dhe patriotizmi, hidhërimi dhe gëzimi, jete dhe vdekjeje.Kurse Shqipëria është altari, që shpërfill e injoron mediokritetin, me veprime edhe me gjithçka. E përbuz atë me të gjithë shpurën e saj lapangoze. Me të gjithë kopenë e tyre të zagarëve dhe langove të cilët turren të lëpinjë, në një zallamahi turbulluese, kockat ditore.

“Do qaj unë Labërinë“ përcillet në përmasa madhështore. Siç thotë i madhi Rexhep Qosja “ ...Labëria (ashtu siç e përjetova unë), është

Shqipëria natyrore e kjo domethënë Shqipëria etnike... Në këngën Labe të djeshme dhe të sotme, jetojnë shqiptarët e të gjitha trojeve kombëtare shqiptare .... “.

Do t’ju tregoj “Unë” sepse..., do t’ju këndoj sepse..., do t’jua recitoj sepse... vetëm kështu mund të ruhen dhe përcillen mesazhet e rëndësishme. Jo me vaje arkmorti por me këngë të përjetshme, të papërsëritshme, të paharrueshme, të thella dhe të gjera, që ndihen deri në kockë. Jo me fjalë tmerri, por me fjalë burri kurajoz, me fjalë trimi dhe guximtari, me fjalë ati e me fjalë biri. Për të bërë këtë jam “Unë“, pra poeti, këngëtari popullor.

Më poshtë vazhdon:

“Për Çelon që mbet n’Athinë,

Gjolek kordhë këqinë,

Bashkë me Hodo Alinë.“

Emrat janë të përvetshëm, sepse kanë bërë historinë e Shqipërisë. Janë trimat e saj që kanë luftuar për të, kanë sakrifikuar edhe më sublimem. Sigurisht këta kapedanë kanë nga poeti popull secili veçmas shumë e shumë këngë, shumë e shumë vjersha dhe shumë e shumë rrëfenja të vërteta mbi bëmat e tyre. Këndohet me meritë për kapedanët trima të shquar, luftëtarë të pa epur, shpëtimtarë të vendit tonë. E kanë shkruar historinë me veprimtarinë e tyre, me rrjedhën e jetës, prandaj dhe arti popullor nuk citon shumë detaje mbi trimërinë e tyre. Ata njihen si heronj syptatrembur që iu kundëvunë një perandorie të madhe e cila në atë kohë (pushtimi i Perandorisë Osmane) shtrihej në tre kontinente. Labë (toskë) të lindur për të mos vdekur kurrë. Emra që i përkasin përjetësisë. Këto këngë e vjersha të thurura me pathos të lartë për ta, janë meritë e fituar nga njerëz që gjithë jetën ja dedikuan dashurisë për vendin. Kanë qenë bashkëluftëtarët, bashkëqytetarët, bashëmoshatarët e tyre që kanë krijuar këngën. Këngë që buron nga përjetimi për të cilin poeti popull tregon dhe ruan brenda

ndërgjegjes se vet bëmat dhe veprimtarinë e kapedanëve të tij, të cilët gjithashtu janë burim i gjirit të tij.

Në këto vargje shumë domethënëse thuhet:

“Njëri Rjekë tjetri Cetinjë,

Për të mbrojtur kufinë”

Në të njëjtën periudhë kur fqinjët lakmitarë të jugut rrëmbenin pjesë Shqipërie, ndihma për vëllezërit e tyre gegë nuk ka munguar kurrë. Asokohe, territoreve arbërore ju ishin sulur të gjitha shtetet shovinste fqinje që e rrethonin, për të rrëmbyer sa më shumë pjesë. Kur bëhet fjalë për të mbrojtur atëmëdheun, vëllazërimi i shqiptarëve bëhej pa dallim krahine dhe besimi fetar, pa dallim shtrese shoqërore apo politike, pa dasi përçarëse. Ishim një, një e vetme, si heronjtë mitik, bashkë për të ruajtur tokën, atëmëdheun, të pacënuar. Kapedanët e jugut luftonin krahë për krahë me kapedanët gegë. Kufijtë e arbërisë nga veriu në jug dhe nga lindja në perëndim, janë mbrojtur pa as më të voglin hezitim, me sakrificë e me humbje të mëdha. Duheshin mbrojtur që të vazhdonte jeta, të bëhej vazhdimësia të cilën armiqtë e saj nuk kishin mundur dot ta zhbënin në shekuj e shekuj me rradhë.

Poeti vazhdon e i drejtohet Labërisë, vatrës së tij, dhe i thotë:

“Çke që qan moj Këndrevicë,

E larta mbi male gjithë?”

Thërret malin më të lartë të Labërisë, krahasuar me majat e larta përreth, siç është Olimpi. E pyet me pyetje retorike, duke të lënë të kuptosh që po i drejtohet qiejve, e akoma më lartë, Zotit vetë. I drejtohet malit më të pamposhtur të vendlindjes së tij. Këndrevica lartësohet me retë, e papërkulshme, e lirë dhe krenare. Poeti i drejtohet të mos heshtë për bijtë e saj, pa dallim, prijësa dhe luftëtarë, bij të gjallë të cilët i dalin vendit për zot. Vazhdon tregimin e tij duke ju përgjigjur pyetjes po vetë, si më poshtë vijon:

“Qaj për trimn’e Shqipërisë,

I shkreti Hodo Nivicë,

Bën dyfek në Podgoricë,

Bam ja bëjnë e dot se vrisnë.”

Labëria qan për trimin e Shqipërisë, pra biri saj tashmë nuk ishte vetëm i Labërisë. Trim i cili vlerat, virtytet veprimtarinë patriotike - atdhetare e vuri si qëllimin e jetës së tij, mbrojtjen e saj në planin e parë, për Shqipërinë e trashëguar nga të parët e tij. Trim i që luftoi heroikisht pa bërë asnjë hap mbrapa, ku edhe pse armët armike shkreheshin me breshëri drejtim tij - “dot se vrisnë“. Batata pushkësh shkreheshin e prap nuk ja morën dot jetën. Më bukur nuk mund të thuhet.

Kënga labe është e lashtë sa vetë Labëria. Ajo është dëshmi e gjallë e një kulture që i ka kënduar si i vetmi instrument muzikor të gjitha halleve gëzimeve dhe trimerisë të trevës, po edhe me gjerë. Janë ndikimet shoqërore, natyrore, historike që e kanë zhvilluar në shekuj këtë dukuri, duke e fiksuar si një kulturë me tipare të ngritje-uljes e forcës së zërit.

Kjo vepër do të mbetet thesar i trashëgimisë sonë kulturore e shpirtërore. Art që dhuron kënaqësi edhe sot, mbas 170 vjetëve, të cilën e arrin vetëm populli, Poeti “Unë”!

UN FERRAGOSTO DIVERSO A GROTTAFERRATA

Di HASAN ALIAJ

Per la prima volta, dopo più di 35 anni di permanenza a Grottaferrata, mi è capitato di vivere il Ferragosto in questa cittadina in un modo completamente diverso. Per evitare il grande caldo, sono uscito presto al mattino con il mio cane, Zaku. La cittadina era avvolta da una quiete assoluta. Per le strade non si vedeva un’automobile, non si sentiva alcun rumore. Solo il cinguettio degli uccelli e il frinire delle cicale interrompevano, di tanto in tanto, quel silenzio. Quella quiete mi ricordò immediatamente il periodo del Covid, quando tutto era vuoto e per la città non si sentiva volare una mosca. Era un silenzio che, a dire il vero, incuteva timore. La stessa sensazione mi avvolse anche questo Ferragosto. Tutti erano partiti per le vacanze: al mare, in montagna, ovunque potessero trovare un po’ di fresco, tranquillità e riposo.

Continuavo a camminare con Zaku, quando davanti ai miei occhi comparve il bar di Lela, aperto. Dietro il bancone, con quello sguardo dolce e umano, c’era Michele, un barista professionista. Senza che gli dicessi nulla, mi servì il caffè ristretto, proprio come sa che lo bevo. Gustavo il caffè, che quella mattina mi sembrò più buono del solito. Istintivamente volsi lo sguardo verso i tavolini. Vi erano seduti due o tre anziani, pensierosi, con uno sguardo che suscitava rispetto. Bevevano il loro caffè in silenzio, senza scambiarsi una sola parola. Certamente, in quei momenti di solitudine, i loro pensieri viaggiavano lontano, verso i tempi delle vacanze, verso i diversi luoghi nei quali

un tempo avevano trascorso le giornate d’estate. Terminato il caffè, salutai Michele, che ci rispetta come comunità. Zaku continuava a camminare, ma, a dire il vero, nemmeno lui era abituato a una quiete simile. Di tanto in tanto mi guardava con stupore, come se volesse chiedermi: «Che cosa è successo?». Sulla strada che conduce al Monastero di San Nilo, in lontananza riconobbi l’unico cane che, ogni volta che si incontrano, gioca con lui come un vecchio amico. Anche oggi accadde la stessa cosa. Entrambi cominciarono a scodinzolare e a divertirsi, come se la quiete della città non avesse minimamente sfiorato il loro mondo. Bruno, che sapeva che sono arbëresh, mi ricordò qualcosa che mi toccò profondamente. Sulla panchina del giardino accanto al Monastero, ogni 15 agosto sedeva un grande arbëresh, il Prof. Padre Basilio Intrieri. Lo dico con dolore: con la sua scomparsa si è chiuso uno dei capitoli più importanti del mondo arbëresh, quello della presenza secolare dei monaci arbëreshë nel Monastero. Oggi quella panchina era vuota. Il buon monaco, silenzioso e sapiente, appena due giorni prima aveva lasciato questo mondo.

Conoscevo bene questo monaco del mio stesso sangue. Mi aveva donato libri e materiali che in seguito avevo pubblicato sul giornale. Ricordo in particolare una conversazione, quando mi diede il libro di Padre Sofronio Gassisi. Mi diceva con calma che Gassisi era uno studioso dalle conoscenze universali, non soltanto nel campo religioso, ma anche come decifratore, storico, linguista e albanologo. Dalle sue spiegazioni mi è rimasta impressa anche una storia interessante: la corrispondenza tra Padre Sofronio Gassisi e

Mithat Frashëri, quando quest’ultimo si trovava a Bari. Il monaco Sofronio, ricercatore instancabile e infaticabile, aveva trovato un antico libro, che si riteneva appartenesse al VII o VIII secolo. Al suo interno si trovavano alcune pagine scritte in una forma antica della lingua albanese.

Mithat Frashëri, consapevole del valore di quella scoperta, scrisse a Gassisi chiedendogli di inviargli il libro. Ma il monaco studioso gli rispose che stava lavorando a uno studio sulla lingua albanese, che sarebbe stato pubblicato di lì a poco. Purtroppo, con la morte del monaco, avvenuta nel 1923, andò perduto anche quel tesoro linguistico che, se fosse stato conservato e studiato, avrebbe potuto gettare luce su molte questioni della storia della lingua albanese. Riporto questo ricordo perché alcuni linguisti e storici attribuiscono questa corrispondenza tra il monaco Gassisi e il celebre linguista Eqrem Çabej. Ma, se ci riferiamo ai fatti e alla cronologia, emerge una chiara incongruenza: Gassisi era morto nel 1923. Per questo motivo, la vicenda meriterebbe di essere riesaminata con attenzione e sulla base dei documenti. C’è anche un altro fatto interessante: nel corso degli anni, alla ricerca di questo tesoro, sono venuti linguisti e studiosi di grande fama. Li ho accompagnati e accolti secondo l’usanza del Lab, ma sono venuti, hanno cercato e se ne sono andati senza riuscire a trovare ciò che cercavano... Diversamente dai miei amici Artan Shkreli ed Elton Muzaka, i quali sono venuti per alcune ore, ma hanno fatto una grande scoperta riguardo alle scritte dell’anno 1500 rinvenute nel museo del Monastero,

nonostante non fossero professionisti del settore, ma possedessero una vasta cultura anche nel campo delle decifrazioni. Ringraziai Bruno, che aveva risvegliato la mia memoria, e continuai il mio cammino attraverso Grottaferrata. Ancora una volta, ovunque, silenzio assoluto. Alcuni bar rimanevano aperti e, qua e là, si vedeva qualche pensionato pensieroso, intento a leggere il giornale o a gustare il caffè del mattino. Le panchine erano quasi tutte vuote. Solo raramente si poteva vedere qualcuno seduto, a godersi l’ombra creata dagli alberi alti. Ovunque posassi lo sguardo, incontravo sagome di persone pensierose e silenziose. Qualcuno camminava con il bastone, che sollevava a fatica; qualcun altro aveva la schiena curva per la stanchezza e per l’età. Sembrava che tutti avessero qualcosa da dire, ma preferissero il silenzio. L’unico che correva all’ombra dei marciapiedi era il Prof. Mirko Di Bernardo. Camminava, camminava senza sosta, perché i marciapiedi di Grottaferrata, realizzati durante il periodo in cui era sindaco, hanno assunto un aspetto straordinario e suggestivo, secondo i parametri della modernità. Oggi vi si può camminare liberamente, a piedi o in bicicletta. Ed era proprio questo risultato, insieme a molte e molte altre opere realizzate durante il suo mandato di sindaco, che l’illustre Di Bernardo stava godendo serenamente. Correva, ma sono convinto che, mentre camminava, stesse già progettando nella sua mente nuove idee, con una visione rivolta al bene della città e di tutti i cittadini, senza distinzione. Questo Ferragosto è stato completamente diverso dalle vacanze nella mia città natale, ma forse anche questa quiete ha i suoi lati positivi.

TRA ARBËRIA E ADRIATICO, IL VIAGGIO DELLE TOPOLINO DIVENTA UN PONTE DI MEMORIA TRA ITALIA E ALBANIA.

Un percorso simbolico tra storia e tradizione, dove le Topolino diventano ambasciatrici di cultura, memoria e amicizia tra Italia e Albania.

Di ROSSELLA DE ROSA

Per quattro giorni le strade del Basso Molise sono diventate il palcoscenico di un incontro speciale tra storia, cultura e passione. Dal 17 al 20 settembre, il Raduno Nazionale FIAT 500 "Topolino" ha trasformato i paesi arbëreshë del Molise in un grande itinerario della memoria, riportando al centro dell'attenzione il legame profondo che unisce da secoli l'Italia e l'Albania. Non è stato soltanto un raduno di auto d'epoca. È stato il secondo capitolo di un percorso culturale iniziato l'anno precedente, quando gli equipaggi del Topolino Autoclub Italia, con sede Bologna, attraversarono l'Adriatico da Ancona a Durazzo per conoscere da vicino la terra d'origine delle comunità arbëreshe. Un viaggio che aveva lasciato un segno profondo nei partecipanti e che quest'anno è proseguito naturalmente in Molise, là dove quella stessa storia continua a vivere attraverso la lingua arbërisht, le tradizioni e la memoria tramandata da generazioni.

L'arrivo degli equipaggi a Termoli ha subito dato il tono dell'intera manifestazione. Le piccole vetture costruite tra il 1936 e il 1955 hanno attirato la curiosità e l'affetto di cittadini, visitatori e turisti, che si sono fermati lungo le stradine vicine al Castello

culturali che hanno illustrato il valore di un patrimonio ancora vivo. In molti casi i visitatori hanno potuto ascoltare l'arbërisht parlato quotidianamente dagli abitanti, entrando in contatto diretto con una realtà che conserva gelosamente le proprie radici; con entusiasmo e trasporto hanno ascoltato dal vivo brani musicali, seguendo le parole scritte dei testi cantati dal gruppo di Ururi Yllazët

Svevo per fotografarle, osservarne i dettagli e ascoltare i racconti dei proprietari. Il borgo antico affacciato sull'Adriatico è diventato il punto di partenza di un viaggio che avrebbe condotto i partecipanti dentro una delle pagine più affascinanti della presenza albanese in Italia. La giornata successiva ha portato i partecipanti alle Isole Tremiti, in un contesto paesaggistico che richiama immediatamente il mare come elemento di connessione tra popoli. Proprio l'Adriatico, infatti, è stato il grande protagonista invisibile dell'intera manifestazione: lo stesso mare che nei secoli vide partire migliaia di famiglie albanesi verso le coste italiane e che ancora oggi rappresenta uno spazio di dialogo tra culture.

Ma il cuore dell'evento è stato senza dubbio il percorso attraverso i borghi arbëreshë del Molise. A Montecilfone, Campomarino, Montecilfone, Portocannone e Ururi le Topolino sono state accolte da un entusiasmo che ha superato ogni aspettativa. Nelle piazze si sono radunate famiglie, anziani e giovani; molti hanno voluto fotografare le vetture, altri hanno condiviso ricordi legati alle automobili del dopoguerra, mentre le comunità locali hanno colto l'occasione per raccontare ai visitatori la propria identità, la propria lingua e la lunga storia che lega queste terre all'Albania.

Le soste nei centri storici si sono trasformate in autentici momenti di incontro. Gli equipaggi hanno visitato chiese, monumenti e luoghi simbolo della presenza arbëreshe, guidati da amministratori, studiosi e associazioni

të Regjēnda. Particolarmente significativo è stato il clima che ha accompagnato ogni tappa. Lungo le strade e nelle piazze i residenti hanno salutato il passaggio delle storiche utilitarie con applausi, sorrisi e manifestazioni spontanee di affetto. Per molte comunità il raduno è stato vissuto come un importante momento di riconoscimento culturale, un'occasione per mostrare all'Italia e all'Albania la vitalità della propria identità e la ricchezza delle tradizioni custodite da oltre cinque secoli.

A coordinare l'evento sono stati Vitale Iannone, referente in Molise del Topolino Autoclub Italia, e Rossella De Rosa, Presidente di Auto Storiche Molise, un club molisano: i due hanno curato l'organizzazione dell'arrivo delle Topolino nei paesi arbëreshë che è stata percepita come qualcosa di più di una semplice visita. I promotori hanno infatti voluto costruire un percorso nel quale la passione per i veicoli storici si intrecciasse con la valorizzazione della memoria collettiva. Del resto, chi custodisce un'automobile d'epoca custodisce anche una parte della storia dei territori che attraversa. Da qui è nato un dialogo naturale tra due patrimoni diversi ma profondamente affini che ha avuto il suo culmine nel convegno tenutosi a Montecilfone, paese capofila dei paesi arbëreshë: un confronto tra chi custodisce il patrimonio storico motoristico che racconta l'Italia del Novecento e chi custodisce il

Ururi la Sindaca Laura Greco con i Consiglieri Rosaria Occhionero, Rossano Occhionero, e Roberto Anzivino; per Montecilfone il sindaco Giorgio Manes col suo vice Matteo Gissi, il Presidente del Consiglio comunale Antonio Forcione e l'assessora Antonietta Manes), il raduno ha dimostrato come la valorizzazione delle minoranze linguistiche e delle identità storiche possa dialogare efficacemente con il turismo culturale e con il mondo dell'automobilismo storico. Anche le addette agli Sportelli Linguistici della Minoranza Linguistica arbëreshe dei quattro paesi hanno ben accolto tutti i topolinisti accompagnandoli nelle visite dei borghi e riservando per ognuno di loro delle pergamene a ricordo del loro passaggio nel territorio arbëresh.

Per quattro giorni il Molise arbëresh ha raccontato se stesso attraverso le sue piazze, la sua lingua e la sua gente. E le piccole Fiat Topolino, avanzando lentamente tra borghi e paesaggi adriatici, hanno ricordato a tutti che esistono viaggi che non si misurano in chilometri, ma nella capacità di creare legami. In questo senso, il raduno del 2026 ha lasciato in eredità qualcosa di prezioso: la consapevolezza che tra Albania e Italia esiste una storia comune che continua ancora oggi a parlare attraverso le comunità arbëreshe, custodi di una memoria che il tempo non è riuscito a cancellare.